ISTORIE

Mihai Dimitrie Sturdza s-a născut în 1934, la București, într-o familie boierească veche și importantă, care, numai în viața politică, a dat doi domni în Moldova, Ioan Sandu Sturdza și Mihail Sturdza, și un prim-ministru, D.A. Sturdza. Copilăria și-a petrecut-o la Iași, până în vara anului 1944, când familia s-a refugiat la București. Liceul l-a făcut la „Dimitrie Cantemir". În 1952, în loc să meargă la universitate, a fost aruncat în închisoare, dimpreună cu mai mulți tineri purtători ai unor nume la fel de ilustre, pentru omisiune de denunț și atitudine dușmănoasă față de regimul de democrație populară. A primit trei ani de pedeapsă administrativă, adică a fost condamnat fără a fi judecat. Din fericire nu i-a executat pe toți, fiindcă în 1954 a fost eliberat, după ce a trecut pe la Jilava, prin lagărul de triere de la Ghencea și prin lagărele de muncă forțată de la Bicaz și Onești. A studiat italiana la Facultatea de Filologie din București, deși, datorită pasiunii sale pentru genealogie, și-ar fi dorit să urmeze istoria. A absolvit în 1959, dar licența a avut dreptul să o susțină doar în 1960. A primit repartiție, ca învățător, la școala din comuna Merenii de Jos (astăzi în județul Teleorman), unde a funcționat numai un an, reușind apoi să ocupe un post de traducător de documentație tehnică la un institut de cercetare din București. În paralel a întreprins cercetări de istorie modernă, pe care le-a continuat și în perioada ședерii în Franța, unde s-a stabilit în 1964. La Paris, între 1968 și 1985, a lucrat la Departamentul de schimburi culturale cu străinătatea al ministerului francez de externe, fiind și intrepretul oficial al președinților Franței Charles de Gaulle și Valéry Giscard d'Estaing. Și-a completat studiile obținând o diplomă a Institutului de Științe Politice din Paris. Între 1986 și 1995 a fost redactor politic la Departamentul român de la Institutul de Cercetări al postului de radio Europa Liberă din München. În România a revenit în 1991.

A publicat numeroase articole în presa culturală și științifică din țară și din străinătate, iar reputația de genealogist și-a câștigat-o cu volumul de 668 de pagini in-quarto *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, publicat la Paris în două ediții, în 1983 și în 1999, care a fost premiat de Academia Internațională de Heraldică și Genealogie. În țară a publicat și alte lucrări, dar cele mai importante sunt cele trei volume din *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică* (Editura Simetria, 2004; 2011; 2014), al căror coordonator și autor principal este.

MIHAI DIM. STURDZA

ARISTOCRAȚI ROMÂNI

ÎN LUMEA LUI PROUST

ANTON BIBESCU, MARTHA BIBESCU,
ANNA DE NOAILLES, ELENA BIBESCU

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Cătălin Strat
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Andreea Niță
DTP: Corina Roncea, Carmen Petrescu
Prelucrări digitale: Dan Dulgheru

Tipărit la Proeditură și Tipografie

© HUMANITAS, 2016

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Sturdza, Mihai Dimitrie
Aristocrați români în lumea lui Proust: Anton Bibescu, Martha Bibescu, Anna de Noailles, Elena Bibescu / Mihai Dim. Sturdza – București: Humanitas, 2016
ISBN 978-973-50-5104-4
929

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382 / 0723 684 194

Bunicilor mele,
care mi-au povestit multe
despre eroii acestei lucrări

POTÂRCAN din Bibești
1520

DIMITRIE BIBESCU
(1757–1831)
Mare-vornic, ctitor al bisericii din Stănești (Gorj)
căs. ECATERINA VĂCĂRESCU

BARBU BIBESCU
(1799–1869)
Înfiat de bunicul său BARBU ȘTIRBEI,
căruia îi poartă numele
Domn al Țării Românești (1849–1856)

GRIGORE,
care poartă numele BRÂNCOVEANU
(1827–1866)
căs. RALU (1847–1923),
fiica lui CONSTANTIN MUSURUS,
grec ortodox, ambasador al Imperiului Otoman la Londra

ANNA
(1876–1933)
Scriitoare de limbă franceză
Membră a Academiei
Regale a Belgiei
căs. contele MATHIEU
de NOAILLES

CONSTANTIN
(1875–1967)
Efor al Așezămintelor
Brâncovenești
Editor la Paris al periodicului
La Renaissance Latine,
în care publică și scriitori români

Schiță selectivă privind personajele citate în prezenta lucrare

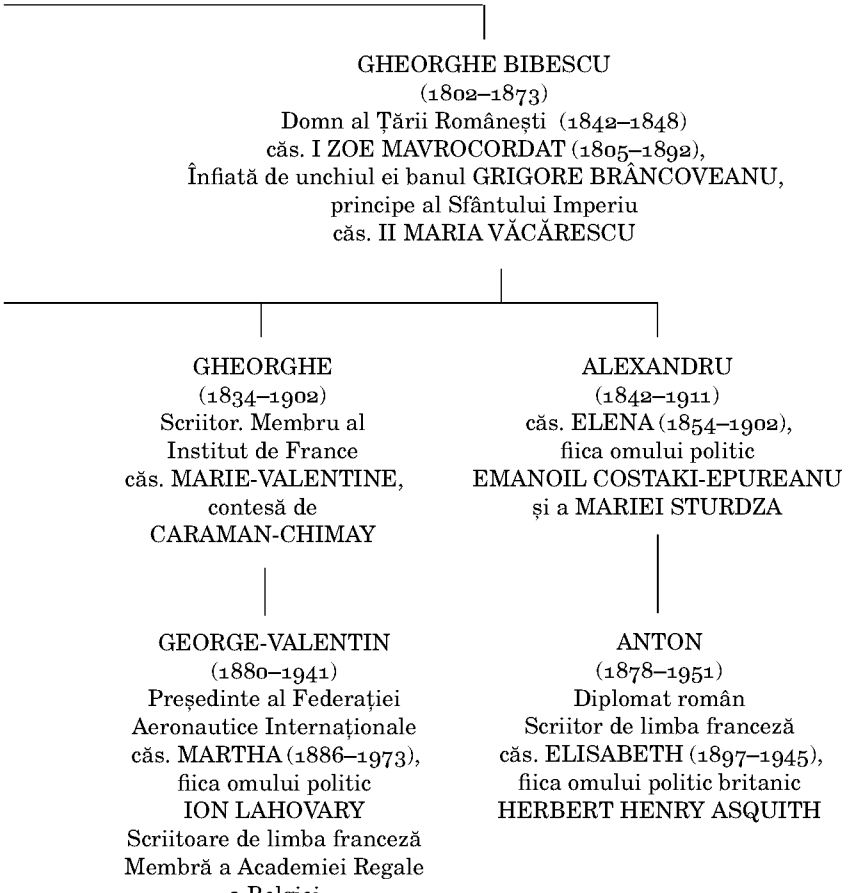

Argument

De curând a fost serbată memoria domnitorului-martir Constantin Brâncoveanu, „boier vechi și domn creștin", decapitat la Constantinopol acum trei veacuri, odată cu patru dintre fiii săi. Numele acestei vechi familii a intrat de atunci în istoria țării și este purtat fără întrerupere până în zilele noastre.

Urmașii lui Vodă Brâncoveanu s-au remarcat într-o perioadă mai recentă a istoriei moderne a Europei, în așa-numita *La Belle Époque*. S-au făcut cunoscuți în domeniul cultural, pecetluind cu strălucire legăturile țării noastre cu Franța. Paginile care urmează le sunt dedicate acestor urmași, personalități ale epocii lor, doi dintre ei – purtători ai numelui brâncovenesc –, iar alți doi – rude foarte apropiate de-ale lor, purtători și ei ai altui nume domnesc: Bibescu.

Istoria de mai multe secole a acestor neamuri a mai fost prezentată, ultima oară de curând, odată cu încrengăturile lor genealogice, de însuși autorul acestor rânduri[1]. Nu le vom repeta aici, scopul paginilor de față fiind limitat la redarea biografiei a patru personaje și a atmosferei unei epoci.

O sumară prezentare este totuși necesară, personajele volumului de față fiind legate printr-o apropiată înrudire:

---

1. Mihai Dim. Sturdza (coord. și coautor), *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I (A–Bog), București, 2004, pp. 450–535; vol. II (Bog–Buz), București, 2011, pp. 246–354, ambele publicate de Editura Simetria.

erau toate descendenții lui Gheorghe Vodă Bibescu (n. 1802–1873), domnul Țării Românești (1842–1848), și al primei sale soții, Zoe Mavrocordat. Fiul cel mai mare al domnului, Grigore (1827–1886), a fost adoptat la naștere de marele-ban Grigore Brâncoveanu, ultimul urmaș în linie directă masculină al lui Vodă Brâncoveanu. Prin adopțiune, tânărul Grigore Brâncoveanu devenea nu numai purtătorul numelui domnesc și moștenitorul unei mari averi, dar și deținătorul titlului de principe al Sf. Imperiu și al poziției de efor al Spitalelor Brâncovenești (instituție de binefacere desființată de regimul comunist).

Din căsătoria cu Ralu Musurus, fiica ambasadorului otoman la Londra, grecul creștin Constantin Musurus[1], Grigore Brâncoveanu a avut o fiică, Anna Brâncoveanu (1876–1933), devenită, prin căsătorie, contesă Mathieu de Noailles, și un fiu, prințul Constantin Brâncoveanu (1875–1967).

Al treilea fiu al lui Vodă Bibescu, botezat tot Gheorghe (1834–1902), căsătorit cu Marie-Valentine, fiica prințului franco-belgian de Caraman-Chimay, a fost tatăl prințului George-Valentin Bibescu (1880–1941), campion sportiv de talie europeană, președinte al Federației Aeronautice Internaționale și soț al scriitoarei Marthe Lahovary (1886–1973), („Princesse Bibesco"), prozatoare care a dobândit o reputație literară internațională egală cu reputația de poetă a Annei de Noailles.

În sfârșit, ultimul fiu al lui Vodă Bibescu, Alexandru (1842–1911), căsătorit cu pianista Elena Costaki, fiica fruntașului conservator moldovean Emanoil Costaki-Epureanu, a fost tatăl prințului Anton Bibescu (1878–1951), a cărui biografie constituie un capitol din culegerea de față publicată de Editura Humanitas.

1. Musurus făcea parte dintre ultimii fruntași fanarioți supuși legilor de modernizare ale Tanzimatului, care urmăreau integrarea minorităților nemusulmane în administrația și diplomația Imperiului Otoman.

Anne de Noailles și Constantin Brâncoveanu, Marthe Bibesco și Anton Bibescu au jucat în cultura europeană a vremii lor un rol ce nu poate fi trecut cu vederea. Ei au fost prieteni apropiați și admiratori ai lui Marcel Proust, încă din vremea când acesta era un necunoscut în afara cercurilor mondene ale Parisului. Acolo, multă vreme, lui Proust nu i s-a dat nici o importanță. Și din acest motiv, pe care nici nu-l puteau bănui la acea vreme, cei patru români au ocupat un loc deloc neglijabil în „Galaxia Proust", în lumea personajelor care au contribuit la geneza suitei *În căutarea timpului pierdut*, astăzi obiect de prețuire universală.

Tot ei au fost antemergătorii altei generații de români, cea a lui Emil Cioran, Mircea Eliade și Eugen Ionescu, care, ca și Proust, sunt astăzi nume și repere de neocolit...

Legătura spirituală dintre cele două grupuri a fost de altfel consfințită de elogiul adus Marthei Bibesco, moartă în exil, și pronunțat de Mircea Eliade (el însuși mort, mai târziu, departe de țară), în fața Academiei Regale a Belgiei, în 1975.

Volumul de față reunește materialele biografice publicate în primele două volume ale seriei *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică* (Editura Simetria, 2004, 2011).

Cuprins

Argument 9

ANTON BIBESCU. O VIAȚĂ FĂRĂ FRONTIERE 13

„Singura creație a lui Antoine Bibesco a fost personalitatea sa“ 15
Vilegiaturiștii de la Grand Hôtel de Balbec 29
Londra. Anton Bibescu în lumea politică și literară 38
Washington. Rivalități între diplomații cei vechi și cei noi 48
Anii 1930 67
La Corcova. Mihail Sebastian, un oaspete ingrat 78
Ultimii ani 85

MARTHA BIBESCU 99

Șase mărturii despre prințesa Martha Bibescu 101
Mircea Eliade 101
Regina Maria a României 111
D.I. Suchianu 113
Mina Curtiss 116
Alfred Leslie Rowse 119
Alfred Fabre-Luce 120
Castelul de la Mogoșoaia 121

O FIICĂ A ORIENTULUI, CONTESA DE NOAILLES 131

Genealogia unei prințese „orientale“ 133
„Prietenia, parfumată ca un șerbet de trandafiri, între cei doi orientali, Anna și Proust“ 147

Nicolae Vaschide, ghidul contesei prin azilurile
de nebuni ale Parisului 155
„Je suis grecque, ma patrie est la Grèce“ 160

ELENA BIBESCU 171

SNOBISMUL LUI MARCEL PROUST ȘI PRINȚII ROMÂNI 183

ANTON BIBESCU
O VIAȚĂ FĂRĂ FRONTIERE

„Singura creație a lui Antoine Bibesco a fost personalitatea sa“

Anton Bibescu, un om de o inteligență sclipitoare și de o întinsă cultură, care a cunoscut tot ce a fost remarcabil în Parisul din ajunul Primului Război Mondial și din Londra sfârșitului de imperiu, din Washingtonul de la începuturile hegemoniei americane și din Madridul din ajunul războiului civil, ar fi putut scrie memorii de cel mai mare interes. A lăsat însă o mână de articole risipite prin reviste engleze, americane și românești, dintre care doar două-trei sunt de reținut, și câteva piese franțuzești de moravuri, fără consistență, uitate de îndată ce au fost reprezentate.[1]

---

1. Informațiile despre Anton Bibescu erau puține și dispersate până la apariția eseului lui Florin Faifer, „Între scenă și salon“, integrat în culegerea *Pluta de naufragiu,* Editura Cronica, Iași, 2002, pp. 35–37. O primă încercare, din păcate neizbutită, a unei schițe biografice se datorează lui Mihai Sorin Rădulescu: „Un aristocrat oltean: Anton Bibescu“, apărută în revista craioveană *Ramuri*, nr. 7–8/2000. Și dacă se lasă la o parte faptul că Alexandru Bibescu, tatăl lui Anton, avea o mamă moldoveancă (Zoe Mavrocordat, din Iași, cu mamă Balș), și că însuși Anton avea o mamă moldoveancă (Elena Costaki-Epureanu, din Bârlad, cu mamă Sturdza), schița dlui Rădulescu este rezultatul unei cercetări superficiale. Textul include recitarea titlurilor aflate sub cuvântul-cheie „Bibescu“ în fișierul Bibliotecii Academiei Române (care nu e complet) și câteva informații lacunare, uneori eronate. Pentru a-și justifica, de exemplu, carența sau neputința în prezentarea completă a carierei lui Anton Bibescu, dl Rădulescu, cadru universitar, pretinde că lipsa informațiilor are la origine faptul că la Biblioteca Academiei Române nu se află „din păcate“ decât două volume din seria *Anuarului Diplomatic*. Din păcate, dl Rădulescu nu

„Singura creație a lui Antoine Bibesco a fost personalitatea sa, și din ea nu a rămas nimic"[1], pentru că era prea diletant ca să dea substanță creatoare remarcabilelor și numeroaselor prietenii dobândite de-a lungul unei vieți foarte interesante. A rămas omul ocaziilor pierdute. Prietenia cu Marcel Proust a zădărnicit însă uitarea sa: el a fost nu numai cel care, printre primii, au semnalat, pe unde a fost cu putință, inclusiv în Anglia, geniul complicat și la început foarte greu recunoscut al marelui scriitor, dar și cel care s-a străduit să-i găsească un editor.

Așadar, numele lui Anton Bibescu supraviețuiește la loc de frunte printre personajele care au compus „lumea lui Proust". O lume, ca și opera, descrisă și analizată de sute de lucrări, teze universitare, biografii și articole de critică, apărute nu numai în Europa, dar și în Statele Unite și în Japonia. Om răsfățat de soartă, adorat de unii, detestat de alții, Anton Bibescu i-a avut printre prietenii săi nu numai pe Proust, dar și pe Nicolae Iorga și pe Mihail Sebastian, iar printre inamici pe Guillaume Apollinaire și pe Nicolae Titulescu.

Născut la 15 iulie 1878 în Franța, Anton Bibescu și-a făcut primele studii la colegiul iezuit din Canterbury, fiind unul dintre foarte puținii români ai generației sale care au ajuns să cunoască la perfecție limba engleză. Studiile secundare le-a urmat la două dintre cele mai bune licee din Paris, Stanislas și Condorcet, luându-și licențele în litere și în drept,

---

s-a ostenit să parcurgă cele câteva sute de metri dintre sediul B.A.R., de pe Calea Victoriei, și Piața Victoriei, unde se află Ministerul Afacerilor Externe, în ale cărui arhive ar fi putut găsi nu numai seria completă a *Anuarului Diplomatic*, dar și dosarul personal al lui Anton Bibescu. Arhive pe care totuși le menționează printre „sursele" sale. De cu totul altă acuitate de analiză și de profunzime a cercetării este eseul consacrat lui Anton Bibescu de către istoricul literar ieșean Florin Faifer.

1. André Germain, *Les clés de Proust,* Paris, 1953, p. 12. André Germain era fiul întemeietorului marii bănci Le Crédit Lyonnais.

tot la Paris, în 1899. A fost numit, imediat după aceea, atașat al Legației României din capitala Franței.[1]

„Acoperit de femei“, va scrie despre el vara sa Martha, „Antoine ducea o dublă existență: una de tânăr diplomat, alta de seducător. Foarte frumos, cu un profil sculptat parcă în piatră, cu o privire dominatoare, plină de vervă, de insolență, de lipsă de reținere, el l-a fascinat pe Proust“. „Egocentric și cu o vanitate fără margini, egoist, fermecător, un astru“, va nota tot Martha, „înzestrat cu toate darurile, dar cu femeile totodată despot oriental și seducător de bulevard“.

Deși atent în îndeplinirea obligațiilor sale de diplomat, Anton Bibescu le selecta deseori doar pe cele mai agreabile, ca de pildă în 1902, când l-a însoțit la Madrid pe generalul Budișteanu, reprezentant al lui Carol I, la serbările organizate cu ocazia urcării pe tron, la majorat, a regelui Alfonso XIII.[2] La Paris, frecventa literați și artiști, interesat atât de repertoriul teatrelor, cât și de programul conferințelor de la Collège de France. El a fost cel care l-a dus pe Proust la ciclul de prelegeri ale filozofului Henri Bergson (cu care Proust era rudă, deși nu-i citise cărțile), filozof a cărui influență asupra romanelor din suita *În căutarea timpului pierdut* va fi atât de importantă.[3]

Unde și cum s-au cunoscut Anton Bibescu și Marcel Proust?

Despre aceasta își va aminti însuși Anton Bibescu: „Cum l-am cunoscut? Mama mea, pasionată de muzică, dovedind ea însăși mare virtuozitate, foarte ospitalieră, se înconjura de ființe de o mare valoare, muzicieni, artiști, scriitori. Îmi amintesc cum am auzit-o cântând la patru mâini cu Saint-Saëns, cu Fauré. Paderewski a concertat în casa dânsei, la fel Enescu,

1. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, Dosare personale: Anton Bibescu.

2. *Le Figaro*, 12 mai 1902, p. 3.

3. Philip Kolb (ed.), *Correspondance de Marcel Proust*, vol. II, p. 461; vol. III, p. 52.

a cărui carieră a făcut-o. Copil fiind, eram uimit ascultându-i pe Gounod și pe Delibes cântând și acompaniindu-se la pian. Anatole France și Jules Lemaître veneau deseori la dejun, la fel Pierre Loti, de fiecare dată când trecea prin Paris. Îmi amintesc de Renan dând autografe, de capul pleșuv al lui Leconte de Lisle, îmi mai amintesc de Maeterlinck, de Doumic etc.

Ea număra printre prietenii ei pe pictorul Bonnat, precum și artiști mai tineri, ca Bonnard, Vuillard, Aristide Maillol, Cottet și Odilon Redon, muzicienii Massenet, Debussy, diplomați ca prințul Urusov, ambasadorul Rusiei, contele Tornielli, ambasadorul Italiei, contele Wolkenstein, ambasadorul Austriei, Lordul Monson, ambasadorul Angliei etc. Nu-i mai citez pe prietenii ei francezi.

Era normal ca un om ca Marcel Proust, interesat de fenomenul social, să fi dorit să vadă cum arată salonul mamei mele. La una dintre seratele ei, eram foarte tânăr, am văzut sosind, ușor aplecat, un ins foarte brunet, cu plete, foarte palid, cu ochii negri precum tușul japonez. Mi-a întins mâna. Există feluri și feluri de a strânge mâna. S-ar putea chiar spune că e o artă. Proust nu excela într-aceasta. El întindea o mână atârnată și moale (l-am necăjit mai târziu pe tema asta). Strângerea lui de mână nu era deloc plăcută. I-am arătat pe urmă că strângerea de mână trebuie să fie puternică. «Dacă ţi-aș urma exemplul», obiectase el, «se va crede că sunt un invertit».“[1]

Or, despre Proust nu numai că se credea, dar se știa prea bine că era adeptul unui viciu contra naturii, despre care,

---

1. *Lettres de Marcel Proust à Bibesco. Preface de Thierry Maulnier*, Lausanne, 1949, pp. 29–30. Thierry Maulnier (1909–1988), scriitor, membru al Academiei.

Philip Kolb, care a consultat presa pariziană a vremii, îi mai enumără printre invitații Elenei Bibescu pe Franz Liszt, Richard Wagner, Charles Gounod, ducele d'Aumale (unul dintre fiii regelui Ludovic-Filip) și pe autorul dramatic Georges de Porto-Riche, *op. cit.*, vol. III, p. 167, nota 3.

în suita *În căutarea timpului pierdut*, avea să scrie, referindu-se indirect, pagini memorabile. Un viciu pe care, în cele din urmă, l-a mărturisit deschis și împotriva căruia tânărul Anton Bibescu avea să fie avertizat chiar de către unii dintre cei care-l cunoșteau pe Proust mai dinainte![1]

Prietenia lui Proust cu frații Anton și Emanuel Bibescu, prinți, tineri, frumoși și eruditi, precum și tonul scrisorilor pe care li le-a adresat la începutul relației lor au dat naștere unor anumite supoziții. Perioada „Anton Bibescu“ din viața sentimentală a lui Proust s-a scurs în anii 1901–1902, când frazele echivoce ale scriitorului (ca, de exemplu, concluzia, de pastișă hamletiană, a unei scrisori: „Noapte bună, amabile prinț, stoluri de îngeri să-ți legene somnul“) se loveau de replicile sarcastice ale destinatarului.

Proust și-a descris prietenul într-o cronică al cărei stil o face una dintre paginile sale cel mai puțin atrăgătoare: „Dl Paul Deschanel[2] se informează pe lângă secretarul Legației României, prințul Anton Bibescu, asupra chestiunii macedonene. Toți cei care îi spun «prințe» acestui tânăr diplomat de un așa mare viitor se reprezintă pe ei înșiși sub forma unui personaj din [tragediile lui] Racine, într-atât el, cu înfățișarea

---

1. George Painter, *Proust*, vol. I, Paris, 1961, p. 320, unde se dau numele binevoitorilor care l-au avertizat pe Anton Bibescu asupra moravurilor lui Proust. Biografii succesivi ai lui Proust au stabilit, ca și Painter, *op. cit.*, vol. I, p. 310, că tinerii aristocrați pe care-i curta Proust aveau, toți, metrese luate din mediul actrițelor. La fel, Paul Morand, *Souvenirs inutiles*, vol. II, Paris, 2001, p. 284. Despre amorurile interlope ale lui Proust, stupefiante detalii la Ghislain de Diesbach, *Proust*, Paris, 1991. Relația dintre Anton Bibescu și Marcel Proust este comentată din acest unghi și în teza de doctorat susținută de Florence Tamagne, *Histoire de l'homosexualité en Europe, Berlin, Londres, Paris 1919–1939*, Paris, 2000, pp. 139–145. Analiza psihopatică a autoarei ajunge la concluzia că avansurile sexuale ale lui Proust n-au avut succes pe lângă prietenul său român, provocându-i lui Proust „o dureroasă decepție“, o „sfâșietoare resemnare“, proprie „bărbaților anormali“ în căutarea unor amoruri imposibile.

2. Paul Deschanel (1856–1922), om politic. Președinte al Camerei Deputaților, mai târziu președinte al Republicii Franceze.

sa mitologică, te face să te gândești la Ahile sau la Tezeu. Dl Mézières, care se întreține acum cu el, pare un mare preot [din Antichitate] pe când se închina lui Apollo. Dacă, așa cum pretindea acel purist de Plutarh, oracolele zeului de la Delfi erau redactate într-o limbă defectuoasă, nu se poate spune același lucrul despre răspunsurile prințului. Cuvintele sale, precum albinele de pe muntele Hymettos, cu aripi iuți, cad ca o miere delicioasă, deși nu le lipsesc, totuși, câteva înțepături."[1]

Prietenia dintre Proust și frații Emanuel și Anton Bibescu a rămas nedezmințită. Marcel Proust scria, în aprilie 1903, că a fost să viziteze împreună cu ei catedralele din nordul Franței și să asiste la slujba de înviere de la biserica română din Paris.[2]

La acea dată, a intervenit în viața lui Anton o domnișoară de neam foarte mare, dar foarte săracă, dornică să încheie un mariaj pe măsura rangului ei, dar cu un om bogat. Mademoiselle de Turenne era urmașa prin tată a unui mareșal al lui Ludovic XIV și prin mamă a unei linii bastarde, dar legitimate, a ultimului rege Stuart al Angliei. Ea pusese ochii, inițial, pe un urmaș al unui domnitor al Moldovei. Acesta neînvoindu-se să treacă la catolicism, Mademoiselle de Turenne adresase o propunere de căsătorie lui Anton Bibescu, care a refuzat din același motiv. Ea s-a măritat, în cele din urmă, cu Arthur Meyer, un evreu bătrân, dar foarte bogat, directorul-proprietar al influentului cotidian *Le Figaro*, care, orbit de o asemenea partidă, se învoise să treacă la catolicism.[3]

În decembrie 1903, frații Bibescu au călătorit în Egipt.[4] La începutul lui 1904, Anton era transferat la Londra, în calitate de secretar de legație. Zece ani de acum înainte,

---

1. „În salonul Doamnei Madeleine Lemaire", în *Le Figaro*, 11 mai 1903. Cronica era de fapt o pastișă ironică a stilului pompos folosit de unii critici teatrali ai epocii.
2. Philip Kolb (ed.), *op. cit.*, vol. III, p. XVIII, pp. 295, 305.
3. Philip Kolb (ed.), *op. cit.*, vol. IV, p. 248.
4. Philip Kolb (ed.), *op. cit.*, vol. III, p. 467.

viața lui Anton Bibescu se va împărți între Londra, Paris și Corcova, moșia din județul Mehedinți ce-i revenise în urma partajelor averii Bibescu.

În 1903, probabil din motive fiscale, Anton Bibescu i-a cerut lui Ion I.C. Brătianu un certificat din care să reiasă că „era silit să locuiască în străinătate". Se pare că nu l-a obținut. A rămas în post, la Londra, până în 1905, când a fost rechemat la București, în administrația centrală a Ministerului de Externe. S-a prezentat acolo, în mai 1905, doar pentru a obține retransferarea la Paris.[1]

Anton era preocupat și de politică, spre dezaprobarea lui Proust, care, în noiembrie 1905, după ce intervenise pe lângă Calmette, redactorul-șef al ziarului *Le Figaro*, pentru ca acesta să publice un articol al lui Bibescu despre România, îl sfătuia pe Anton: „în loc să te ocupi să modifici harta Europei spre beneficiul țării tale, ai face mult mai bine să scrii piese de teatru. Imperiul Britanic și frontierele Norvegiei au mai puțină importanță decât piesele lui Ibsen și ale lui Shakespeare. Se va ști vreodată în țara ta tot ce faci pentru ea"[2].

Teatrul reprezenta oricum marea preocupare a existenței secretarului de legație. În octombrie 1904, *Le Jaloux* (*Gelosul*) era reprezentată pe o scenă bună a Parisului, la Théatre de l'Oeuvre. Critica era elogioasă: Proust, sub pseudonimul Serge Basset, în *Le Figaro* din 8 octombrie; Catulle Mendès, în *Le Journal* din 11 octombrie, cu precizarea: „un succes binemeritat l-a încetățenit pe autor în aristocrația literară a Franței". Mai rezervate, comentariile lui François de Nion, în *Écho de Paris*, și ale lui René Maizeroy, în *Le Matin*, ambele din 11 octombrie, căutau, cu ajutorul unor figuri de stil, să ascundă mediocritatea piesei recenzate.[3] În stagiunea următoare, în martie 1906, se dădeau câteva reprezentații

1. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, Dosare personale: Anton Bibescu, p. 35.
2. Philip Kolb (ed.), *op. cit.*, vol. V, p. 372.
3. *Ibidem*, p. 378.

din aceeași piesă, modificată cu titlul *Jacques Abran*, dramă a banului și a geloziei. Succesul nu a venit nici de data aceasta, în pofida unei critici superlative, publicată de Proust, despre „interesul pasionant al acestei piese superbe. Totul este admirabil ca pasiune și ca viață, cu toate că eroul dă dovadă de un suflet excesiv de josnic". De fapt, și alți comentatori se refereau la eroul piesei ca fiind „amoral și antipatic", iar la autor ca fiind „lipsit de îndemânare profesională".[1]

În această perioadă s-a pus problema, niciodată rezolvată, a călătoriei lui Proust la Constantinopol, cu opriri, grație Orient Expressului, la Corcova și la București, dar, preciza scriitorul, „nu în sezonul florilor", al căror parfum îi era „insuportabil".[2] Motivul, e drept, nu era doar un moft de estet, Proust suferind grav de astm.

În 1906, Anton Bibescu călătorea în Statele Unite, oprindu-se mai mult la San Francisco, unde va locui câteva luni. Nici fratele său, Emanuel, devenit deputat de Mehedinți, nu era în țară, când Proust afla din ziare de izbucnirea răscoalelor țărănești din România și că incendiul social pârjolise județul Mehedinți. Conacul de la Corcova fusese devastat, grădina de flori a Elenei Bibescu și via adusă din Franța, distruse. În fața exigențelor țăranilor care urmăreau schimbarea contractelor de învoieli agricole, arendașul încerca să câștige timp, replicând că trebuie mai întâi să-i prevină pe prinți și să le ceară părerea.[3]

Dar prinții erau departe. Cât despre Proust, părerea sa despre tulburările sociale, în general, era remarcabilă. El îi

---

1. Philip Kolb (ed.), *op. cit.*, vol. VI, pp. 35, 51.

2. *Ibidem*, p. 52.

3. În ajunul răscoalei din 1907, anul „asaltului țărănimii asupra marii proprietăți", frații Bibescu posedau la Corcova 1 000 de hectare de pământ arabil, vie și pădure, pe când, tot acolo, cei 222 săteni, capi de familie, posedau la un loc 645 de hectare. Oricum, la acea dată, frații Bibescu nu erau și cei mai mari moșieri ai județului Mehedinți, ei situându-se aproximativ pe locul cinci sau șase. *Anuarul Agriculturii pe anul 1906,* Craiova, 1906.

scria lui Emanuel, la sfârșitul lui martie 1907, că nu putea fi vorba decât de exagerări care nu trebuiau să tulbure existența unor sibariți:

„Știi că parizienii ignoră îndeobște pungășiile hoților de buzunare sau cazurile de pojar care, de la distanță, îi fac pe străini să creadă că Parisul e de nelocuit. Astfel, chiar dacă ar fi adevărat că au fost unele încercări de grevă [*sic*] în România, lucru pe care ziarele când îl afirmă, când îl dezmint, ele trebuie să fi fost mai puțin importante decât greva franzelarilor din Paris despre care citim aici în ziar și la care nici nu ne mai gândim. [...] Grevele cu pricina n-au nimic de-a face cu Strehaia, Corcova și Mehedinți [...] și nu mi-ar face plăcere să știu că țara dumneavoastră ar putea deveni revoluționară, căci în acel caz aș vrea să vă văd părăsind meleaguri nesigure spre a veni definitiv aici la noi, unde, e drept, situația e și mai nesigură. Hai să plecăm să trăim cu toții în Utah. Dar e adevărat că acolo jocul de bridge e interzis, lucru cu care poate nu v-ați învoi.“[1]

Frații Bibescu nu l-au lămurit pe Proust asupra deznodământului răscoalei de la Corcova, unde jandarmii îl împușcaseră pe preotul Alexandru Popescu, acuzat de a fi ascuns niște țărani răzvrătiți.

Mai grav pentru Anton era faptul că publicarea operei lui Proust se lovise de mari dificultăți. Anton Bibescu a fost primul care s-a străduit să găsească un editor. Peste tot s-a lovit de refuzuri, motivate după citirea a doar câteva pagini ale manuscrisului.[2] El a început prin a-l solicita pe fostul său coleg de liceu Jaques Copeau, ajuns director al influentei publicații *La Nouvelle Revue Française* și apoi al teatrului creat de el în 1913, Théatre du Vieux Colombier.[3]

---

1. Philip Kolb (ed.), *op. cit.*, vol. III, pp. 183, 195, 213, 241. Statul mormonilor din SUA, a căror confesiune le permitea să aibă mai multe soții.
2. Philip Kolb (ed.), *op. cit.*, vol. VII, Paris, 1980, pp. 126–127.
3. Philip Kolb (ed.), *op. cit.*, vol. VI, p. 92.

Anton i l-a prezentat lui Proust pe un alt prieten al său, René Blum[1], căruia Emanuel îi citise extrase din paginile suitei *În căutarea timpului pierdut*. Entuziasmat, Blum s-a alăturat lui Anton Bibescu, ei propunând, când unul, când altul, opera lui Proust marilor edituri.[2]

După ce manuscrisul a fost respins de *La Nouvelle Revue Française*, de Fasquelle și de Ollendorf a urmat celebrul (mai târziu) refuz al editurii Gallimard. Refuzul fusese motivat printr-un raport al lui André Gide, unul dintre lectori, care insista asupra lungimii excesive a textului și a dificultăților legate de stilul lui Proust.

Gide și-a recunoscut mai târziu vina, după succesul romanelor din ciclul *În căutarea timpului pierdut* editat de Grasset, și i-a scris lui Proust pentru a se împăca cu el. Într-adevăr, chiar dacă nu-l cunoștea în 1913 pe Proust, Gide îl cunoștea încă din 1910 pe Emanuel Bibescu, la care dejuna pe 15 ianuarie împreună cu editorul Jacques Copeau, scriitorul Jean-Louis Vaudoyer și Martha Bibescu. Știrea e dată de jurnalul (inedit) al acesteia, cu comentariul „*Conversations profondes et délicieuses*". Dar atunci, Gide și alți critici nu-i dădeau lui Proust nici o importanță. Pentru ei, Proust era doar unul dintre numeroșii fluturi de salon ai Parisului monden.

Eforturile prietenilor au fost în sfârșit încununate de succes. Grație legăturilor lui René Blum cu editura Grasset,

---

1. René Blum (1878–1942), muzicolog. Bine introdus în lumea editorială franceză, era fratele viitorului om politic socialist și prim-ministru Léon Blum (1872–1950). Articolele de critică teatrală, din tinerețe, ale lui Leon Blum au apărut între 1903 și 1905 în revista *La Renaissance Latine* publicată la Paris de Constantin Brâncoveanu, fratele Annei de Noailles. Tot acolo a apărut și piesa *Le Jaloux* (*Gelosul*) a lui Anton Bibescu.

2. Franck Lhomeau, *Marcel Proust à la recherche d'un éditeur*, Paris, 1988. În mai 1913, după insuccesul lui René Blum, Anton Bibescu revenise la Gallimard pentru a insista – iarăși fără noroc – să fie publicate cel puțin „Pastișele" literare ale lui Proust. Marcel Proust–Gaston Gallimard, *Correspondance 1912–1922*, Paris, 1989, pp. 35–37.

contractul de publicare al *Timpului pierdut* era semnat. După doar câteva luni, opera lui Proust va atinge un renume universal.

În același an 1913 avea loc în România, la Bârlad, inaugurarea monumentului ridicat în memoria lui Emanoil Costaki-Epureanu, bunicul matern al lui Emanoil și Anton Bibescu[1]. Evenimentul nu i-a preocupat pe cei doi frați. Bârladul, care fusese atât de drag mamei lor, nu le era cunoscut. Ei își vânduseră partea din moșia Epureni, unde, la conac, trăiau mătușa lor Caterina Exarhu, născută Costaki-Epureanu, soțul acesteia, Alexandru Exarhu (fiul unui negustor și arendaș boierit de la Piatra Neamț), și fiica acestora, rămasă nemăritată. Dintr-un sentiment de pietate filială, frații Bibescu finanțaseră sculptarea monumentului cu bustul bunicului, monument purtând un medalion din bronz cu figura mamei lor. La 9 iunie 1913, ziua inaugurării, orașul Bârlad era pavoazat. Într-o tribună luaseră loc unchiul, mătușa și verișoara lor Exarhu, alături de miniștrii conservatori C.C. Arion și Grigore Cantacuzino. S-au citit discursuri, s-au ascultat corale. Erau de față elevii școlilor, autoritățile locale, magistrații, profesorii, senatorii de Tutova, reprezentanții Clubului Conservator, precum și o delegație a Asociației Evreilor Pământeni întruniți pentru a onora memoria fruntașului unionist, de mai multe ori ministru, Emanoil Costaki-Epureanu, apărător al evreilor români și al obiectivelor Alianței Israelite Universale. Nepoții săi, cei doi frați Bibescu, se scuzaseră printr-o telegramă, „absenți din cauză neprevăzută, fiind amândoi în străinătate“. Străinătatea era Parisul, cauza absenței neprevăzute erau dificultățile legate de editarea *Timpului pierdut*.

1. *Universul*, 11 iunie 1913, p. 2. În 1995, monumentul a fost parțial distrus de niște răufăcători care au furat elementele din metal, iar în 2012 a fost mai mult reconstruit decât restaurat, prin grija Asociației „Manolache Kostake Epureanu“. Comunicare a dnei profesoare Elena Monu din Bârlad.

Nu era nici prima și nici ultima oară când Anton și Emanuel Bibescu dovedeau lipsă de interes și de solidaritate familială față de rudele de la Bârlad, care nu purtau nici un titlu de noblețe și nu se distingeau (așa cum era cazul familiei Bibescu) prin însușiri intelectuale deosebite. Mama lor făcuse la fel față de rudele ei mai îndepărtate din familia Costaki, sărăcite în răstimpul unei generații și trăind prin uitate târguri din Moldova. Astfel, George Enescu îi scrisese Elenei Bibescu pentru a-i semnala că făcuse cunoștință cu o simpatică învățătoare, domnișoara Elena Costaki.[1] Familia Bibescu nu va face nimic pentru a-i găsi o situație mai răsărită scăpătatei rude din provincie, care nu va beneficia de nici unul dintre eforturile Bibeștilor făcute în favoarea lui Enescu sau a lui Proust, artiști de geniu. Situația era identică în cazul Bibeștilor care nu coborau din domn, rămași boiernași la Târgu Jiu. Față de ei, Bibeștii „cei mari" se comportau ca și cum n-ar fi existat.

Aceeași indiferență chiar și față de niște nepoți apropiați, coborâtori din beizadeaua Nicolae Bibescu. Printre românii care, din dragoste pentru Franța, se angajaseră încă din 1914 ca voluntari în armata franceză se număraseră frații Nicolae și Filip Bibescu. Combatanți pe frontul german, ei fuseseră citați pe ordinul de zi al armatei franceze și avansați în grad pe câmpul de luptă. Câteva săptămâni mai târziu, Nicolae a căzut la datorie.[2] Alt văr, Leon de Montesquiou

1. Scrisoarea din Mihăileni, lângă Dorohoi, 28 mai 1900, în franceză, a lui G. Enescu către Elena Bibescu: „Inchipuiți-vă, prințesă, că am făcut cunoștința, în acest colț uitat de țară, a unei rude îndepărtate a D-voastră, dra Elena Costaki, de lângă Bârlad, care a nimerit aci ca profesoară la școala comunală. E o persoană delicioasă, și am rămas uimit s-o întâlnesc în târgul acesta". George Enescu, *Scrisori*, ediție critică îngrijită de Viorel Cosma, București, 1974, p. 73.

2. *Adevărul*, 6 august 1915. Un alt român care și-a găsit moartea, sub uniformă franceză, cu o zi înainte de încheierea armistițiului cu Germania a fost Paul Moruzi. Proust vorbește de el, în treacăt, în corespondența sa cu Elena Sutzu. Philip Kolb (ed.), *op. cit.*, vol. XII,

(fiul domniței Maria Bibescu), a murit și el pe front, în primul an al războiului mondial. George-Valentin, soțul Marthei, va lupta în România în cursul războiului de întregire, Anton va rămâne însă la Londra, mobilizat pe loc în serviciul legației.

În septembrie 1915, el îi scria lui Proust și îl întreba dacă muzica lui Enescu era sursa descrierii „sonatei lui Vinteuil“, pagină devenită celebră din *Timpul pierdut*.[1] Într-adevăr, cu doi ani mai înainte, Proust, aflând de un concert dat de Enescu, se dusese să-l asculte și-i comunicase lui Bibescu, aflat la Londra, cât de mare îi fusese emoția.[2] Între timp, textul despre „sonata lui Vinteuil“ fusese așternut pe hârtie, iar Proust răspundea, citând numele acelor muzicieni care-i serviseră drept model. Spre dezamăgirea lui Bibescu, Enescu nu era printre ei.[3]

Proust era acum preocupat de persoana altor români. În ianuarie 1916 voia să afle de la Anton Bibescu dacă „dl Carp e de viță proastă“, precum Marghiloman și Take Ionescu, sau de viță bună ca [Nicolae] Filipescu – „adică din punct de vedere al familiei, căci după părerile sale știu că e germanofilul cel mai înrăit. Și ca nivel de inteligență unde-l plasezi?“[4] Dar Anton nu-l lămuri, și Proust, impacientat, îl ruga să nu se mai obosească: „originile acelor domni mă lasă indiferent“.

Proust, bolnav, își petrecea zilele în pat, completându-și romanul, și ieșea câteodată, seara, pentru a face vizite mondene. Nu era însă atât de bolnav, cât să lipsească de la mesele elegante și scumpe la hotelul Ritz, unde se aduna o companie egoistă hotărâtă să ignore războiul și vremurile

---

scrisoarea nr. 65. Concertul avusese loc în sala Villiers, rue du Rocher, nu departe de Conservatorul de Muzică. „Mi-a făcut mare impresie, l-am găsit admirabil. Ți-o spun sperând să-ți facă plăcere, căci știu că îl admiri...“

1. Philip Kolb (ed.), *op. cit.*, vol. XIV, p. 236.
2. Philip Kolb (ed.), *op. cit.*, vol. XV, Paris, 1967, p. 23.
3. Philip Kolb (ed.), *op. cit.*, vol. XVIII, p. I.
4. Paul Morand, *Journal inutile,* Paris, 2001.

grele ce se abătuseră asupra Franței. Bombardamentele aviației germane asupra Parisului îl „plictiseau" pe Proust, căci îi complicau agreabilul program de viață care punea pe același plan mersul operațiilor militare și migrenele doamnelor pe care le vizita.

Vilegiaturiștii de la Grand Hôtel de Balbec

Într-un capitol din biografia lui Proust, autorul englez George Painter face lista vilegiaturiștilor întruniți în vara anului 1907 într-un hotel de lux de pe coasta Normandiei, unde scriitorul obișnuia să-și petreacă o parte din vară. În acel hotel, transpus în *Căutarea timpului pierdut* sub numele „Grand Hôtel de Balbec", evoluează personajele romanului cărora, pe urma altor exegeți ai universului proustian, G. Painter încearcă, pe cât posibil, să le găsească modelele din realitate, deși, precum se știe, ficțiunea *Timpului pierdut* nu se suprapune cu realitatea, lăsând cale liberă multor supoziții.[1]

Interesante din punctul nostru de vedere sunt relațiile lui Anton Bibescu cu unii dintre vilegiaturiștii de la Grand Hôtel de Balbec și cu alte personaje care frecventau același cerc, denumit mai târziu, după ce a fost transfigurat în paginile *Timpului pierdut*, „lumea lui Proust". Această definiție târzie nu corespunde întocmai realității anului 1907, când la Grand Hôtel, în același timp cu Proust, locuia un grup foarte pestriț[2] care, atunci, nu era neapărat „lumea lui Proust", ci

1. Jacques de Lacretelle, „Les clefs de l'oeuvre de Proust", în *La Nouvelle Revue Française* (număr jubiliar: „Hommage à Marcel Proust"), ianuarie 1923; Antoine Adam, „Le roman de Proust et le probleme des clefs", în *Revue des Sciences Humaines*, ian.–mart. 1952, pp. 49–90.

2. George Painter, *Marcel Proust. A Biography,* vol. 2, Londra, 1965, p. 93.

un fel de „curte“ a unui parvenit anglo-levantin, patron de presă, Alfred Edwards (1857–1914).[1] Acesta era fiul lui Charles Edwards, fostul medic personal al lui Fuada Pașa, marele-vizir, pe vremea când acesta se afla în Egipt, lângă care făcuse o avere colosală amestecându-se în comisioanele legate de deschiderea Canalului de Suez. Împreună cu Alfred Edwards locuiau la Grand Hôtel soția sa de atunci, o pianistă poloneză, dar și metresa și viitoarea sa nevastă, o actriță franceză, cu fosta sa soție, o grecoaică bogată cu un explorator polar care era fostul soț al acesteia din urmă, precum și cu primul soț al ultimei soții, acea poloneză, bogatul mecena evreu Thadée Natanson,[2] acesta fiind una dintre cele mai interesante relații ale fraților Anton și Emanuel Bibescu.

Natanson tatăl, fost bancher la Varșovia, se stabilise în Franța cu cei patru fii ai lui. După studii la cele mai bune licee din Paris, aceștia primeau întreaga lume artistică de

---

1. Alfred Edwards avusese patru soții: prima era fiica celebrului medic Charcot și sora exploratorului polar Jean Charcot. A doua era grecoaică, Helene Ralli, fiica unor bancheri. A treia a fost Misia Godebska (cu care a dat o recepție în cinstea lui George-Valentin Bibescu și a Marthei, veniți în călătorie de nuntă la Paris). A patra doamnă Edwards a fost cunoscuta actriță Marie Lantelme.

Misia, la rândul ei, foarte bogată în urma divorțurilor de Natanson și de Edwards, era proprietară, printre altele, a unui iaht numit *Aimée* pe care-și invita prietenii în diferite croaziere. Ea a fost câtva timp și iubita lui Paul Morand (care va scrie despre ea câteva frumoase rânduri, în *Journal d'un attaché d'ambassade 1916–1917*, Paris, 1963, p. 161), care o va părăsi pentru ochii – și averea mult mai mare – ai Elenei Sutzu. Din acest carusel al căsniciilor încrucișate face parte și Jean Charcot, exploratorul, căsătorit cu Jeanne Hugo (nepoata de fiu a lui Victor Hugo), care era divorțată mai întâi de scriitorul și jurnalistul Leon Daudet, și apoi de bancherul grec Michel Negroponte. A doua soție a lui Negroponte, Elena Antoniades, fiica unor bancheri greci din Egipt, s-a recăsătorit cu prințul Constantin Brâncoveanu, fratele Annei de Noailles și văr al Bibeștilor.

2. Annette Vaillant, „Les frères Natanson“, *L'Oeil. Revue d'Art*, 24, Noel 1956, pp. 25–35. Autoarea era fiica unuia dintre frați. O interesantă prezentare a publicației *La Revue Blanche* în Ilan Greilsammer, *Blum*, Paris, 1996, pp. 84–85.

avangardă, pictori, muzicieni, literați, în diferitele lor locuințe: la Paris, fie pe Champs-Elysées, fie în Rue Jouffroy, în noul cartier de pe lângă Parc Monceau, sau pe Coasta de Azur, la Cannes, precum și pe coasta normandă, la Cabourg.

Trei dintre ei creaseră, în 1891, *La Revue Blanche*, o publicație al cărei director-proprietar, Thadée Natanson, și-a inaugurat colaborarea unor semnături devenite astăzi celebre, însă atunci puțin sau deloc cunoscute: scriitori ca Gide, Verlaine, Octave Mirbeau, Stéphane Mallarmé, José-Maria de Heredia, Maurice Barrès, Jean Lorrain, Alfred Jarry, Francis Jammes și Proust, precum și pictori ca Bonnard, Vollard, Toulouse-Lautrec, Odilon Redon.

Într-o vreme când însuși Tolstoi mai era socotit „anarhist", Natanson era acuzat de critica literară că prin *La Revue Blanche* făcea propagandă anarhistă. Învinuirea nu era chiar lipsită de temei. Thadée Natanson angajase ca redactor principal al revistei pe Felix Fénéon (1861–1944), fost funcționar de la Ministerul de Război, dat afară pentru că luase apărarea căpitanului Dreyfus, acuzat atunci de spionaj militar, și pentru că fusese el însuși dat în judecată pentru

---

Despre prezența fraților Bibescu, „frumoși ca niște zei", în casa Natanson vorbește nepoata acestora, Annette Vaillant, în *op. cit.*, pp. 31–34. Evelyn Nattier-Natanson, *Les amities de La Revue blanche et quelques autres,* Vincennes, *s.a.* [Paris, cca 1959], Natanson a fost prietenul și sponsorul publicistului și omului politic anarho-socialist Jules Guesde (1845–1922), asociat al românului George Diamandi, în publicarea revistei de coloratură marxistă *L'Ère Nouvelle*.

Natanson era precursorul unui gen care se va multiplica pe scena culturală a Parisului, un „stângist de salon". Asemenea multor literați care țineau să șocheze publicul, „el asocia estetismul de avangardă cu anarhismul social, și frenezia biblică cu ateismul filozofic". A se vedea, de exemplu, capitolul intitulat „La toquade anarchiste" („Țicneala anarhistă") din teza de doctorat a lui Carassus, *Le snobisme*, ed. cit., pp. 371–389.

Odată cu Misia, Edwards i-l luase lui Thadee Natanson și pe principalul redactor, Fénéon, anarhistul, angajat de acum înainte cu rubrica faptului divers la *Le Matin*, un cotidian de prestigiu intrat de asemenea în patrimoniul lui Edwards.

vina de a face propagandă anarhistă. Recalificat în literatură, Fénéon s-a dovedit un foarte activ și eficient secretar de redacție la *La Revue Blanche* de-a lungul celor aproape zece ani (1894–1903) cât a ocupat acea funcție.

Prin frații Natanson, frații Anton și Emanuel Bibescu cunoscuseră o poloneză născută la Sankt-Petersburg în 1872, pianista Misia Godebska, una dintre stelele boemei cosmopolite din capitala Franței, fostă elevă, ca și Enescu, a compozitorului Gabriel Fauré. Se căsătorise cu Thadée Natanson. S-a împrietenit cu pictorul Renoir, apoi cu coregraful rus Diaghilev, contribuind la lansarea la Paris a baletelor acestuia (din care făcea parte Nijinski). Misia Godebska se va recăsători, tot la Paris, în 1905, cu multimilionarul Alfred Edwards, apoi, în 1920, cu pictorul spaniol José-Maria Sert.

Frecventarea unui asemenea mediu explică de ce Anton Bibescu voia să devină dramaturgul familiei, așa cum Anna de Noailles devenise poeta și Martha prozatoarea. Modelul său era teatrul de moravuri al vremii, al cărui repertoriu îl cunoștea la perfecție. Dar Anton Bibescu nu avea talentul necesar pentru a se ridica deasupra unui scenariu lipsit de profunzime (plin de „complicații proustiene" va scrie un critic român) cu alură psihologică.

Piesele de moravuri ale lui Anton Bibescu erau pe jumătate naturaliste, dar fără violența caracteristică acestui gen dramatic, generator de scandal, pe jumătate bulevardiere, dar fără nota comică specifică spectacolelor pariziene. Ele n-au avut succes, în ciuda unor binevoitoare critici de circumstanță. În această privință, Anton Bibescu nu a fost influențat nici de mediul ziaristic dominat de Alfred Edwards, moștenitor al unei mari averi de origine levantină, nici de mediul literar cosmopolit patronat de Thadée Natanson, moștenitor al unei mari averi de origine poloneză. Cel care l-a influențat în tentativele sale de autor de teatru a fost moștenitorul unei mari averi de origine sud-americană, Henry Bernstein, dramaturg de succes la nici treizeci de ani, fiul unui milionar industriaș evreu, comerciant de îngrășă-

minte, venit la Paris din Chile. Bernstein tatăl devenise unul dintre sprijinitorii financiari ai pictorilor impresioniști și îi comandase lui Manet (autorul portretului micuței Lise Campineanu) portretul fiului său Henry. De-o vârstă cu Anton Bibescu, Henry Bernstein se consacrase scrierii de piese de teatru, domeniu în care obținuse un mare succes de public, provocând și scandal pe măsură.[1]

Piesele de moravuri ale lui Bernstein, dominate de pasiuni violente, de amoralitate sexuală și de setea de bani, au constituit și modelul, nedetectat de critica literară românească, al teatrului lui Ronetti-Roman și al lui George Diamandi. Bernstein trăia pe picior mare, într-o luxoasă locuință cu suite servitori, un majordom și doi șoferi, pentru fiecare din automobilele sale, un costisitor mijloc de locomoție într-o vreme în care trăsurile cu cai încă erau principalul mijloc de transport în oraș. Își permitea să plătească onorarii mari actorilor angajați să-i joace piesele. Una dintre acestea ajunsese în 1911 pe scena Comediei Franceze, din al cărei repertoriu, după doar câteva reprezentații care stârniseră încăierări de stradă între poliție și studențimea naționalistă, și după dueluri ale autorului cu ziariștii, a fost retrasă.

În aceeași vreme, Anton Bibescu se împrietenise cu un alt tânăr literat în plină ascensiune, Jean Cocteau (1889–1963). Dramaturg, eseist, sortit să devină una dintre figurile de avangardă ale vieții culturale a Parisului din prima jumătate a secolului XX, Cocteau se născuse într-un mediu modest. Fusese introdus de foarte tânăr în cercurile artistice de una dintre gloriile Comediei Franceze, actorul de origine moldoveană, Edouard de Max. Când a început să-i frecventeze pe Bibești, prezentat de scriitorul Lucien Daudet (amantul

1. Henry Bernstein, *Theatre,* Preface de Marc-Edouard Nabe, Monaco, 1997. Prieten cu Anton Bibescu, Henry Bernstein (1876–1953) nu era agreat nici de Proust, nici de Paul Morand, care-l caracteriza drept „un tehnician al violenței afectate, om calculat, inteligent, cult și amuzant". Paul Morand, *Journal d'un attaché d'ambassade,* ed. cit., p. 289.

vremelnic al lui Proust), Cocteau convietuia cu alt scriitor tânăr de mare talent, de numai 16 ani, Raymond Radiguet.

Trecut de vârsta maturității și după o cură de dezintoxicare (fusese morfinoman), Jean Cocteau va promova cariera frumosului actor Jean Marais, alături de care, reconvertit la catolicism, își va poetrece restul vieții. În tinerețe, fusese cerut în căsătorie de fiica bancherului Bischoffsheim, Marie-Laure, dar se eschivase. Marie-Laure s-a măritat cu vicontele Charles de Noailles, rudă a soțului Annei Brâncoveanu.[1]

Ca și frații Natanson și vicontesa Marie-Laure de Noailles, Cocteau îi va frecventa pe Diaghilev și pe Picasso; pe actorul Jean-Louis Barrault, pe Andre Gide, pe Guillaume Apollinaire[2], precum și pe Proust. Despre acesta Cocteau va scrie exprimând exact ceea ce resimțea și Anton Bibescu: „Opera sa mă va urmări toată viața."

După 1923, Cocteau nu-l va mai vedea decât foarte rar pe Anton Bibescu, care se stabilise la Londra și se căsătorise, însă îi va dărui o schiță de portret a soției lui Anton.

Într-un mod mult mai neplăcut s-au încheiat relațiile dintre frații Anton și Emanuel Bibescu cu alt alogen stabilit la Paris, Ladislas de Kostrowicki, devenit celebru în literatura franceză sub numele de Guillaume Apollinaire (1880–1918). Copil natural al unei aristocrate poloneze care trăia în Italia (cel mai probabil, tatăl lui Apollinaire a fost un ofițer italian din fosta gardă regală napoletană), Apollinaire și-a publicat primul eseu, *Vrăjitorul în putrefacție,* în *La Revue Blanche* a lui Thadee Natanson, devenind imediat cunoscut.

Pe lângă literatura de avangardă, Apollinaire s-a interesat îndeaproape de literatura erotico-pornografică italiană

---

1. Julien Cain, *Marie-Laure de Noailles, la vicomtesse du bizarre,* Paris, 2000. Ea va deveni una dintre sprijinitoarele artei și literaturii de avangaradă din Franța interbelică.

2. *Correspondance Guillaume Apollinaire – Jean Cocteau*, Paris, 1991; Michel Decaudin, „Jean Cocteau et l'amitié ondoyante d'Apollinaire", în *Revue des deux Mondes*, nov. 1989, pp. 156–158. Autorul este profesor de literatură franceză la Sorbona.

și franceză, de veche tradiție, publicând sau, după caz, reeditând în ediții comentate operele greu de procurat ale marchizului de Sade și ale unor autori mai recenți, așa-numiții scriitori „de raftul al doilea". Evident, autori foarte apreciați de un public dornic de scene artistice de desfrâu.

Ca și contemporanul său, scriitorul Blaise Cendrars, Apollinaire dădea o versiune proprie unor motive literare la modă: călătoriile cu trenul prin Siberia, anarhismul rusesc, pericolul galben, romanele sexuale sadice, descrierile medicale pe care Lombroso le făcuse nebuniei extremiștilor politici. El va fi influențat și de recentele opere ale unor romancieri ruși recenzați de principalele reviste literare franceze, fie pornografice, ca ale lui Leonid Andreev, fie filozofice și religioase, ca ale lui Vladimir Soloviov și Dimitri Merejkovski. Primul, Soloviov, prorocea venirea unui Antihrist revoluționar, celălalt declanșarea unei invazii mongole, care vor distruge vechea civilizație creștină a Europei.[1]

Prin asocierea, deja reperabilă în *Demonii* lui Dostoievski, a unor asemenea elemente se vor introduce în romanul francez de la începutul secolului XX viziuni dominate de orgii sexuale și scene de sadism patologic. Estetismul literar și frenezia teroristă a acestor eroi de roman deveniseră apanajul unei pornografii „șic": eroul lui Cendrars era ultimul descendent, imaginar, al vechilor regi ai Ungariei; eroul lui Apollinaire era un prinț valah, urmaș de hospodar, care se înrolează ca voluntar pentru a combate „invazia mongolă", „pericolul galben", întruchipat de atacul Japoniei împotriva Rusiei din 1905.

În 1907, un obscur editor de provincie difuza în tiraj restrâns, tipărit pe hârtie ieftină și fără un nume de autor, romanul pornografic *Les onze mille verges.* Cititorii și amatorii de scandal din lumea artistică a Parisului au apreciat

1. Georges Nivat, *Vers la fin du mythe russe. Essais sur la culture russe de Gogol à nos jours,* Lausanne, 1982, pp. 118, 121–128. James Douglas, „Vuillard the Decorator. Last Phase", în *Apollo*, t. 86, 1967, pp. 272–276.

volumul, o antologie a tuturor aberațiilor sexuale, împrumutându-l celor din jurul lor, cu precizarea că autorul era Apollinaire. Cât despre eroul povestirii, acesta nu era greu de identificat, de vreme ce se numea „prințul Mony Vibescu". Nimeni nu a putut lămuri de ce Apollinaire ataca atât de explicit numele fraților Bibescu. Aceștia, de altfel, nu au reacționat față de modul în care era prezentat prințul Mony (Emanoil sau Anton?), „dintr-o familie foarte bogată, străbunicul său fusese hospodar român, o demnitate care", afirmă răutăcios Apollinaire, „echivalează în Franța cu titlul de subprefect". Romanul, care-l înfățișa pe Mony Vibescu în rolul de exponent al unei „țări de franțuziți", avea un evident scop calomnios, chiar dacă se explica, din prima pagină, că, „printr-un fenomen atavic, gândul românilor se îndreaptă mereu spre Paris, Orașul-Lumină care a înlocuit atât de bine Roma în fruntea universului".

Plecat din România – se afirmă în roman –, Mony Vibescu va călători de la Paris, via București, înapoi spre Manciuria, unde va lua parte la războiul contra Japoniei, în vagoanele Orient Expressului sau ale Transsiberianului, acompaniat de un grup de prostituate și de ofițeri. Prințul Mony Vibescu era „înzestrat cu o potență erotică și o imaginație uluitoare", erou al unor scene pornografice de sadism sângeros, mergând, printre altele, până la vampirismul sexual.

Romanul se încheie cu supliciul și cu agonia lui Mony: făcut prizonier la Mukden de trupele japoneze învingătoare, a fost condamnat la moarte prin aplicarea a 11 000 de lovituri de bici, martirizat, încheie Apollinaire, „ca un adevărat hospodar al României [...] și înmormântat într-un mausoleu de marmură albă împodobit cu două basoreliefuri, unul reprezentându-i faptele cele mai însemnate din viață", adică „părăsind Mukdenul pe calea aerului în balon dirijabil", iar celălalt prezentându-l în ipostaza de „protector al Artelor pe care venise să le studieze la Paris".[1]

---

1. *Cele unsprezece mii de bice,* rămas multă vreme o raritate bibliofilă, nu a fost reeditat decât după cel de al Doilea Război Mondial,

Lista relațiilor lui Anton și Emanuel Bibescu nu poate fi încheiată fără a aminti alți prieteni, pictorii de avangardă. Se știe prea puțin că Paul Gauguin (1848–1903) a fost ajutat bănește de Emanuel Bibescu. Emanuel și Anton au fost prietenii lui Édouard Vuillard (1868–1940), pictor postimpresionist, autor, printre altele, nu numai al marilor panouri decorative din sălile de expoziție de la Petit Palais sau din încăperile Comediei Franceze, dar și din vastele locuințe ale fraților Natanson sau ale galeristului Bernheim. Emanuel Bibescu va cumpăra de la Vuillard tabloul *Două femei într-o grădină* și-i va comanda două panouri decorative, astăzi pierdute.[1] În 1902, frații Anton și Emanuel au călătorit în Spania cu Vuillard și cu un alt pictor postimpresionist, Pierre Bonnard. Mult mai târziu, după 1925, Vuillard va executa portretul soției lui Anton Bibescu, o operă care nu va fi socotită la înălțimea unor lucrări mai vechi ale sale, cum ar fi, de pildă, portretul Misiei Sert-Godebska sau cel al Annei de Noailles-Brâncoveanu.[2]

---

mai întâi în tiraje confidențiale, apoi, la Paris, abia în 1970, în ediția destinată marelui public. Guillaume Apollinaire, *Œuvres completes en prose,* vol. 3, ed. „La Pléiade", Gallimard, 1993. Există și o versiune românească apărută la București după 1990. Versiunea engleză, publicată sub titlul *The Debauched Hospodar,* a apărut la Londra în 1953.

1. Gilbert Guisan, Doris Jakubec (ed.), *Felix Valloton, Édouard Vuillard et leurs amis de „La Revue Blanche"*, Paris, 1987; *Catalogue de l'Exposition Edouard Vuillard,* Art Gallery of Ontario, Toronto, 1971.

Portretul lui Elisabeth Bibesco, executat prin 1934, este publicat în Ann Dumas, Guy Cogeval (ed.), *Vuillard,* introduction par André Chastel, Paris, 1990, p. 181.

2. Juliet Wilson-Bureau, „Édouard Vuillard et les princes Bibesco", în *Revue de l'Art*, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1986, nr. 74, pp. 37–49. Studiul, bazat pe arhiva personală a lui Vuillard, reproduce și fotografii interesante. Autoarea este conservatoare la Muzeul Prado din Madrid.

Londra. Anton Bibescu în lumea politică și literară

În 1913, Anton Bibescu se stabilise la Londra, însoțit de fratele său, Emanuel, care, deși fusese ales deputat de Mehedinți, în Colegiul I, nu-și ocupase locul în parlamentul român, preferând să trăiască în străinătate. Anton apăruse la Londra sub cele mai bune auspicii: primul secretar al legației române „era frumos ca o medalie romană. Bogat, într-o lume care era atunci bogată, generos ca în basme, vesel, dar totodată umbrit de melancolie, șocând deseori, erudit fără ostentație și mai ales specializat în a-și chinui prietenii mustrându-i și stimulându-i".[1]

Cu talentul său de a-i descoperi pe intelectualii și pe artiștii din lumea celor bogați, ceea ce la Londra echivala cu partea cea mai interesantă a elitei conducătoare, Anton Bibescu devenise intimul familiei prim-ministrului Herbert Henry Asquith (1852–1928), care locuia în reședința oficială atribuită șefilor de guvern, la bine-cunoscuta adresă: 10 Downing Street.

---

1. *Enid Bagnold's Autobiography,* Londra, pp. 114–115. Romancieră și autoare de piese de teatru, Enid Bagnold (1889–1981) era soția lui Sir Roderick Jones, director-proprietar al agenției internaționale de știri Reuters.

Foarte bogată, ea și-a început cariera literară publicând la 1918 romanul epistolar *A Day Without Dates* (O *zi fără întâlniri*) al cărui erou, nenumit, era Anton Bibescu. Vezi *The Dictionnary of National Biography 1981,* Londra, 1982, pp. 21–22 și biografia ei de Ann Seba, *Enid Bagnold,* Londra, 1986.

H.H. Asquith, șef al Partidului Liberal, aflat din 1906 pe postul de ministru de finanțe și din 1908 în fruntea guvernului, nu aparținea aristocrației. Era fiul unui modest proprietar de țesătorie; primele studii le făcuse ajutat de o rudă mai înstărită, fiind apoi admis ca bursier la Oxford, unde s-a numărat printre cei mai străluciți studenți. Devenit avocat, s-a distins și în barou datorită unui talent oratoric de primă mână, sprijinit de o vastă și solidă cultură umanistă. Intrat în politică, s-a impus și în Camera Comunelor, ajutat de un fizic de „senator roman", de aceleași mari daruri de orator, ținând discursuri presărate cu frumoase referințe din mitologie, din Biblie sau din vechile tradiții ale istoriei naționale.[1]

Biografia lui H.H. Asquith exemplifică evoluția societății britanice de la sfârșitul secolului al XIX-lea, când, după dominația multiseculară a aristocrației, transformările sociale scoseseră burghezia din rolul subaltern pe care-l jucase până atunci în viața politică. Chiar dacă aristocrația instalată pe poziții de „meșteșugită splendoare" continua să reprezinte modelul demn de urmat și de frecventat, banii începuseră să înlesnească accesul burgheziei în viața politică și, mai presus de toate, în posturile ministeriale.[2]

Prin „modelul" oferit de aristocrație se înțelegeau vastele locuințe de la Londra în care se dădeau balurile „sezonului" de iarnă. Vara și toamna, în castele cu zeci de încăperi și cu duzini de servitori, se organizau primiri luxoase și vânători de mare anvergură, la care duzini de musafiri – o adevărată migrațiune – soseau cu echipajele și cu servitorii lor personali, găzduiți și aceștia de amfitrionii stăpânilor lor.[3] Om cu obiceiuri simple și cu mijloace materiale limitate în tinerețe, H.H. Asquith prinsese gustul, cu timpul, unei asemenea

---

1. *Dictionary of National Biography 1922–1930*, Oxford University Press, 1937, pp. 29–40, unde pe lângă biografia lui H.H. Asquith sunt indicate și titlurile lucrărilor sale de politică, istorie și memorialistică.

2. Arthur Ponsonby, *The Decline of Aristocracy*, Londra, 1912, p. 16.

3. J.M. Beckett, *The Aristocracy in England 1660–1914*, Oxford, 1986, p. 4.

vieți, fiind învățat cu traiul agreabil al clasei suprapuse de cea de-a doua soție a sa. Văduv cu cinci copii, el se recăsătorise în 1891 cu o femeie cu peste douăzeci de ani mai tânără decât el, remarcabil de urâtă, dar foarte cunoscută pentru inteligența și manierele ei directe, Margaret („Margot") Tennant. Era fiica unui inginer din Glasgow care făcuse o foarte mare avere ca fabricant de produse chimice, coloranți și îngrășăminte. Familia Tennant era dată ca exemplu al noii clase din cauza căreia se anunța „sfârșitul lumii aristocratice", o lume în care această familie intrase prin înnobilarea inginerului îmbogățit, care a devenit Sir Charles Tennant, apoi prin admiterea în Camera Lorzilor a fiului său, ridicat în rang cu titlul de Lord Glenconner; prin căsătoria uneia dintre fiicele sale cu Lordul Ribblesdale și prin căsătoria celeilalte fiice, Margot, devenită soție de prim-ministru, și, mai târziu, contesă de Oxford.[1]

Copiii născuți din prima căsătorie a lui H.H. Asquith s-au căsătorit și ei – cu excepția unuia dintre fii – cu urmașii unor familii de aristocrați: Raymond cu fiica unui moșier din Somerset; Herbert cu Lady Cynthia, fiica celui de al 11-lea conte de Wemyss; Arthur cu Betty, fiica Lordului Manners; Violet cu Marc Bonham-Carter, din mica nobilime, dar viitor parlamentar foarte influent în Camera Comunelor, prieten intim, el și soția sa, al soților Churchill.

Din a doua căsătorie a lui Asquith cu Margot Tennant s-au născut alți cinci copii, dintre care au trăit doi: Anthony, devenit un cunoscut regizor de film, și Elisabeth, viitoarea soție a lui Anton Bibescu. Aproape toți acești reprezentanți ai celei de-a doua generații a familiei Asquith s-au distins prin însușiri intelectuale ieșite din comun, mai ales Cynthia, devenită secretar general a Uniunii Scriitorilor Britanici, autoare de nuvele și de memorii, și Violet, autoare de memorii

1. Detalii despre ascensiunea socială a familiei Asquith în David Cannadine, *The British Aristocracy,* Yale University Press, 1990, pp. 139–140; Marc Montgomery-Masingberd, *The British Aristocracy*, Londra, 1979, p. 111.

politice, avându-l în centru pe Winston Churchill: *Winston Churchill as I Knew Him* (*Winston Churchill așa cum l-am cunoscut*), apărute la Londra în 1965. Mama lor vitregă, Margot, își publicase propriile memorii încă din 1922.[1]

Anton Bibescu se afla deci la Londra în anul izbucnirii războiului mondial, de unde urmărea desfășurarea operațiilor militare din Europa. Atacul flotei franco-britanice împotriva fortificațiilor turcești de pe coasta Dardanelelor, construite cu ajutor german, a început la 19 februarie 1915 și s-a încheiat la sfârșitul aceluiași an cu un dezastru care a decimat și forțele turcești. Flota rusească nu a putut interveni împotriva Turciei, dar planurile Rusiei erau limpezi încă de atunci: Anglia și Franța promiseseră Rusiei stăpânirea Constantinopolului, iar Petersburgul (ale cărui intenții imamicale față de România erau cunoscute) prevenise Grecia că nu-i va permite să intervină contra turcilor în Dardanele, pentru a nu avea nici un cuvânt de spus cu ocazia tratativelor de pace.

La Londra, bătrânul prim-ministru apărea distrat și absent în mijlocul vâltorii provocate de războiului european. Comportamentul său începuse să fie comentat. „Domnule Asquith, oare războiul nu vă interesează?" îl întrebase o doamnă în cursul unei recepții la Curte. Așa se și părea: nici dezastrul Dardanelelor, nici chiar moartea pe front a fiului său cel mai mare, în august 1916, nu par să-l fi impresionat pe șeful guvernului britanic, care de altfel nu-i scrisese nici măcar o singură dată acestui fiu al său de-a lungul celor zece luni de când fusese mobilizat. În schimb, în acest timp, Asquith îi scrisese aproape 600 de scrisori – de dragoste – unei prietene a fiicelor sale, Venetia Stanley, fiica Lordului Sheffield.[2]

---

1. Margot Asquith, *My Autobiography,* Londra, 1922.

2. Așa cum se obișnuia în multe familii din aristocrația vest-europeană, titlul de noblețe principal și cel mai ridicat în rang era purtat de șeful familiei, fiul cel mai mare sau ceilalți fii purtând, după caz, dar nu neapărat întotdeauna, numele corespunzător altui titlu,

Publicate în 1991, aceste scrisori – care au și o deosebită valoare literară – reprezintă una dintre cele mai senzaționale colecții de documente din istoria modernă a Marii Britanii, mare putere implicată într-un conflict ce va deveni mondial, dar condusă de un premier amorezat până peste cap. Vădind suferința stârnită de o iubire evident neîmpărtășită, aceste scrisori sunt pline de comentarii despre lumea politică, de bârfe despre cunoștințe și chiar de explicații privind unele secrete de stat. „Desigur, vei păstra asta pentru dumneata", recomanda prim-ministrul, atunci când, de exemplu, îi comunica Venetiei părerile sale despre cooperarea cu armata franceză (pe care în sinea lui o disprețuia) sau despre tentativele britanice de a pune capăt neutralității Statelor Unite (pe care le disprețuia și mai mult).

Venetia s-a dovedit discretă, dar nu mai puțin tentată de a întreține flacăra iubirii pe care i-o purta bătrânul ei prim-ministru. Astfel, s-a întâmplat ca H.H. Asquith să-i scrie Venetiei de două ori, ba uneori chiar și de patru ori pe zi, răspunzând imediat, spre mirarea membrilor guvernului, la scrisorile ei când acestea îi erau aduse de ușier în timpul dezbaterilor ministeriale.[1] Nimănui nu-i trecea prin gând că misterioasele bilete care veneau sau plecau din fața premierului puteau fi și altceva decât depeșe oficiale. De altfel, pentru a fi acoperit dinspre Margot, care bănuia ceva, Asquith ascundea scrisorile Venetiei în plicuri oficiale care purtau inscripția *„The Prime Minister"*. Agravarea problemelor internaționale și dramele războiului vor aduce curând

---

inferior. În Anglia, fetele nemăritate aparținând aristocrației purtau numele de familie, fără nici un titlu sau, alteori, iarăși conform unor reguli bine stabilite de lege, apelativul „Lady". În perioada cât a fost prim-ministru, Asquith încă nu era înnobilat.

1. Naomi B. Levine, *Politics, Religion and Love: The Story of H.H. Asquith, Venetia Stanley and Edwin Montagu,* New York, 1991, și remarcabilele recenzii ale lui Noel Annan, „Folie à trois", în *The New York Review of Books*, 4 febr. 1992, și David Cannadine, „Politics, Religion and Love", în *The York Times Book Review*, 1 mar. 1992.

căderea guvernului, ceea ce îl va afecta pe prim-ministru mai mult decât o făcuse moartea pe câmpul de luptă a fiului său, dar mult mai puțin decât vestea, sfâșietoare pentru el, pe care a primit-o chiar de la Venetia, că ea intenționa să se căsătorească cu nimeni altul decât cu subsecretarul de stat la Finanțe, Edwin Montagu, care, și el, culmea, îi scria Venetiei bilete de dragoste, dintre care, multe, în cursul ședințelor consilii guvernamentale prezidate de H.H. Asquith.

Edwin Montagu aparținea unei proeminente și bogate familii evreiești, care ocupa funcții importante în viața economică și politică a Imperiului Britanic încă din vremea când regina Victoria îl înnobilase pe prim-ministrul, evreu, Benjamin Disraeli (1804–1881) acordându-i titlul de Lord Beaconsfield. Edwin Montagu era înrudit, printre altele, cu ramura engleză a familiei baronilor Rothschild, cu Lordul Rufus Isaacs, Lord Chief Justice (Judecător Suprem) apoi vicerege al Indiei, și cu Sir Herbert Samuel, fruntaș, evreu, al Partidului Liberal. El însuși fusese secretarul particular al lui Asquith, apoi deputat, subsecretar de stat pentru India, cancelar al Ducatului de Lancaster și în sfârșit subsecretar de stat la Tezaur (Finanțe).

Tatăl lui Edwin Montagu, bancher, își amenințase fiul cu dezmoștenirea, dacă se va căsători cu o creștină. Astfel încât, spre deosebire de domnișoara de Turenne, amorezată odinioară de Anton Bibescu, dar măritată apoi cu Arthur Meyer, bătrânul și influentul director al ziarului *Le Figaro*, cu condiția ca acesta să se convertească la catolicism, Venetia Stanley a trecut de la confesiunea anglicană la cultul mozaic, lucru ce nu pare să-i fi provocat vreun caz de conștiință: un frate al tatălui ei devenise mahomedan, un altul – episcop catolic. Oricum, oricare i-ar fi fost religia, obligațiile căsniciei erau interpretate de ea în modul cel mai larg, fără considerație pentru soțul ei. În 1923, Venetia a dat naștere unei fetițe, dar toată lumea bună a Londrei știa că adevăratul tată era contele de Dudley. Ceea ce explică de ce Edwin Montagu a murit de inimă rea în anul următor.

Anton Bibescu frecventa și la Londra lumea politică și pe cea literară. El se ocupa și de traduceri, transpunând din engleză în franceză o parte din *Forsyte Saga* a lui John Galsworthy, tălmăcirea sa apărând la Paris în 1922, la editura Gallimard.[1]

În afară de rapoartele trimise Ministerului de Externe, la București, Anton păstra relații cu Nicolae Iorga. Cei doi se cunoșteau probabil de pe vremea în care Anton Bibescu, secretarul legației din Paris, contribuise la organizarea conferințelor ținute în Franța de către cunoscutul istoric. La cererea lui Iorga, Bibescu îi furnizase copiile unor documente din arhivele britanice referitoare la istoria românilor. Nu se știe însă care a fost documentaristul angajat de Bibescu să efectueze cercetările necesare, el nefiind specializat în domeniu. Legăturile cu Iorga vor continua și după ce Bibescu, transferat la Washington, se va îngriji de publicarea în bune condițiuni și într-o engleză corectă a articolelor lui Iorga în revista *Art and Archeology* sau în *Encyclopaedia Britannica*, inclusiv de corectarea șpalturilor.[2]

În toamna anului 1916, tot la Londra, frații Bibescu îl vor prezenta pe Paul Morand, atașat al ambasadei Franței la Londra, prințesei Elena Sutzu, fiica bancherului grec Chrissoveloni de la București. Morand i-l va prezenta apoi Elenei pe Marcel Proust, inițiind astfel o nouă și vastă corespondență între Proust și cea mai recentă dintre „zeițele" sale române.[3]

Elena își părăsise soțul, colonelul Dimitrie Sutzu, rămas pe front în România, la cartierul general al generalului Averescu, și trăia fastuos la Paris într-un apartament al hotelului Ritz, unde, în plin război și într-o capitală supusă

1. Philip Kolb (ed.), *op. cit.*, vol. XII, p. 149.

2. Biblioteca Academiei Române, fond manuscrise, Corespondența N. Iorga, vol. 333, p. 528.

3. Paul Morand, *Nouvelles completes*, Edition presentee, etablie et annotee par M. Collomb, Biblioteque de la Pleiade, Gallimard, Paris, 1992, p. XLII.

neajunsurilor camuflajului, primea o societate aleasă, peste care trona Proust. Pretextul șederii ei prelungite în Franța – așa spunea ea – era o „misiune" care îi fusese încredințată de regina Maria, și anume de a comanda armament în capitalele aliate. Lumea o credea, sau se prefăcea că o crede. Adevăratul motiv al șederii ei la Paris și, alternativ, la Londra era însă Paul Morand, cu care în cele din urmă se va căsători. Deși evitau să apară la hotel Ritz într-o companie compromițătoare, pentru care războiul mondial nu prea exista, rămânând totuși departe de câmpurile de luptă, Emanuel Bibescu, mai ales, dar și Anton erau la fel de interesați, ca și în trecut, de monumentele medievale. Ei vizitau catedralele din nordul Angliei sau îi prezentau lui Paul Morand vechile cartiere ale Parisului. „N-am crezut că voi datora unor români faptul de a fi învățat să cunosc orașul unde m-am născut", va scrie Morand după ce, la rândul său, va fi devenit celebru.[1]

Emanuel Bibescu se întorsese în 1914 în Europa, pe jumătate paralizat în urma unei boli care-l lovise în timpul unui voiaj în Japonia. La 23 august 1917, în vârstă de 43 de ani, el se sinucidea la Londra, unde fratele său Anton revenise după o scurtă călătorie în Spania și după o altă trecere la Paris. Om de un caracter enigmatic, „cu mult farmec, dar mai reținut decât Anton, Emanuel a lăsat în urma sa misterioase legături sufletești", va scrie Martha Bibescu. Iar Morand îi va dedica lui „E.B." (Emanuel Bibescu) nuvela sa, *Clarisse*, apărută în 1921 în cuprinsul volumului *Tendres stocks*.

Știind cât de mult își iubea fratele, Proust i-a trimis lui Anton o scrisoare emoționantă: „Viața, care și așa nu e foarte de înțeles, nici foarte suportabilă, încetează de a fi și una, și alta când vedem cum dispar ființe ca Emanuel și ființe ca tine, care pierd ceea ce le-a fost mai drag"; apoi, știind cu

1. Paul Morand, *Journal d'un attaché d'ambassade 1916–1917*, Paris, 1963, pp. 186–201; Philippe Michel-Thiriet, *Das Marcel Proust Lexikon*, Frankfurt/Main, 1992, p. 180.

cât Emanuel îl depășea pe Anton în privința calităților inimii, Proust adăuga, nu fără oarecare ironie: „nu știu dacă ți-am spus că am sperat că o mare parte din bunătatea, din simțul dreptății proprii lui Emanuel vor trece în tine; sunt niște moșteniri pe care ți le însușești la moartea ființelor pe care le-ai iubit și pe care le reprezinți apoi; eu cunosc foarte bine acest mecanism pe jumătate inconștient, pe jumătate voit, dar cred că n-ai nevoie să ți-l explic".[1]

La 30 aprilie 1919, Anton Bibescu se căsătorea cu Elisabeth, ultima dintre fiicele lui Asquith, singura fată născută din mariajul cu Margot. Ceremonia a fost oficiată în ritul ortodox la biserica grecească din Londra. Anton, mai în vârstă decât mireasa cu 21 de ani, nu invitase la nuntă pe nici una dintre rudele sale, singurii compatrioți prezenți fiind cei din personalul Legației României.[2]

Nu numai vârsta și moartea fratelui îl determinaseră pe Anton Bibescu să întemeieze un cămin, dar și împrejurările din România: reforma agrară votată de Parlamentul de la

---

1. Ghislain de Diesbach, *Proust,* ed. cit, p. 624, *apud* Philip Kolb (ed.), *Correspondance*, ed. cit., vol. XVI, p. 226.

2. Codul de conduită al tinerilor aparținând clasei suprapuse, dispunând de destule mijloace de trai, implica și întreținerea unei metrese luate din lumea teatrelor. În 1906, Anton Bibescu era „protectorul" sopranei Lucienne Breval, născută la Berlin, care se făcuse cunoscută datorită performanțelor ei la Opera din Paris cu Tetralogia lui Wagner. H. de Curzon, *L'oeuvre de Richard Wagner à Paris et ses interpretes,* Paris, *s.a.* (cca 1950). Mai târziu, în 1911, la Londra, Bibescu avea altă iubită, dansatoarea americană Mary Sturges, pe care o cunoscuse în anturajul Isadorei Duncan, coregrafa de renume mondial, viitoarea soție a poetului rus Serghei Esenin. Jacques Copeau, *op. cit.*, pp. 533, 537. Contrar celor afirmate de Mihai Sorin Rădulescu în articolul „Portetul unui aristocrat oltean: Anton Bibescu", apărut în revista craioveană *Ramuri*, în septembrie 2000, Anton Bibescu nu s-a căsătorit cu o „Lady", fiică „a lui Earl Asquith". La data căsătoriei fiicei sale, fostul prim-ministru britanic nu fusese încă înnobilat și deci aceasta nu era „Lady". Dl Rădulescu, „specialist" al genealogiei și aristocrației românești, în special, și europene, în general, ignoră faptul că echivalentul românesc al cuvântului *Earl* este cuvântul „conte".

lași însemna sfârșitul marii proprietăți moșierești. În pofida unei vieți foarte opulente, Bibeștii știuseră întotdeauna să-și gospodărească averea, și vor ști să o facă încă un sfert de veac, până la prăbușirea vechiului regim. Dar, de-acum înainte, nu mai era cu putință ca Anton Bibescu să ducă o constisitoare viață de burlac, consilier diplomatic mai mult sau mai puțin conștiincios prin cele mai agreabile capitale ale Europei. Un reporter politic englez constata: „Spre deosebire de baronii feudali ai Ungariei, marii moșieri români n-au văzut deposedați de cea mai mare parte a hectarelor lor din cauza reformei agrare. Nu vreau să spun că asta le-ar fi făcut plăcere, dar s-au resemnat, dând din umeri cu o figură fatalistă, așa cum face, de exemplu, prințul Anton Bibescu."[1]

1. Robert Bruce Lockhart, *Guns or Butter, War Countries and Peace Countries of Europe Revisited,* Londra, 1938, p. 203.

Washington. Rivalități între diplomații cei vechi și cei noi

O primă numire a lui Anton Bibescu la Washington avusese loc la 1 noiembrie 1917 în postul de secretar de legație, apoi, aproape concomitent, în cel de consilier de legație. Decretul era semnat de președintele Consiliului de Miniștri, Ion I.C. Brătianu, aflat atunci, împreună cu guvernul, familia regală și cu majoritatea parlamentarilor, la Iași. I se comunica atunci lui Anton Bibescu, din partea lui Brătianu, că, în afară de salariul aferent gradului, va primi echivalentul a 742 de franci drept „cheltuieli de reședință". În caz că suma nu va fi suficientă, „președintele Consiliului vă roagă să aveți în vedere că situația averii Dstră vă permite să faceți unele sacrificii pentru țară".[1]

Deși Anton Bibescu începuse pregătirile – inclusiv financiare – pentru a se prezenta la noul său post, călătoria nu a avut loc, probabil din cauza dificultăților de transport create de mersul ostilităților. A doua sa numire la Washington a fost rezultatul unei inițiative a lui Take Ionescu, care îi propunea postul de ministru plenipotențiar în capitala unei țări consacrate de acum înainte ca mare putere. Se știe câtă importanță acorda Take Ionescu rezolvării chestiunii evreiești, despre care se va pronunța într-o serie de articole apărute în *La Roumanie* din septembrie 1920. El îi scria acum lui Bibescu: „dacă nu primiți să fiți ministru la Washington, veți rămâne la Londra, dar doar cu gradul de consilier; [...]

1. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, Dosare personale: Anton Bibescu, I, f. 107.

iar dacă primiți, cu misiunea de a pune capăt unei situații intolerabile între cele două țări, veți beneficia de cea mai ridicată retribuție avansată miniștrilor noștri plenipotențiari: 2 600 de dolari pe lună, plus chiria reședinței". La 10 iulie 1920, aflându-se la Londra, Anton accepta o propunere „atât de măgulitoare".[1]

Oricât de ignorante ar fi fost autoritățile americane în privința realităților din Europa, despre Anglia erau bine informate. Toți membrii elitei politice și financiare din Statele Unite știau cine era H.H. Asquith. Dar Anton Bibescu fusese numit reprezentant al țării la Washington numai datorită faptului că poseda limba engleză la perfecție și că era ginerele lui Asquith. Referindu-se la „starea de lucruri intolerabilă" instaurată între România și SUA, Take Ionescu avea în vedere problema evreiască, acutizată după sfârșitul războiului de modul în care guvernele de la București înțelegeau, sau nu, să o rezolve. Această problemă era discutată cu insistență de presa americană, foarte critică, uneori chiar ostilă, față de România. Nu acesta era cazul, atunci, al autorităților britanice și franceze. Organizațiile evreiești din Anglia erau ocupate cu înființarea „Căminului Evreilor" din Palestina; cele din Franța nu erau dispuse să creeze probleme autorităților de la București într-o vreme când guvernul francez făcuse din România un stâlp al sistemului său de alianțe în Europa Orientală. Nici ofițerii superiori francezi reveniți din România, foarte puțin filosemiți, nici scriitorii și gazetarii francezi filoromâni, în frunte cu Robert de Flers, ajuns director la *Le Figaro*, unde ziariștii evrei și interesele financiare ale unui evreu originar din Iași, Ionel Cotnăreanu, aveau un cuvânt de spus, nu se arătau dispuși să pornească o campanie de revendicări pe tema drepturilor evreilor din România.

---

1. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București. Știrea desemnării lui Anton Bibescu a apărut în *New York Times*, 29 iulie 1920, p. 2. El și soția sa nu vor debarca la New York decât la sfârșitul lunii ianuarie 1921. *Ibidem*, 31 ian. 1921, p. 4.

Legăturile bine-cunoscute ale lui Anton Bibescu și ale familiei Asquith cu personalități proeminente ale cercurilor evreiești de la Paris și de la Londra făceau din noul ministru al României un interlocutor potrivit pentru a iniția contacte cu lideri și ziare ale comunității evreiești americane.

Invitat în februarie 1923 la sediul Asociației Israeliților din America, Anton Bibescu afirma, între altele: „Veți găsi întotdeauna un colaborator și un prieten în persoana ministrului României în Statele Unite. E adevărat că au existat în trecut neînțelegeri și acte greșite. Asta s-a schimbat."[1]

Dar evoluția politicii românești și apariția legionarismului nu puteau decât să confirme temerile și suspiciunile comunității evreiești, chiar dacă Anton Bibescu va cultiva cele mai bune relații personale cu liderii americani ai acestei comunități, în frunte cu senatorul Bernard Baruch (1870–1965), om de afaceri foarte influent și viitor consilier personal al președintelui Roosevelt.[2] Temerile comunității israelite din SUA mai erau alimentate și de credulitatea cu care publicul american accepta cele mai fanteziste informații provenite din surse neverificabile: de exemplu, știrea potrivit căreia generalul Averescu se pregătea să intre cu armata în București pentru a măcelări populația evreiască.

Pe de altă parte, ca și intelectualitatea britanică, Anton Bibescu și soția sa nu aveau despre americani o opinie admirativă. Dovezi pot fi culese atât din corespondența particulară a lui H.H. Asquith, cât și din însemnările unor prieteni ai familiei Asquith, cum ar fi diplomatul Harold Nicolson sau romancierul H.G. Wells.[3] Autor de scrieri politice, celebru mai ales datorită romanelor sale de anticipație și interviurilor

---

1. *L'Independance Roumaine*, 23 febr. 1922, p. 2.

2. Corespondența lui Baruch cu Anton Bibescu și cu succesorul acestuia în fruntea legației române, începând din 1930, Carol Davila, merită un studiu aparte.

3. Tovarășa de viață a lui H.G. Wells, scriitoarea Rebecca West, va mărturisi, mult mai târziu, că avusese o legătură cu Anton Bibescu. Wells a fost musafirul Bibeștilor la Madrid, în 1932.

lunte unor personalități politice, H.G. Wells călătorise și în Statele Unite de unde revenise cu părerea următoare despre americani:

„Majoritatea acestei mulțimi, a cărei mărime depășește 100 de milioane de indivizi, resimte o satisfacție fără margini pentru felul ei de a fi, pentru înțelepciunea ei și pentru superioritatea ei față de restul umanității, sentiment care nu-și are seamăn în istorie, cu excepția Chinei din zilele dominației mandarinilor. Ei sunt convinși că nu mai au nimic de învățat și că asupra lor cade răspunderea de a conduce un întreg mapamond compus din popoare iremediabil inferioare. Educația lor este mărginită și lamentabil de incompletă, cunoștințele lor istorice – dacă le putem numi cunoștințe – se rezumă la lăudăroșenii și minciuni patriotice. Religia lor, cât cuprinde America, este cultul dolarului ca sursă a puterii, a libertății și a obținerii a tot ceea ce este bun în viață, un cult camuflat de o perdea groasă de frazeologie creștină."[1]

Dificultățile pe care le avu de înfruntat noul ministru al României în Statele Unite au apărut însă din cu totul altă cauză. O neașteptată reacție la numirea lui Bibescu a venit din partea unui nou-venit pe scena politică românească: tânărul patriot ardelean Vasile Stoica, convins că lui i se cuvenea șefia legației de la Washington.

Fără a-l numi deocamdată pe cel pe care imaginația sa îl transformase în inamic personal, Vasile Stoica publicase un articol ofensiv sub titlul „Diplomația de ieri și de azi", unde afirma: „Nu mai putem lăsa țara pe mâna unor oameni ai trecutului. Reprezentanții României în străinătate trebuie să fie interpreții sufletului națiunii, ai intereselor sale

1. Michael Foot, *The History of Mr. Wells,* Londra, New York, 1995, p. 286. H.G. Wells (1866–1946), socotit la vremea sa unul dintre marii scriitori englezi, publicase în 1896 *Insula doctorului Moreau,* apoi *Omul invizibil* (1897), *Războiul lumilor* (1898), *Primii oameni pe Lună* (1901), *O utopie modernă* (1905), urmate de numeroase și foarte populare alte scrieri, printre care, în 1920, *O vizită la Lenin și Trotki* și, în 1934, *Convorbiri cu Stalin și F.D. Roosevelt.*

materiale. Schimbările nu se pot face fără anumite primeniri. Diplomația ceaiurilor, a parăzilor, a palavrelor de saloane nu mai are ce căuta în viața nouă. Nu se pot lăsa chestiunile importante ale țării pe mâna unor oameni care și-au văzut țara de trei-patru ori în viață, privind-o din cerdacul bătrânei case boierești, care nu au luat parte la munca, frământările, suferința poporului, care nu cunosc amănunțit problemele sociale și economice. Florile de seră care au trăit departe de frământările maselor populare nu își pricep nici poporul, și nici țara pe lângă al cărei guvern sunt trimiși. Se înșală profund acei care cred că războiul a fost doar o întrerupere și că se poate relua firul acolo unde a fost lăsat în 1914.

Țara are nevoie de un corp diplomatic energic, înțelegător al nevoilor de acasă, lipsit de nenorocitul spirit de castă care bântuie încă într-o parte a diplomației noastre." Concluzia articolului nu lăsa nici o îndoială asupra așteptărilor autorului: „Se impune o reorganizare și o primenire serioasă a corpului nostru diplomatic. Avea-va oare vreun ministru de externe puterea să o facă?"[1]

De acum înainte, mereu sprijinit în ofensivele sale împotriva lui Anton Bibescu de personalitatea mult mai influentă a lui Nicolae Titulescu, Vasile Stoica își va urmări scopul cu tenacitate, fără însă a-l putea atinge vreodată. O cauză a acestui insucces au fost de la bun început revelațiile oficiosului liberal din Cluj, *Voința*, care, în numărul său din 4 iunie 1921, amintea că Stoica îl criticase mereu pe Ionel Brătianu, încă din 1917 până după Conferința de Pace de la Paris. Pe lângă acestea, trebuie relevat și faptul că înșiși cercetătorii români au arătat că românii din America, proveniți cu precădere din mediul rural ardelenesc, nu se preocupau de problemele economice și politice ale noului stat român în ansamblul acestuia, ci doar de chestiunile relative

1. Vasile Stoica, „Diplomația de ieri și de azi", în *Adevărul*, 27 apr. 1921, pp. 1–2.

la situația lor particulară de foști supuși ai Austro-Ungariei.[1] Ar fi fost în stare Vasile Stoica să vadă dincolo de acest îngust orizont altfel decât prezentând autorităților de la Washington manifestări patriotice de folclor ardelenesc?

Nici grupările de etnici români, nici cele ale etnicilor unguri din SUA nu erau interesante pentru guvernul american din punct de vedere electoral, astfel încât polemicile dintre ele aveau toate șansele de a fi ignorate de autoritățile de la Washington. Cu totul alta era poziția și influența minorității etnice evreiești, de care Vasile Stoica nu era însă interesat. Desemnarea lui Anton Bibescu în postul în care putea iniția apropierea de această minoritate dovedea tocmai buna apreciere a lui Take Ionescu a priorităților relațiilor româno-americane.

Vasile Stoica s-a socotit lezat de măsura hotărâtă de „domnii" de la București. *Adevărul*, care era atunci alimentat din fondurile lui Titulescu, publica la 19 septembrie 1924 un alt articol agresiv, intitulat „O lămurire cu privire la propaganda noastră. Scrisoare deschisă către dl Anton Bibescu". Acolo se putea citi printre altele: „Dl Take Ionescu a trecut peste intrigomania D-voastră și v-a numit în 1921 la Washington, deși sunteți lipsit de merite."

Și mai nocivă decât aversiunea lui Vasile Stoica față de Anton Bibescu a fost dușmănia cvasipatologică pe care a manifestat-o Nicolae Titulescu. Strălucit orator și jurist, ilustrul diplomat provenea dintr-un mediu relativ modest: bunicul său fusese preot de țară, tatăl ajunsese magistrat cu o bună situație, iar mama (născută Urdăreanu) era urmașa unui neam de boieri vechi, dar sărăciți. Orbit de succesele sale pe plan național și internațional, Titulescu s-a dovedit cuprins de complexe de inferioritate față de purtătorii unor nume boierești care personificau prestigiul

1. Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărău, „Political Implications of the Romanian Emigration to America up to 1918", în *Revue Roumaine d'Histoire*, XXXI, nr. 3–4, iul.–dec. 1992, pp. 270–271.

și experiența acumulate de generații. Deși nu era compatibilă cu uzanțele corpului diplomatic, atmosfera de răfuială publică întreținută de Vasile Stoica împotriva lui Bibescu a fost agreată și încurajată de Titulescu, pentru care persoana lui Anton Bibescu devenise ceva insuportabil. Și aceasta nu atât din cauza celui pe care ajunsese să-l detesto, ci din vina – involuntară – a mediilor oficiale londoneze.

Ministru plenipotențiar al României la Londra începând din 1924, Titulescu își pusese în gând să facă impresie în cercurile oficiale britanice, așa cum făcuse impresie în cele de la Paris și de la Geneva. Dar eforturile volubilului reprezentant al României s-au lovit de politețea de suprafață a interlocutorilor săi sus-puși, care îl menționau mereu pe singurul român pe care îl cunoșteau: prințul Bibescu, ginerele fostului lor prim-ministru H.H. Asquith. Pentru vanitatea lui Titulescu, interferența continuă a numelor lui Anton și Elisabeth Bibescu în conversațiile sale de la Londra devenise ceva de nesuferit. Efortul de a-l devaloriza pe Anton Bibescu era însoțit de zeflemele, care, departe de a-l servi pe autorul lor, îi dăunau, fiind aduse la cunoștința familiei Asquith și a prietenilor acesteia. Cu cât se străduia să facă o impresie mai strălucită, cu atât lumea era mai agasată și cu atât creștea pofta de vendetă a lui Titulescu împotriva lui Anton Bibescu. Un exemplu, printre altele: în 1923, Martha Bibescu îl vedea la Paris pe Henry de Jouvenel, întors dintr-o vizită în România. Editor-proprietar al influentului cotidian *Le Matin* și reprezentant al Franței la Liga Națiunilor, Jouvenel se întâlnise la București cu Nicolae Titulescu și cu soția acestuia.[1] Ambii soți vorbiseră de rău familia Bibescu, în termeni pe care Jouvenel îi repeta Marthei, însoțindu-i cu următorul comentariu: „Există luptă de clasă în România." A urmat comentariul Marthei: „E invidia boiernașilor împotriva marilor boieri."

1. Ecaterina Titulescu, născută Burcă, aparținea unei familii de mari arendași și proprietari din sudul Munteniei.

Martha Bibescu adaugă o explicație freudiană: „la baza urii lui Titulescu împotriva lui Antoine era o dramă biologică, și ura și dezgustul erau reciproce. Nu era nimic de făcut".[1] Explicația nu e pe deplin convingătoare. Din partea lui Titulescu, bărbat urât și asexuat, față de Anton Bibescu, om frumos și seducător, poate. Dar din partea lui Bibescu? Nu numai că îl suportase pe lipiciosul și asexuatul Proust, dar îi fusese prieten devotat.

În acest context al unor relații personale inflamabile între cei doi miniștri plenipotențiari se deschidea la Washington problema restituirii către statul american a imenselor datorii contractate în timpul războiului mondial de către țările aliate.

Odată încheiat războiul, dispăruse și solidaritatea financiară între aliați. Anglia fusese prima care a rupt această solidaritate, încheind separat în 1923 un acord cu Washingtonul în privința modalităților de plată ale datoriilor sale de război, lăsându-i astfel pe ceilalți aliați la discreția Americii. Statele Unite nu voiau să lege plata datoriilor, ce li se cuveneau din partea foștilor aliați, de plata reparațiilor datorate acelorași aliați de către statele învinse (cum ar fi dorit Franța, Italia, Belgia și România). La 25 mai 1925, nefiind dispus să mai aștepte, Washingtonul le-a cerut autorităților de la București – la putere era guvernul liberal condus de Ion I.C. Brătianu – să negocieze lichidarea datoriilor României, cel mai mărunt dintre statele debitoare Statelor Unite.[2]

---

1. Marthe Bibesco, *Journal* (inedit), Paris, Bibliothèque Nationale de France, Departement des manuscrits. Însemnare din 23 febr. 1937, în contextul unor amintiri despre Titulescu.

2. Constant Georgescu, „Situațiunea financiară a României văzută de un român", *Democrația*, XX, nov. 1932, nr. 11, p. 9. Situația datoriilor de război și a capacității de plată ale României față de Franța, Anglia, Belgia, Italia și SUA, expusă de ministrul de finanțe Vintilă Brătianu în oficiosul liberal *Viitorul*, a fost reluată de *Independance Roumaine* din 17 și 24 septembrie 1925 sub titlul „Les négociations de la Roumanie avec les puissances Alliées". Vezi și G.M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate 1823–1933*, București, 1934, pp. 461, 469–472.

Bibescu transmitea la București că, în timpul recentei campanii electorale din SUA, se vorbise și de „caracterul nelegal" al creditelor acordate României, întrucât acestea, sub denumirea de credite „de război", fuseseră încheiate după semnarea armistițiului de către Statele Unite. Ceea ce însemna că acele credite fuseseră destinate campaniei militare române din Ungaria[1], începută după ieșirea SUA din război.

Dat fiind că Belgia și Italia își trimiseseră deja reprezentanți la Washington, soluționarea problemei datoriilor devenea urgentă. Anton Bibescu, chemat la București, pentru a fi încunoștințat de detaliile viitoarelor negocieri, se oprea în Franța, la Royat, unde ministrul de finanțe Vintilă Brătianu urma un tratament medical. Ajuns în țară, ministrul de externe, I.G. Duca, i-a predat unele dosare tehnice și a luat contact și cu ministrul SUA la București, W.S. Culbertson.

La 2 august 1925, guvernul român îi comunica lui Frank Kellogg[2], titularul Departamentului de Stat (Externele), intenția de a începe tratativele financiare, precum și numele celor cinci delegați care vor reprezenta România. Dat fiind că Vintilă Brătianu, care, inițial, ar fi trebuit să conducă delegația, nu mai pleca, presa de la București trăgea acum concluzia că delegația va fi condusă de Anton Bibescu, „foarte agreat de cercurile americane".[3] Acesta revenise de la București la Washington încă de la sfârșitul lunii august 1925.[4]

---

1. „România aranjează datoriile de război față de America?", în *Dimineața*, 18 iulie 1925.

2. Frank Kellogg, senator, ambasador al SUA la Londra în 1924, secretar de stat (la Externe) în 1925–1926, judecător la Curtea Supremă de la Haga, cosemnatar al Pactului zis Briand–Kellogg, semnat la 27 august 1928, prin care țările participante declarau războiul în afara legii.

3. Emilian Berea, „România la conferința financiară de la Washington", în *Dimineața*, 16 august 1925.

4. *L'Indépendance Roumaine*, 2 sept. 1925; *Dimineața*, 4 sept. 1925; „Romania's War Debt to the USA", în *The Times*, 26 sept. 1925, p. 12;

Or, pe lângă aceste informații, sigure și oficiale, circula un zvon despre posibilitatea acordării, de către piața financiară americană, a unui împrumut României. Nu era prima oară când autoritățile de la București încercau să obțină credite din străinătate pentru a asana finanțele românești dezechilibrate de distrugerile războiului și de consecințele unificării pieței monetare interne. De cele mai multe ori, tentativele se soldaseră cu câte un eșec, așa cum fusese cazul unui împrumut negociat de Titulescu la Londra.[1]

În cazul în care s-ar fi dovedit exact, nu putea fi exclusă ipoteza prin care plata datoriilor americane să fie finanțată printr-un credit american. Titulescu și-a închipuit că lucrurile chiar așa stăteau. Imediat după plecarea lui Anton Bibescu înapoi la Washington, Bucureștiul anunța că negocierile cu americanii vor fi conduse de Nicolae Titulescu, fost ministru de finanțe și ambasador la Londra, prevăzut cu puteri speciale pentru a discuta cu reprezentanții Tezaurului american.

Deși situația nu era potrivită pentru o reglare de conturi pe scena diplomatică americană, Titulescu a crezut că se va putea folosi de ocazie ca să încheie el împrumutul și să-l compromită pe ginerele lui Asquith, forțându-l astfel să demisioneze. Astfel, spera Titulescu, prestigiul său se va impune atât la Londra, cât și la Washington, iar el va trăi satisfacția de a obține mazilirea spectaculară a unui prinț.

Delegația condusă de Titulescu a sosit la New York pe 6 noiembrie 1925 la bordul vaporului *Aquitania*. Era compusă din juristul Eftimie Antonescu (nepot al doamnei

„Les Etats-Unis et le reglement des dettes interalliées", în *L'Independance Roumaine*, 26 aug. 1925.

1. Alții fuseseră mai norocoși, ca de exemplu Mussolini. În primăvara anului 1926, metresa sa evreică, Margherita Serfati, organizase un turneu de propagandă fascistă în SUA, la încheierea căruia Italia a obținut de la Banca John Pierpont-Morgan credite de peste 100 de milioane de dolari. Denis Mack Smith, *Mussolini's Roman Empire*, New York, 1976.

Titulescu), profesor la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București, Victor Slăvescu, pe atunci director general al Creditului Industrial (și viitor ministru de finanțe liberal), Emil Giuan, director general al serviciului Ministerului de Finanțe însărcinat cu tratarea problemei despăgubirilor de război, și Savel Rădulescu, secretarul lui Titulescu.

În calitatea sa de ministru plenipotențiar la Washington, Anton Bibescu făcea parte în mod automat din delegația română. Fără a fi subordonat șefului delegației, el urma să asiste la negocieri, având rol consultativ. Celălalt membru de drept al delegației era Frederic Nanu[1], consilier al legației române.

Ultimele detalii ale programului negocierilor fuseseră convenite la 22 octombrie în cursul vizitei făcute de Bibescu lui Allen Dulles, pe atunci șeful Diviziei Orientului Apropiat (de care depindeau și afacerile românești) a Departamentului de Stat.[2] Or, contrar uzanțelor respectate de toate statele, care interziceau expunerea în public a diferendelor personale sau a controverselor de politică internă când o delegație își reprezenta țara în străinătate, Titulescu îi făcu o scenă publică lui Anton Bibescu încă din prima zi a sosirii, acuzându-l că, nepregătind vizita, lăsase România în situația de „țară necunoscută" față de americani, motiv pentru

1. Frederic Nanu (1884–1991), consilier de legație la Washington în perioada ministeriatului lui Anton Bibescu, care a fost naș la căsătoria surorii sale Luciana Nanu cu José-Antonio de Cardenas, consilier la legația Spaniei de la Washington, apoi ministru plenipotențiar la București și Tokio, în sfârșit ambasador al Spaniei în Statele Unite. Frederic Nanu a fost mai târziu ministru plenipotențiar al României la Stockholm, unde, în 1944, a dus negocieri secrete cu sovieticii în vederea ieșirii României din alianța germană. Unchiul său Nicolae Nanu a fost căsătorit cu Valeria Micle, fiica Veronicăi Micle. Fiica Valeriei, Graziella Nanu, s-a căsătorit cu Vasile Grigorcea, ministru plenipotențiar al României la Londra în 1938.

2. Gh. Buzatu, „Titulescu et les États-Unis d'Amerique", în *Revue Roumaine d'Histoire*, XXI, nr. 3–4, iul.–dec. 1982, pp. 344–347.

care nu mai voia să-l vadă.[1] Spre stupefacția delegației și a membrilor legației române, Titulescu telegrafia guvernului de la București cerând demiterea imediată a lui Bibescu; în caz contrar, va demisiona el. „Nu e vorba de chestiuni personale, ci de interesele României", afirma Titulescu, răstălmăcind cu îndrăzneală realitatea. Așa cum va reieși atunci, ca și în repetate rânduri mai târziu, Titulescu nu făcea politica intereselor naționale, ci pe aceea a satisfacțiilor sale personale.[2]

Ministrul de externe I.G. Duca răspunse că situația nu impunea demiterea lui Bibescu, aceasta urmând să fie examinată după încheierea negocierilor și după ce cei doi protagoniști vor fi venit la București spre a da explicațiile necesare.[3] Anton Bibescu se conformă protocolului, însoțindu-l pe Titulescu pentru a-l prezenta responsabililor americani care urmau să ia parte la pertractări. Din cauză că Titulescu persista cu exigența de a-l exclude din compunerea delegației române, Bibescu părăsi capitala americană și se stabili temporar în apropierea Washingtonului.

La 12 decembrie 1925, după trei săptămâni de negocieri, acordul era semnat și Titulescu anunța Bucureștiul că se ajunsese la o nouă încoronare a eforturilor de adâncire a relațiilor dintre Romania și SUA.[4]

---

1. „Conflictul N. Titulescu – Anton Bibescu", în *Neamul Românesc*, 29 dec. 1925, p. 4.

2. Constantin Macri, „Un mit fals: N. Titulescu", în *Cuvântul Românesc* (Ottawa, Canada), ian. 1992, p. 5. Modul în care Titulescu își construia imaginea în străinătate a fost surprins de Iorga încă din 1932: spre deosebire de patrioții de până la el (Iorga dă exemple concrete privind atitudinea lui Ion I.C. Brătianu, M. Kogălniceanu și P.P. Carp), care au ținut piept exigențelor marilor puteri, Titulescu „caută să se ridice prin sprijinul străinătății".

3. Valeriu Dobrinescu, „Noi documente britanice privind activitatea diplomatică a lui Nicolae Titulescu", în *Titulescu și strategia păcii*, volum de studii coordonat de Gh. Buzatu, Iași, 1982, p. 344.

4. *Ibidem*, p. 345; „Le règlement de la dette roumaine aux Etats-Unis", în *L'Independance Roumaine*, 5 dec. 1925. De remarcat însă că

Afirmație inexactă, căci „facilitățile de plată“ propuse de americani și acceptate de Titulescu reprezentau de fapt o grea povară impusă finanțelor românești. Acordul echivala cu un eșec, el fiind de acum înainte primul dintr-o serie de convenții internaționale încheiate de Titulescu în care interesele părții adverse erau favorizate în dauna celor ale statului român. În acest caz, Titulescu dorise să câștige simpatia americanilor spre a-i incita, într-o a doua fază, să acorde împrumutul.

Ceea ce nu-l împiedicase să folosească un ton triumfalist în relatarea pe care o trimitea, încă aflându-se în America, prim-ministrului Ion I.C. Brătianu, ministrului de externe I.G. Duca și ministrului de finanțe Vintilă Brătianu. Hrănindu-și grandomania din propriile fantasme, Titulescu folosea acum, vorbind despre sine însuși, termenul „lordul“. Evident, nu putea fi mai prejos decât H.H. Asquith, fostul prim-ministru care, în același an, 1925, fusese înnobilat de regele George V, devenind lord și primind titlul de conte de Oxford.

Presa de la București comenta: „Acordul de la Washington conține condiții mult mai grele pentru România decât cele prevăzute în cursul discuțiilor cu britanicii la Londra, condiții de care se va prevala acum Anglia spre a utiliza față de România clauza de revizuire în sensul substituției [în dauna României a] unor condiții similare cu acele conținute în acordul româno-american. Astfel, greșeala săvârșită de dl Titulescu se va răsfrânge în mod dezastruos asupra tuturor acordurilor ce se vor negocia cu statele aliate.“[1] Deși acordul a provocat mari critici de îndată ce amănuntele au fost cunoscute la București, el a constituit un eveniment minor în contextul politic al vremii. România se afla atunci

până și Franța, care în 1927 crezuse că rezolvase plata datoriilor sale de război față de Statele Unite, nu și-a putut respecta angajamentele. Aceasta a fost cauza căderii guvernului Herriot la 17 decembrie 1932.

1. *Cuvântul*, 19 dec. 1925, p. 4.

între sfârșitul procesului insurecției comuniste de la Tatar-Bunar (4 decembrie 1925) și acceptarea renunțării la tron a principelui moștenitor Carol (ianuarie 1926). Oricum, rafuiala personală urmărită de Titulescu apărea ca fiind cu totul inoportună, iar ziarele din București, perplexe, comentau incidentul: „în Statele Unite, demisia dlui Bibescu ar face impresie proastă. Iar dacă dl Bibescu nu demisionează, dl Titulescu se va întoarce în străinătate contra guvernului". Presa amintea cu această ocazie că, înaintea începerii negocierii problemei datoriilor de război, Titulescu se prevalase de faptul că i s-ar fi acordat depline puteri pentru a duce negocierile cu toate guvernele foste aliate. Or, Constantin Diamandi, ministrul României la Paris, diplomat foarte capabil, aflând de eventualitatea unui mandat general dat lui Titulescu, „pusese piciorul în prag", avertizându-l pe Ionel Brătianu că dacă Titulescu va încerca să discute cu autoritățile franceze peste capul său, el, Diamandi, care pregătise dosarul românesc, nu-și va mai asuma nici o răspundere. În consecință, atât prim-ministrul, cât și I.G. Duca îl însărcinaseră în mod expres pe Diamandi cu conducerea negocierilor cu Franța. Ele au fost începute în prezența, dar nu și sub șefia lui Titulescu, la 19 decembrie, după întoarcerea acestuia din America, și a lui Ionel Brătianu, venit de la București.[1]

Ionel Brătianu și I.G. Duca îi ceruseră lui Titulescu să urmeze conduita lui Anton Bibescu, adică să vină și el la București pentru a da explicații. Titulescu răspunsese că, din cauza programului său prea încărcat, nu va putea veni decât peste două săptămâni, ceea ce nu făcu nici atunci. Dimpotrivă, anunțase că trebuia să mai rămână în SUA, „unde va încheia un mare împrumut pentru statul român", altă himeră care nu mai dăinuia decât în imaginația sa, când de fapt împrumutul fusese deja refuzat.[2] Când astfel

1. *Cuvântul*, 29 dec. 1925, p. 4; *Adevărul*, 1 ian. 1926, p. 1.
2. *Cuvântul*, 30 dec. 1925, p. 4.

de argumente nu au mai putut fi crezute, Titulescu a început prin a se apăra, publicând cifrele ratelor anuale de plată, dar fără nici o explicație privind avantajele sau dezavantajele lor.

Pentru americani, datoria românească de 45 milioane de dolari era neînsemnată.[1] Pentru România ea reprezenta o mare povară, pe care nici nu a putut să o restituie integral, plățile încetând în 1934.

Criticile au continuat pe un ton și mai sever după ce textul acordului a fost cunoscut la București. Astfel, sub titlul „Din «succes» în «succes»", *Neamul Românesc* al lui N. Iorga scria pe data de 13 ianuarie 1926:

„Acum și Franța, și Italia ne pretind tratament egal cu acel consimțit de noi față de guvernul Statelor Unite. Dl Titulescu, autorul «succesului» de la Washington, primește satisfacția rechemării domnului Bibescu și se împăunează cu laurii unor succese imaginare."[2] Mihail Manoilescu, în *Argus*, descria prestația agitată și grăbită a lui Titulescu drept un „aranjament rău conceput, dezastruos pentru viitor, opera unui nepriceput".[3]

Titulescu era apărat de *Îndreptarea*, ziarul generalului Averescu, care argumenta: „Decența impune să nu fie atacat prestigiul unei personalități de talia lui Titulescu." Iar *Adevărul* scria: „Chiar dacă nu e bun, acordul a fost semnat de marele nostru Titulescu."

Presa favorabilă lui Titulescu arunca acum vina eșecului asupra lui Vintilă Brătianu, care l-ar fi silit pe Titulescu să urmeze directive eronate[4], teză confirmată indirect, dar prea târziu, de Vintilă Brătianu însuși: la București se sperase că România va putea încheia un împrumut la Washington,

---

1. *Cuvântul*, 23 dec. 1925; I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 214. În *Neamul Românesc* din 29 noiembrie 1925, deputatul Pascal Toncescu scria: „Dintre toți beligeranții, noi avem cea mai mică datorie de război."
2. „Fructul unor succese", în *Neamul Românesc*, 14 ian. 1926, p. 1.
3. Citat de *Cuvântul*, 15 și 16 dec. 1925.
4. *Adevărul*, 11 dec. 1925, p. 4.

datoriile vechi către SUA putând astfel fi achitate prin contractarea unor datorii noi, acestea la rândul lor urmând să fie reduse printr-o revalorizare a leului.[1]

Așa se explică comedia erorilor în virtutea căreia Titulescu fusese atât de culant față de interlocutorii săi americani, o atitudine conciliantă menită să-i asigure atât succesul personal, cât și răzbunarea contra lui Anton Bibescu. Acum, dimpotrivă, cu inepuizabilele sale resurse avocățești, Titulescu găsi modalitatea de a se spăla pe mâini de orice implicație în insuccesul de la Washington: „De acum înainte", declara el, „voi refuza să mai fiu coada de topor a dlui Vintilă Brătianu".[2]

Anton Bibescu sosise la București pe 20 decembrie, purtător al unor dovezi documentare care-i dădeau dreptate. Însă Titulescu insista pe lângă Duca: „Dacă Bibescu rămâne în post, demisionez. Ori demisionează el, ori eu." Or, comenta presa, „guvernul e perplex, căci nu i s-a găsit dlui Bibescu nici o vină. Oricare din «demisiile» în cauză ar fi fost dezavantajoasă pentru guvern și pentru imaginea acestuia în străinătate. Dl Brătianu, care a preluat personal această chestiune, știe foarte bine că dacă l-ar satisface pe dl Titulescu, pe care se străduiește să-l anexeze partidului liberal, guvernul ar avea zile grele cu Foreign Office (ministerul de externe britanic – n.a.) și cu lumea politică engleză, cu care dl Bibescu are formidabile legături".[3]

O lună mai târziu, la 25 ianuarie 1926, Iorga se afla la Paris, în cadrul unui ciclu de conferințe, și nota: „Titulescu vine să-mi explice, cu dosare, înțelegerea cu America. Polemică împotriva lui Anton Bibescu și a ziarului *Cuvântul*. Explicații inutile și penibile, se leapădă de solidaritatea cu liberalii."[4]

---

1. *Neamul Românesc*, 16 dec. 1925, p. 25.
2. *Neamul Românesc*, 14 ian. 1926, p. 4.
3. *Cuvântul*, 29 și 30 dec. 1925, p. 4.
4. N. Iorga, *Memorii 1925–1930*, vol. IV, București, Editura Ciornei, s.a., p. 92.

Merită să fie cunoscută în acest imbroglio explicația dată de Bibescu însuși, care se află într-o scrisoare cu antet oficial adresată lui Nicolae Iorga.

„Legațiunea României, Washington D.C.
22 februarie 1926

Iubite domnule Iorga, când am trecut ultima dată prin Paris, nu am stat acolo decât două zile, așa că nu mi-a fost cu putință să vin la Fontenay să te văd. Cum la 16 martie mă reîntorc în Franța, nădăjduiesc că voi avea mai mult noroc și voi putea să te întâlnesc. Îți voi povesti atunci cum, în absența mea de la Washington, Titulescu a încercat să nimicească munca mea de cinci ani, vorbindu-mă de rău la funcționarii superiori de la Departamentul de Stat și ministerul de finanțe, la prietenii mei din lumea financiară și la evreii americani (de origină română), cu care reușisem să stabilesc bune relațiuni.

Spre cinstea americanilor, care m-au informat de manevrele lui Titulescu, ei nu s-au lăsat să fie impresionați de campania de calomnie pe care el a dus-o în contra mea. Am scrisori pe care ți le voi arăta și din care se poate vedea perfidia lui. Marele român și istoricul va putea judeca în adevărata lor valoare aceste izvoare.

Salutări prietenești,
A. Bibescu"[1]

Titulescu, bineînțeles, nu a demisionat, dar costisitoarea și inutila sa gesticulație prin străinătate a indispus guvernul român. Câteva luni mai târziu, când în sfârșit a venit la București, i s-a cerut să mute legația de la Londra într-un alt imobil. El a trebuit să se conformeze, dar nu a pierdut ocazia să prezinte iarăși lucrurile într-o lumină falsă, amenințând

1. Biblioteca Academiei Române, fond manuscrise, Corespondență N. Iorga, vol. 333, p. 392. La Fontenay aux Roses, lângă Paris, se afla Școala Română din Franța.

Anton Bibescu, la bordul unui transatlantic, în perioada misiunii sale în Statele Unite ale Americii. Despre el, regizorul francez Jacques Copeau scria: „Bibesco este un om straniu, schimbător și cu multe fețe. Neliniștit, atras de idei înalte, curios, suplu, de o inteligență nuanțată și bine informată. [...] Nimic la el nu e stabil, împlinit, profund. Înainte de orice, el este un om de lume, de conversație."

Emanuel Bibescu,
locotenent de roșior

Priscilla Bibescu, fiica lui Anton Bibescu și a lui Elisabeth Bibescu, cu doi foști prim miniștri ai Imperiului Britanic: Henry Herbert Asquith, bunicul, și David Lloyd George.

Priscilla Bibescu alături de bunicii ei Henry Herbert Asquith și Margot Asquith, contesă de Oxford. Priscilla, născută în 1920, a fost fina lui Marcel Proust.

Elisabeth Asquith (1897–1945). Ca aproape toți membrii familiei Asquith, Elisabeth Bibescu a avut veleități literare. O notă bibliografică îi este consacrată în enciclopedia *Companion to Twentieth Century Literature*, Longman, London, 1970

Paris, parcul de Bagatelle. Un spectacol de vară în *la Belle Epoque*.

Blazonul conferit de regele Angliei George V, odată cu titlul de conte de Oxford și Asquith, fostului prim-ministru H.H. Asquith, tatăl lui Elisabeth Bibescu.

Locuința fraților Bibescu de la Paris, rue du Commandant Riviere. Panourile sunt pictate de Vuillard.

Vizitarea principalelor așezări ale diasporei românești făcea parte din îndatoriri[le] reprezentantului țării la Washington. Aici, Anton Bibescu este primit de roma[ni] din Philadelphia, în marea lor majoritate imigranți din satele ardelenești.

UI MINISTRU
HILADELPHIA , PA

Convorbiri oficiale pe Dunăre, 1932. De la stânga la dreapta: Savel Rădulescu, Nicolae Titulescu, Vasile Stoica, prim-ministrul Al. Vaida-Voevod, președintele Consiliului de Miniștri și ministrul de externe al Bulgariei Nikola Mușanov, ministrul plenipotențiar al Bulgariei la București Vladimir Robev.

Elisabeth Bibescu, gazdă la o partidă de bridge la Legația României din Madrid

Viața la țară a lui Anton Bibescu.

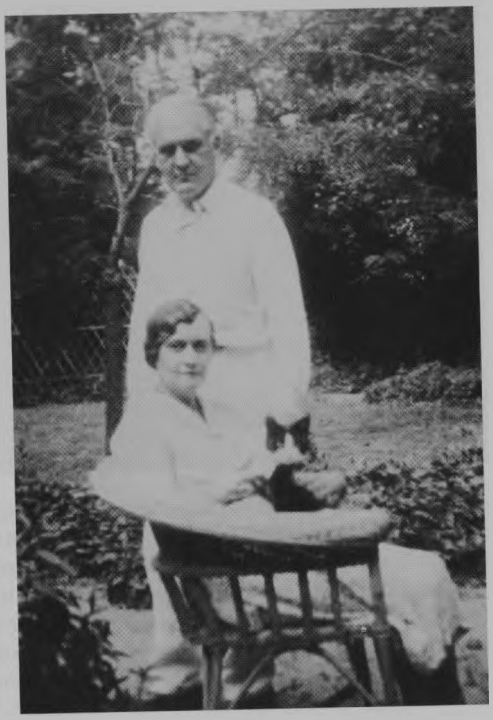

Ultimele luni la Corcova, 1944.

Vedere luată din interiorul locuinț[ei] pariziene a lui Anton Bibescu. Dincol[o] de Sena și de casele de pe Quai aux Fleurs se zărește turnul Saint-Jacques, ridicat în secolul al XV-lea.

„Île de la Cité, nava înrădăcinată, pare să coboare pe cursul Senei. Ea are drept proră insula Vert-Galant, drept catarge turnul de la Sainte-Chapelle și turnurile catedralei Notre-Dame, și trage după ea insula Saint-Louis, ca o barcă veche, copleșită de umbră și de liniște. La capătul insulei Saint-Louis, se află o casă încântătoare, ale cărei ferestre sunt deschise spre vechi clădiri de pe Quai aux Fleurs. Umezeala le permite copacilor să crească înfipți în caldarâm. Alături de ei, o bancă de piatră pentru îndrăgostiți. Acolo trăiește prințul Antoine Bibesco" (R. Kemp, „Marcel Proust et Antoine Bibesco", *Le Soir* (Bruxelles), 17 dec. 1949)

Penultima Europă: restaurantul Le Pré Catelan din Paris, într-un tablou de Henri Gervex.

O parte dintre invitații aflați în tribuna oficială din ziua vizitei familiei imperiale ruse la Constanța, pe 1 iunie (14 iunie, pe stil vechi) 1914. De la stânga la dreapta: Simona Lahovary, născută Ghermani, doamnă de onoare a principesei moștenitoare Maria a României, ministrul Franței la București, Martha Bibescu, George Mavrodi, aghiotant al prințului moștenitor Ferdinand. Bărbatul cu joben din rândul doi nu a putut fi identificat. Fotografia a fost reprodusă cu unele identificări eronate și de Ghislain de Diesbach în *La Princesse Bibesco*. Originalul se află în albumul G. Mavrodi.

„Bizanț după Bizanț“: Martha Bibescu și fiica ei Valentina la nunta acesteia cu Dimitrie Ghika-Comănești, relatată de cotidianul de stânga *Dimineața*, din 26 oct. 1925, sub titlul „O nuntă princiară pe Valea Prahovei“: „La orele 12 jumătate, în comuna Comarnic, s-a oficiat cu mult fast căsătoria civilă a principesei Valentina Bibescu cu prințul Ghika-Comănești. Nașii au fost d-nii Leon Mavrocordat și Emil Lahovary. Printre muritorii mai de seamă notăm pe marchizul Belloy cu d-na, prințul Barbu Știrbey cu d-na și prințul Ghika.“

"Le long avenir se prépare
" sur les ruines reverdissantes"
LA NYMPHE EUROPE

Livre I.
MES VIES ANTÉRIEURES

" d'un long passé."
" "Tout ce qui menaçait
" de s'éteindre recommence
" à briller."
" Nous aurons recours à la
" vieille superstition des métamorphoses
" à la magie du mariage."
Le 27 Septembre 1969.
Avec mes vœux. / En grande joie,
Martha Bibesco

Dedicația Marthei Bibescu pe o carte dăruită lui Mihai D. Sturdza cu ocazia căsătoriei acestuia.

1938, Londra. În dreapta Marthei Bibescu, fostul prim-ministru Ramsay MacDonald.

Martha Bibescu întâmpinând-o pe Lady Londonderry la sosirea pe aeroportul Băneasa (1936).

Mogoşoaia în 1912.

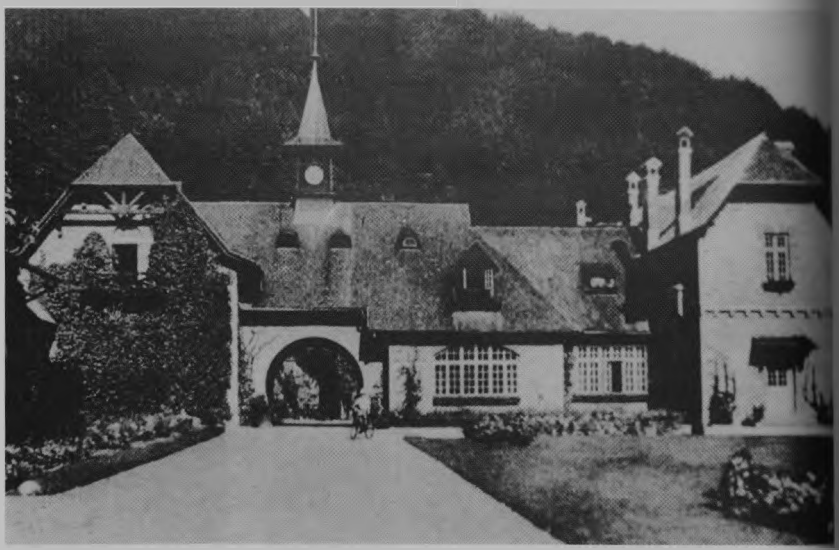

Castelul de la Posada, refăcut de Martha Bibescu după modelul reşedinţelor englez
În 1946, pentru a salva Posada de la expropriere, Valentina Ghika-Comănești a înch
iat un contract cu Ambasada Franței, în calitate de chiriaș. Încercarea a dat greș.

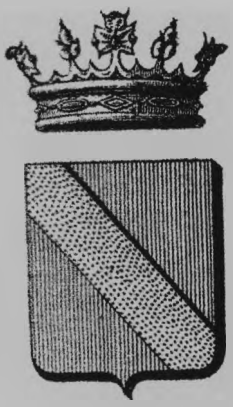

Blazonul conților de Noailles.

Prințesa Ralu Brâncoveanu, născută Musurus, primind în saloanele sale din Avenue Hoche, Paris.

Imagine de epocă, cu aspecte din reședința de la Paris a prințesei Ralu Brâncoveanu.

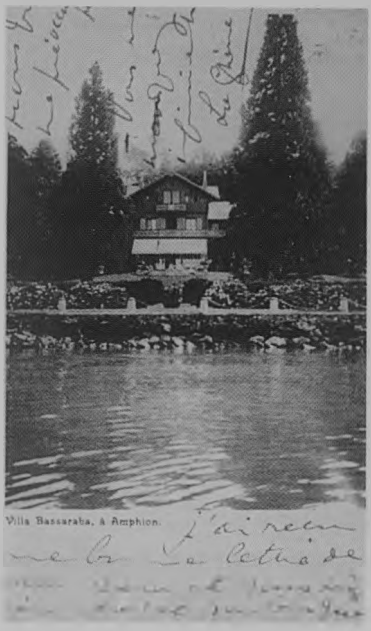

Fotografie de grup la vila Bassaraba p malul lacului Léman. Așezați, de la stan la dreapta: prințesa Elena de Caram Chimay; la mijloc: doamna Bartholo prințesa de Polignac, fiica milionaru american Singer; Anna de Noailles; picioare: prințul Edmond de Polign Marcel Proust; Constantin Brâncovean scriitorul Abel Hermant, viitor membru Academiei Franceze.

Vila lui Grigore și a lui Ralu Brâncovean la Amphion, pe malul lacului Léman. Fot grafia, folosită și sub formă de carte po tală, era expediată de Anna de Noaill cunoștințelor, în cazul de față, la Bucureș lui Radu Catargi.

din nou cu demisia. Altfel, a spus el, s-ar putea să renunțe la postul de la Londra. Motivul: imobilul superb al legației române, „închiriat pentru că se potrivea cu gustul meu artistic", va fi vândut de proprietar, legația fiind forțată să se mute la hotelul Barclay.[1] Adevărul era că guvernul român nu mai dorea să plătească sumele enorme pe care Titulescu le angajase pentru a închiria imobilul mult prea costisitor față de bugetul și nevoile reprezentanței României.

Între timp s-a găsit la București o formulă diplomatică și plauzibilă pentru a soluționa și cazul lui Anton Bibescu. El a fost rechemat din post ca unul ce-și încheiase mandatul la Washington și a fost pus la dispoziția ministerului pentru a primi o altă misiune.[2]

Dacă Vasile Stoica și-a închipuit că, în sfârșit, își atinsese scopul, atunci a fost dezamăgit. Titulescu dorea să obțină postul de la Washington pentru propriul său cumnat, George Antoniade[3], om fără dispoziție pentru cariera diplomatică, care nu a dat curs improvizației titulesciene, inexact prezentată ca fiind inițiativa lui I.G. Duca. Astfel încât guvernul liberal l-a numit în fruntea legației din Washington pe George Cretzianu, diplomat de carieră și cumnat al lui Barbu Știrbey.[4] Inutila agitație a lui Titulescu nu s-a oprit aici. Prefăcându-se acum că nu el era la originea neplăcerilor lui Anton Bibescu, arunca vina pe... americani și pe Elisabeth Bibescu. Astfel, *Daily Express* din 22 februarie 1926 publica scuzele agenției de știri Central News din 18 februarie, care, citată de mai multe ziare engleze și americane, scrisese,

1. *Adevărul*, 15 iunie 1926.

2. „Prince Bibesco's Recall", în *The Times*, Londra, 18 ian. 1926, p. 13.

3. *Adevărul*, 27 febr. 1926. George Antoniade era fratele lui Constantin Antoniade, diplomat și scriitor. Acesta din urmă, căsătorit cu sora soției lui Titulescu, a facut o carieră distinsă la Societatea Națiunilor de la Geneva.

4. „Romania's Legation in Washington. New Appointment", în *The Times*, 28 ian. 1926, p. 13.

urmând o informație neverificată, că rechemarea prințului Bibescu s-ar fi datorat comentariilor critice ale soției sale la adresa societății americane. Știrea era falsă, iar Departamentul de Stat american s-a văzut nevoit să publice o dezmințire oficială.

Un ultim rezultat, tardiv, al acțiunii lui Anton Bibescu, care se străduise să intereseze personalități proeminente americane a fost constituirea așa-numitei „Society of the Friends of Romania", care nu a fost înregistrată oficial decât în cursul lunii iulie 1926, după plecarea sa de la Washington.[1] Din această societate făceau parte John Foster Dulles[2], Hamilton Fish[3], Frederic Nanu, Radu Irimescu[4] și Leon Feraru[5].

---

1. *Adevărul*, 29 iul. 1926, p. 3.

2. John Foster Dulles (1888–1959) era nepot de soră al lui Robert Lansing, secretarul de stat sub președinția lui Woodrow Wilson. Avocat internațional, consilier în 1919 al delegației americane la Comisia pentru Despăgubirile de Război de la Versailles. Secretar de stat el însuși (1953–1959), după ce fusese delegat al SUA la Organizația Națiunilor Unite, unul dintre promotorii NATO și participant la multe conferințe internaționale la nivel înalt.

3. Hamilton Fish (1888–1991), doctor al Universității Harvard, deputat în Camera Reprezentanților (1919–1945), anticomunist convins, s-a opus recunoașterii URSS de către SUA și, mai târziu, semnării de către F.D. Roosevelt a acordurilor de la Ialta.

4. Radu Irimescu, inginer cu studii în SUA, colaborând apoi acolo cu mediile de afaceri. Rechemat în 1931 în țară pentru a conduce Uzinele Reșița, subsecretar de stat al Aerului (1932–1935), ministru al Aerului și al Marinei (1937–1938), apoi ministru plenipotențiar al României la Washington.

5. Leon Feraru (1887–1960), literat născut la Brăila, într-o familie evreiască. Licențiat în drept al Facultății din Montpellier, colaborator al revistei *Viața Românească*, apoi profesor de limbi romanice la Universitatea din Long Island, lângă New York; doctor în filozofie la Universitatea Columbia, consul onorific al României la New York, ofițer al Ordinului „Coroana României", autor de studii despre literatura română publicate în SUA.

Anii 1930

În 1927, Anton Bibescu revenea în cariera diplomatică în urma unei „împăcări" formale cu Titulescu, rezultată din pertractările complicate ale verișoarei sale Martha. Încheierea cu succes a manevrelor întreprinse mereu fără știrea lui Anton (spre a se evita o nouă dispută), dar în prezența și cu consimțământul soției acestuia, Elisabeth, a fost relatată cu savoare de însăși Martha, care aranjase un dejun în trei la restaurantul, de pe malul lacului, al marelui hotel Beaurivage de la Geneva, unde Titulescu și delegația română la Societatea Națiunilor ocupau un etaj întreg.[1] Concluzia discuției, pirandelliană, e conținută în trei replici:

> Titulescu către Elisabeth: „*Voulez-vous Madrid?*"
> Elisabeth: „*Je ne suis pas ici pour obtenir un pourboire!*"
> Titulescu: „*Je ne suis pas ici pour donner quelque chose, je suis venu obtenir votre pardon.*"[2]

Elisabeth agrease Madridul, iar Martha se felicita în sinea ei că reușise să nu-i aducă față în față pe cei doi diplomați, care se vor detesta în continuare. Decretul de numire al lui

---

1. Bibliothèque Nationale de France, Departement des Manuscrits, Jurnalul Marthei Bibescu, însemnare din 23 februarie 1937, unde apar amintiri despre Titulescu.

2. T.: „V-ar plăcea Madridul?"
E.: „Nu sunt aici ca să obțin un bacșiș!"
T.: „Eu nu sunt aici ca să vă dau ceva, am venit ca să vă obțin iertarea."

Anton Bibescu a fost semnat de regele Ferdinand la 1 martie 1927, urmat de o scrisoare de acreditare către regele Alfons XII al Spaniei, adresată, conform multiseculare formule folosite de la monarh la monarh, *„à Monsieur mon frere et cousin"*.[1]

Primul an al noii misiuni se va încheia în mod foarte neplăcut. Pe 30 noiembrie 1928, Anton Bibescu, revenit în țară, unde urma să petreacă sărbătorile, a fost primit de ministrul de externe. Ieșind din audiență și pregătindu-se să traverseze anticamera plină de lume, cineva s-a repezit pe la spate și i-a aplicat o lovitură de baston în cap. Agresorul, Vasile Stoica, îl considera pe Bibescu iarăși – și tot fără motiv – vinovat de a nu fi fost numit el, Vasile Stoica, nici acum ministru la Washington. Incidentul, de pe urma căruia Bibescu s-a ales cu o rană superficială, dar foarte vizibilă, a stârnit multă vâlvă, știrea răspândindu-se de pe culoarele ministerului în lumea diplomatică a Bucureștilor și, bineînțeles, în redacțiile ziarelor.

Curentul din 3 decembrie publica o scrisoare injurioasă a lui Vasile Stoica, ce-și motiva gestul prin faptul că „intrigantul" Bibescu refuzase să-i vorbească. Același ziar, pe 6 decembrie, anunța că în urma plângerii adresată Parchetului de Anton Bibescu pentru „ultraj și lovire", prim-procurorul Codin Ștefănescu a preluat ancheta, iar un comitet de arbitraj compus din miniștri plenipotențiari ieșiți la pensie va proceda la audierea părților. Diferiții martori convocați la cererea împricinaților au scos la iveală mai ales mărunțele intrigi din mediul îndușmănitelor grupări românești din America, fără legătură directă cu Bibescu sau măcar cu mediul diplomatic român. Un articol din *Universul* îl înștiința pe prim-procurorul Ștefănescu că Vasile Stoica mai fusese

1. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, Dosare personale: Anton Bibescu, f. 78. El fusese acreditat concomitent și pe lângă guvernul portughez. Un an mai târziu, reprezentantul României la Lisabona a fost desemnat în persoana lui Alexandru Gurănescu (*Monitorul Oficial*, 17 febr. 1928).

condamnat cu doi ani înainte (26 martie 1926) pentru că se bătuse cu niște vecini, pe ale căror soții le insultase grav.[1] Chemat în fața comitetului de arbitraj, Stoica își exprimă regretele pentru „gestul violent" comis în anticamera ministrului, amintind totodată meritele sale ca vechi luptător al cauzei românilor din Ardeal. Merite într-adevăr deosebite, dar ieșite din domeniul actualității.[2]

Activitatea lui Anton Bibescu, ministru la Madrid între 1927 și 1935, a fost marcată de rutina profesională: el a prezidat la întemeierea unei Asociații culturale Hispano-Române (1932) și a inițiat acorduri comerciale privind exporturi de produse petroliere și de cherestea românești, a avut convorbiri de curtoazie cu profesorul Americo Castro, directorul Centrului de Studii Istorice de la Madrid, unul dintre marii istorici ai vremii, și cu șeful statului, Alcalá-Zamora, cu care a schimbat politețuri de tipul (Zamora *dixit*): „Împăratul Traian s-a născut la Cordoba, ca și mine, de aceea România mă interesează în mod deosebit."[3]

Mai lipsite de banalitate sunt relatările lui Manuel Azaña, președintele republicii spaniole începând din 1936[4], sau ale ambasadorului american Claude Bowers, sosit la Madrid în 1933.[5] Elisabeth Bibescu era interesantă în ochii lor nu

---

1. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, Dosare personale: Vasile Stoica, 77, S. 75, vol. 2.

2. Neobișnuitului incident i s-a găsit o soluție tipic românească. Vasile Stoica, fost ministru plenipotențiar în Albania, a fost pus în disponibilitate pentru două luni. Reintegrat în cadrele Ministerului de Externe la 1 martie 1929, a demisionat două săptămâni mai târziu, pentru a prelua, în calitate de *persona grata* a țărăniștilor, acum la putere, direcția Agenției Telegrafice (de Stat) Rador. De acolo va pleca la Sofia ca ministru plenipotențiar.

3. Eliza Campus, „Les relations entre Roumanie et l'Espagne 1928–1939", în *Revue Roumaine d'Histoire*, XXV, nr. 3, iul.–sept. 1986, pp. 129–147.

4. Manuel Azaña, *Memorias politicas y de guerra*, vol. 1, Barcelona 1981, pp. 445, 496, 578, 608.

5. Claude Bowers, *My Mission in Spain 1933–1937. Watching the Rehearsal of World War II*, New York, 1954, p. 67.

ca soție a ministrului României, ci ca fiică a lui Asquith și totodată ca exponentă a opiniilor liberale ale tatălui ei.

Republica fusese proclamată la 14 aprilie 1931, după marile victorii ale opoziției antimonarhice în alegerile municipale. Alfons XIII avea să părăsească Spania, făcând loc guvernului format de coaliția republicană socialistă moderată, condusă de Manuel Azaña și Largo Caballero, apoi, în 1933, unei coaliții radical-republicane, care va ajunge curând sub control comunist.

Vechile tensiuni politice dintre monarhiști și republicani se vor accentua după proclamarea republicii, din cauza neînțelegerilor dintre grupările coaliției republicane: socialiștii, liberalii, anarhiștii și marxiștii. Împotriva acestora, alături de armată și de monarhiști, se va ridica Biserica Catolică. Deși războiul civil va izbucni după încheierea misiunii lui Anton Bibescu, radicalizarea violentă a vieții politice se făcuse simțită încă din ultimii doi ani ai ședерii soților Bibescu la Madrid.

Războiul civil din Spania (1936–1939), în care s-au amestecat, de partea naționaliștilor, Germania nazistă și Italia fascistă și, de partea republicanilor, Uniunea Sovietică, a fost evenimentul care i-a avertizat pe unii, pe de-o parte, asupra ororilor celui de-al Doilea Război Mondial și pe alții, pe de altă parte, asupra grozăviilor comunizării Europei de Est, după 1945, de către URSS.

Această a doua perspectivă va explica, zece ani mai târziu, atitudinea soților Bibescu, după ce, reveniți în România, vor afla, prin indiscrețiile din 1942–1943 ale lui Mihail Sebastian, detalii despre activitățile subversive ale comuniștilor români. Soții Bibescu erau la Madrid în 1931, când, în Catalonia, începuse agitația, constând în greve ale minerilor și în asasinate comise de anarhiști împotriva unor preoți și călugări. Două surori ale ministrului Uruguayului, aflându-se în vizită la o mănăstire, fuseseră ucise împreună cu toate călugărițele. În consecință, Uruguayul a rupt relațiile diplomatice cu Spania, iar majoritatea guvernelor autoritare

de dreapta ale Americii Latine vor face la fel în lunile care vor urma. Dimpotrivă, guvernul mexican, ambasadorul Statelor Unite, guvernul britanic, cel francez vor lua poziție de partea republicanilor. Prim-ministrul Azaña – devenit președinte al republicii în 1936 – va fi dezamăgit să constate că reprezentanții diplomatici ai unor state republicane își arătau pe față simpatia față de fosta monarhie spaniolă.

Împărțiți în două tabere, mulți membri ai corpului diplomatic nu mai vorbeau cu colegii lor. Nunțiul apostolic, soția ministrului Suediei, reprezentantul Italiei fasciste, cel al Portugaliei salazariste se declarau pe față sprijinitori ai extremei drepte catolice, „Falanga". Cât despre ambasadorul Marii Britanii, Sir George Graham, care urma instrucțiunile guvernului său de a se manifesta de partea guvernului legal, el era ținta comentariilor răuvoitoare, și publice, ale doamnei Herbette, soția ambasadorului francez[1], care, la fel ca și presa spaniolă de dreapta, afirma că Anglia era condusă de un „guvern comunist". Confruntarea dintre cele două ideologii totalitare, mascată de lupta dintre monarhiști și republicani, producea concomitent o polarizare crescândă a societății spaniole. Personalități și grupări care nu simpatizaseră deloc cu fascismul îi luau acum partea din frică și din oroare față de bolșevism.

Sir George Graham, necăsătorit, se lăsase convins de compatrioata sa, prințesa Bibescu, născută Asquith, să-i încredințeze rolul de stăpână a casei la primirile de la ambasada britanică. Faptul, nu tocmai conform cu regulile diplomației, ajunsese la urechile lui Titulescu, despre care soții Bibescu

1. Jean Herbette fusese mai înainte ambasador al Franței la Moscova, unde asistase la marile procese regizate de Stalin împotriva disidenților din partid. El sosise la Madrid antibolșevic convins și bun cunoscător al metodelor staliniste. Rapoartele sale vor contribui la deteriorarea legăturilor dintre Leon Blum, șeful socialist al unui guvern de coaliție al stângii, Frontul Popular, cu comuniștii francezi. *Un diplomate parle du peril bolcheviste. Rapports de Jean Herbette, ambassadeur de France à Moscou (1927–1931)*, Paris, 1943.

afirmau că-i amenința, iarăși, cu destituirea lui Anton. Elisabeth Bibescu rămăsese una dintre puținele soții de diplomați prezente la recepțiile oficiale de la Madrid, capitala unei țări aflate în pragul exploziei. Ea afișa deocamdată opinii avansate, luând cu orice ocazie apărarea guvernului de stânga și a președintelui Azaña, cu care se împrietenise. Nu pentru că ea ar fi fost republicană, ci pentru că guvernul purta, încă, eticheta de „liberal". Curând însă, desfășurarea evenimentelor din Spania îi va arăta ce se ascundea sub această etichetă.

Autoarea unor romane pe care ambasadorul american le considera „foarte spirituale" – calitate pe care critica literară engleză nu o confirmase –, Elisabeth Bibescu dedicase ultima ei carte omului politic José Antonio Primo de Rivera. Ea le arăta invitaților culegerea de corespondențe pe care le trimisese în trecut, din Washington, unui ziar englez, pe care însă, conform unei vechi uzanțe a jurnalismului britanic, nu le semnase.

Nici Anton Bibescu nu părăsise preocupările literare. În 1930, piesa *Mon heritier* (*Moștenitorul meu*), mediocră ca toate celelalte, jucată pe scena unui teatru din Paris, era semnalată, politicos, de unele ziare din București.[1]

---

1. *Curentul*, 15 oct. 1930, p. 3, care citează critici favorabile apărute în presa pariziană, de exemplu în *Le Soir*, *L'ami du peuple*, *Comoedia*, *Paris-Soir*. În 1932 a fost primit ca membru în Societatea Autorilor Dramatici Români. El a semnat, rare, ocazionale colaborări, în *Rampa* și *Adevărul Literar și Artistic* înainte de război, precum și în alte câteva ziare bucureștene, printre care *Semnalul* și *Momentul*, în cursul ultimelor luni petrecute în țară, înainte de a lua calea exilului.

Piesele au fost montate la Londra (el fiind, presupune Florin Faifer, cel dintâi dramaturg român jucat în Anglia), la Berlin, Barcelona, București, Valencia, Paris și Viena, lucru ce se datora mult și prezenței la fața locului a autorului-diplomat.

Din ele critica a reținut câteva caracteristici: o replică elegantă, dar superficială, combinație, comentează tot Florin Faifer, de cinism al observației cu o doză de snobism și cu echivocurile teatrului bulevardier. Florin Faifer, *op. cit.*, pp. 35–37.

Anton Bibescu nu s-a identificat nici la Madrid cu vreo idee politică. Nu era nici democrat, nici antidemocrat, ci aristocrat liberal, indiferent față de convențiile sociale, convins că doar elitele merită considerație, deoarece lumea va fi întotdeauna condusă de câțiva oameni superiori. Nu și-a dat seama decât târziu că noile ideologii antagoniste care își disputau viitoarea dominație a Europei amenințau esența însăși a societății în care trăise.

Astfel încât nu el, ci soția sa, Elisabeth, se va dovedi foarte activă în această privință, intervenind pe lângă responsabilii politici din diferite țări, în încercarea de a salva fie viața, fie cariera unor personalități amenințate de înaintarea totalitarismului în Europa.

Prima oară, în 1936, a intervenit pe lângă Manuel Azaña, devenit președintele republicii spaniole, pentru a-l convinge să nu permită executarea de către comuniști a lui José Antonio Primo de Rivera, liderul partidului dreptei catolice, Falanga, arestat și condamnat la moarte împreună cu alți membri ai familiei sale. Azaña i-a răspuns că nu putea face nimic, el însuși fiind practic prizonierul comuniștilor.[1]

A doua oară Elisabeth Bibescu s-a adresat premierului socialist francez, Léon Blum, vechi prieten al lui Anton, incercând să-l convingă să nu semneze revocarea ambasadorului Franței la Roma, Chambrun, vinovat în ochii lui Blum de a nu fi reușit să-l oblige pe Mussolini să renunțe la trimiterea de ajutoare italiene generalului Franco, șeful rebeliunii naționaliste din Spania. Răspunsul lui Léon Blum nu e cunoscut, dar Chambrun a fost revocat.[2]

A treia oară i-a trimis o scrisoare lui Eleanor Roosevelt, soția președintelui Statelor Unite, în care o ruga să obțină majorarea cotei de imigrație a evreilor germani către Statele

1. Hugh Thomas, *The Spanish Civil War,* New York, 1961, p. 352.

2. Ilan Greilshamer, *Blum,* Paris, 1996, p. 109. Prietenia cu premierul francez era foarte veche, de pe vremea în care acesta încă nu intrase în politică. Din 1906, Anton și Emanuel Bibescu îi trimiteau cărți poștale ilustrate pentru colecția fiului său.

Unite. Începuseră persecuțiile antisemite din Germania hitleristă și un număr crescând de evrei își manifestau dorința de a-și găsi adăpost peste ocean. Scrisoarea lui Elisabeth Bibescu era unul dintre multele alte proteste împotriva atitudinii puțin solidare a unor fruntași evrei din viața publică americană. De exemplu, președintele marii firme americane de magazine universale, Sears, Roebuck & Company, evreu, se adresase oficial senatorului Borah, alt evreu, spre a-i spune: „sper că simpatia noastră atât de naturală față de suferințele evreilor din Germania și Austria nu ne va influența spre a modifica legile noastre cu privire la cota de imigrație". O părere cu totul consonantă cu acea a senatorului Borah însuși, care nu era favorabil relaxării cotelor de imigrație într-o perioadă în care erau și așa destui șomeri în Statele Unite. Astfel s-a ajuns la situația în care și autoritățile americane au contribuit, chiar dacă fără voia lor, la moartea a mii de evrei în camerele de gazare naziste.[1]

Răspunsul lui Eleanor Roosevelt către Elisabeth Bibescu nu s-a păstrat. În schimb s-a păstrat telegrama de răspuns a lui Eleanor către Martha Bibescu, care, în 1941, o va ruga să se intereseze pe lângă autoritățile sovietice de soarta unor rude poloneze ale Bibeștilor ridicate de Armata Roșie și deportate – așa se presupunea – în Siberia. Răspunsul dat de Eleanor Roosevelt a fost următorul: „Regret că nu pot face nimic. Autoritățile rusești nu au obiceiul să dea astfel de informații."[2]

La acea dată se încheiase și neașteptata misiune diplomatică la Geneva, încredințată lui Anton Bibescu de către Carol II, în urma la fel de neașteptatei înlăturări a lui Titulescu din fruntea Ministerului de Externe. Acuzat de nume-

1. William E. Leuchtenburg, *Franklin D. Roosevelt and the New Deal*, New York, 1963, p. 286. Pe 4 ianuarie 1939, alături de alte personalități, Elisabeth Bibescu publicase și în ziarul *Times* din Londra un apel menit să atragă donații bănești pentru „Refugees Fund", o instituție creată spre ajutorarea refugiaților evrei veniți din Germania.

2. Marthe Bibesco, *Jounal* (inedit), Paris, Bibliothèque Nationale.

roșii dușmani pe care și-i făcuse atât în România, cât și în străinătate că favoriza politica „de pace" a Uniunii Sovietice, Titulescu se pronunțase în favoarea dreptului de liberă trecere a Armatei Roșii pe teritoriul românesc în scopul „de a ajuta Cehoslovacia" în eventualitatea unei agresiuni naziste. Mai mult, fără a preveni Bucureștiul, dar în acord cu agenții sovietici, Titulescu aranjase expedierea pe frontul spaniol a avioanelor comandate de România în Franța. În locul său apărea acum la Geneva unul dintre principalii săi adversari.

Monitorul Oficial din 11 mai 1937 publica decretul de numire a lui Anton Bibescu ca delegat al României la Comisia Internațională Permanentă a regimului apelor din Bazinul Dunării, cu sediul la Geneva. Semnat de noul ministrul de externe, Victor Antonescu, decretul era contrasemnat de Carol II, care își manifesta „încrederea deplină în capacitatea, zelul și devotamentul delegatului nostru, prevăzut cu depline puteri de a negocia toate chestiunile prevăzute de art. 292 și 293 ale Tratatului de la Trianon și de regulamentele zisei Comisiuni". Deplinele puteri, mai preciza decretul, erau valabile de la 15 mai 1937 până la 31 martie 1938. Ele vor fi apoi prelungite până la 1 august 1940.

Fostul adversar al lui Titulescu (și nu era singurul!) avea să beneficieze de-a lungul a doi ani de un neobișnuit regim de favoare, prea puțin justificat de prestația efectivă a titularului noii funcțiuni.

Salariul lunar, calificat în acest caz de „indemnitate", era foarte ridicat: 104 800 lei, echivalentul a 4 300 de franci elvețieni, plătibili în cele opt luni cât se presupunea că Bibescu era ținut să participe la lucrările Comisiunii. Se prevedea ca pentru restul de patru luni din an, când prezența lui Bibescu era „necesară" în România, indemnitatea să fie achitată în lei. Or, în ambele cazuri, Anton și Elisabeth Bibescu vor fi foarte des la Paris și Londra, unde, printr-o dispoziție specială a lui Grigore Gafencu (alt critic al lui Titulescu), indemnitatea legată de postul de la Geneva urma

să fie achitată în lire sterline, „din fondul diplomatic"[1], adică din fondurile secrete de care mai înainte Titulescu dispusese cu atâta dare de mână.

Toate acestea, începând cu desemnarea la Geneva a lui Bibescu, arătau că alta îi era misiunea, având o legătură nemijlocită cu un alt motiv al înlăturării lui Titulescu: demersurile oculte ale acestuia din urmă pe lângă prim-ministrul Franței, Leon Blum. Constantin Argetoianu relatează cu o usturătoare vervă: „Regele Carol a fost într-adevăr informat de campania pusă de Titulescu la cale, în Paris, împotriva sa – campanie pe care a inaugurat-o cu prilejul ultimei vizite, atât de răsunătoare, în capitala Franței. Cum Bibescu (mai ales nevastă-sa) e prieten la toartă cu Blum, Regele l-a ales ca să contracareze influența lui Titulescu[2] pe lângă marele Haham al Republicii aliate. Gură de petice cum sunt, și Bibescu, și nevastă-sa, plini de ură împotriva lui Titulescu, au fost bine aleși pentru scopul urmărit. Titulescu n-a trebuit să doarmă mai multe nopți. Fără să mai adaug că Bibescu și Ghiță Cruțescu [Gheorghe Crutzescu, numit adjunct al lui Bibescu, diplomat, prieten cu Grigore Gafencu – n.a.] reprezentând România în Geneva lui vor înfățișa pentru Titulescu o supremă și disprețuitoare sfidare pe care Europeanul nostru o va resimți adânc. Asta vrea și Regele. «*Le coup de pied de l'âne...*»"[3]

---

1. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, Dosare personale: Anton Bibescu, ff. 40–41.

2. Studiul istoricilor Ioan Chiper și Florin Constantiniu, „Din nou despre cauzele înlăturării din guvern a lui Nicolae Titulescu – 29 august 1936", în *Revista română de studii internaționale*, 2 (6), 1969, pp. 37–53, enumeră factorii interni și externi care aveau interes să-l înlăture pe Titulescu, dar minimizează sau omite acțiunile duse de acesta împotriva lui Carol II sau chiar împotriva intereselor statului român.

3. Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice (1937)*, vol. 2, București, 1999, p. 227. („*Le coup de pied de l'âne*", expresie familiară franceză, cu semnificația „jignirea finală".) De remarcat că Argetoianu nu-i putea suferi nici pe cei doi Bibești, mai ales pe Elisabeth după ce

Drept confirmare, Argetoianu adaugă puțin mai târziu că Bibescu „a și început să taie iarba de sub picioarele lui Titulescu [...] și s-a instalat, nu la Geneva, ci la Paris". De acolo el trimitea la București tăieturi de presă referitoare la recenta întrevedere din Elveția, de la Talloire, dintre ministrul sovietic de externe, Litvinov, și Titulescu, acum persoană particulară. Articolele, foarte elogioase la adresa lui Titulescu și selectate de Bibescu din ziare prosovietice, erau inspirate sau poate chiar scrise de Titulescu însuși.

De fapt, misiunea de demolare încredințată lui Anton Bibescu de către Carol II s-a dovedit de la bun început fără obiect: Societatea Națiunilor era muribundă, pe când norii amenințători ai apropiatului război mondial nu lăsau loc regretelor pentru soarta unui orator eliminat de pe scena diplomatică. Înlăturarea lui Titulescu nu mai reprezenta decât un fapt divers, primit cu multe comentarii, dar fără mari regrete la București, cu bucurie la Berlin, la Roma și la Budapesta, și cu indiferență la Geneva, la Londra și chiar la Paris. Doar presa cehă și cea sovietică îl regretau pe fostul atotputernic ministru de externe al lui Carol II.

Martha Bibescu, fals magnanimă, nota în jurnalul ei: „nu mă voi bucura de vestea căderii lui Titulescu", ceea ce nu o împiedica să abordeze tema în discuțiile cu personalitățile politice britanice pe care le vedea chiar atunci la Londra. De altfel, tot ea fusese cea care cu puțin timp înainte îi sugerase monarhului român: „Sire, fiți propriul Majestății Voastre Titulescu!"

---

aceasta încercase, prin el, să ia un interviu Anei Pauker: „o filosemită prietenă cu Léon Blum și în orice caz o pisăloagă de prima mână". Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. 1, București, 1988, p. 341.

La Corcova.
Mihail Sebastian, un oaspete ingrat

După începerea războiului, ocuparea Parisului de către armata germană și întreruperea căilor de comunicație cu Franța, Anton și Elisabeth Bibescu s-au stabilit împreună cu fiica lor în România, locuind când la Corcova, când la București, la hotelul Athenée Palace.

În această perioadă, în viața lui Anton Bibescu a reapărut Proust, sub forma unui alter ego, cel puțin așa și-a închipuit Bibescu: Mihail Sebastian. Scriitorul și criticul literar Mihail Sebastian avea atunci, aproximativ, vârsta lui Marcel Proust, când acesta părăsise lumea celor vii. Foarte cultivat, spirit viu, scriitor îndemânatic, Sebastian făcuse lungi și dese sejururi la Paris și în alte orașe franceze, precum și la Geneva. Publicase în 1939 un eseu despre corespondența lui Proust, atât cât era cunoscută atunci. Anton Bibescu apreciase, printre altele, finețea și originalitatea acestui eseu, fiindcă multe dintre textele apărute până atunci în România despre Proust erau plagiate din publicațiile franceze.[1] În ochii lui Bibescu, o altă calitate a lui Sebastian, pasionat și el de dramaturgie, o constituia faptul că era evreu. De altfel,

1. Începând chiar cu primul, după data apariției, publicat sub semnătura lui Barbu Fundoianu. Luzius Keller, „Zu den Anfängen der Rumänischen Proust Rezeption", în *Proustiana*, 18–19 (1997), pp. 30–32. Începând din 1936, Anton Bibescu colabora ocazional la *Adevărul Literar și Artistic*. Cu ocazia celei de-a zecea aniversări a morții lui Proust, *România Literară*, al cărei director era Liviu Rebreanu, dedicase un număr omagial scriitorului francez.

Anton Bibescu îi spusese odată lui Paul Morand că ochii orientali și acuta sensibilitate analitică îi veneau lui Proust de la mama sa evreică.

La 23 iulie 1942, Sebastian era invitat la Corcova („*Venez avec votre stylo* [...], *vous êtes attendu avec joie et impatience*“[1]) pentru a discuta despre Proust. „Voi putea sta o lună, nu-i așa?“ răspunse Sebastian, care găsi Corcova „o feerie, un fel de vis... Dacă peisajul e rustic și virgilian, casa nu e așa. E plină de cărți, de manuscrise, de amintiri“.

După o ședere de o lună la conacul Bibescu, Sebastian se întoarse la București „refăcut, odihnit, calm“. Vizitele sale la Corcova le-a relatat în *Jurnal* și în scrisorile către fratele său. Pe de altă parte însuși Anton Bibescu le-a evocat într-un articol publicat după moartea lui Sebastian. Ziua, îi povestea Sebastian fratelui său, se plimba cu Elisabeth Bibescu, luând de la ea lecții de engleză, pe care Anton le va găsi „asimilate uimitor de repede“[2].

Spre seară, până la ora culcării, musafirul le citea gazdelor sale fragmente din piesa *Steaua fără nume*, pe care o va termina la Corcova. Alteori, Sebastian comenta texte de-ale amfitrionului său. La treizeci de ani după ce Anton Bibescu încercase să găsească un editor pentru manuscrisul lui Proust, era rândul lui Sebastian să încerce să-i plaseze lui Liviu Rebreanu, directorul Teatrului Național din București, vechile piese ale lui Bibescu. Dar *Quatuor*, *Ana visează*, *Cine e nebun?* au fost pe rând refuzate, cu excepția uneia, care a beneficiat de câteva reprezentări. Piesele, inutil de complicate, erau de altfel scrise în franceză, iar Sebastian nu s-a grăbit să le traducă în românește, așa cum se angajase, contra cost, față de autorul lor.

---

1. „Veniți cu stiloul D-stră. Sunteți așteptat cu bucurie și nerăbdare.“ Anton Bibescu, „Mihail Sebastian la Corcova“, în *Revista Fundațiilor Regale*, nov. 1945, pp. 550–552.

2. Mihail Sebastian, *Jurnal*. Fragmente publicate de Cornelia Ștefănescu, în *Revista de istorie și teorie literară*, 1981, 1, pp. 95–98, 116–119.

Gazdele se străduiau să fie cât mai agreabile cu un invitat neliniștit de valul de antisemitism de care era cuprinsă viața politică din România. Elisabeth Bibescu i se va destăinui: „*J'aime les juifs, je les aime passionnément*"; astfel încât de la bun început Sebastian nu numai că o găsise pe Elisabeth sclipitoare, dar și, „lucru uimitor pentru cea mai inteligentă femeie din lume, cu păreri de extrema stângă". Sebastian se declara plăcut impresionat și de faptul că „femeia cu care stau la masă e prietenă cu regii și lideri socialiști, cu regele Spaniei și cu șeful comuniștilor spanioli". După câtva timp însă, Sebastian, mai puțin entuziast, îi mărturisea fratelui său că amfitrionii de la Corcova au „o notă de nebunie în ei [...], în momentul de față ei ar fi gata de orice sacrificiu, de orice devotament. Ce să fac eu în lumea asta de lux? Ospitalitatea lor este tot ce am cunoscut mai atent, mai delicat, mai discret. E o artă, o meserie, o vocație [...], dar până la urmă devin obositori, am pierdut mult timp cu ei [...], ba chiar odată o ceartă. Îmi dau seama că dacă [Anton] nu e categoric nebun, e cel puțin un «apucat» și că nimic durabil nu se poate clădi pe relațiile cu un asemenea om. Ceea ce nu-l face mai puțin unul din oamenii cei mai interesanți pe care i-am cunoscut [...]. Conversația gazdelor învie pentru mine un «timp regăsit» [...] care pentru ei a fost viața însăși".[1]

Enervarea musafirului e inexplicabilă, fiindcă, până la urmă, nu fusese invitat la moșie cu promisiunea de a i se oferi „ceva durabil".

Tonul era cu totul altul în scrisorile adresate de Sebastian lui Anton, unde figurau doar complimente: „*Je connais l'homme terrible, unique et fabuleux que vous êtes, et je sais que vous connaître c'est une des aventures psychologiques et humaines des plus passionnantes qui m'aient pu arriver.*"[2]

---

1. M. Sebastian, *op. cit.*, p. 502.

2. Anton Bibescu, *op. cit.*, p. 551: „Cunosc omul teribil, unic și fabulos pe care-l întruchipați, și știu că a vă cunoaște este una din aventurile psihologice și umane cele mai pasionante care mi s-au întâmplat".

De unde reiese că relațiile lui Marcel Proust și ale lui Mihai Sebastian cu Anton Bibescu, chiar dacă așezate ambele sub zodia literaturii, comportau o deosebire: pentru Proust, frecventarea princiară a Bibeștilor reprezenta o plăcere a snobismului, un deliciu de ordin estetic. Pentru Sebastian, care nu știuse ce înseamnă snobismul până nu fu frecventat pe Bibești, relațiile cu ei (așa spera el într-altă scrisoare către fratele său) trebuiau fructificate, implicând, așadar, și o doză de interes. Latura „comercială" a autorului *Stelei fără nume* fusese încă mai de mult sesizată de nimeni altul decât de G. Călinescu, în niște comentarii pe care nu le-a mai inclus în monumentala sa *Istorie a literaturii române*.[1]

Misiunea lui Bibescu la Madrid se încheiase înainte de izbucnirea războiului, dar, așa cum îi confirmase și lui Sebastian (spre admirația acestuia), îi cunoscuse pe toți principalii actori ai dramei care, începând din 1936, va sfâșia Spania; urmărea desfășurarea conflictului în presa internațională. Când încă se afla la Madrid, Elisabeth Bibescu fusese chiar simpatizanta declarată a lui Manuel Azaña, prim-ministrul socialist, capul guvernului Frontului Popular. Cinci ani mai târziu, în 1938, după izbucnirea războiului civil și după atrocitățile și masacrele comise de comuniști, mulți dintre intelectualii simpatizanți ai stângii, precum scriitorul José Ortega y Gasset și istoricul Ramón Menéndez Pidal, s-au refugiat în teritoriile controlate de trupele generalului Franco, alegând să lupte de partea Falangei.

Fără a avea numeroasele relații spaniole ale Bibeștilor, Mihail Sebastian cunoștea și el pe cel puțin unul dintre

1. Mihail Sebastian dovedise „neseriozitate, insuficientă cultură, a avut luni de-a rândul o atitudine absurdă și necuviincioasă față de *Viața Românească*". Călinescu adăuga că Sebastian arăta „lipsă de credință în adevărata menire a criticii", dat fiind că, pentru el, „recenzia reprezintă un simplu mijloc de a pătrunde în revistele literare". G. Călinescu, „Mihail Sebastian", în *Adevărul Literar și Artistic*, 16 iulie 1933.

protagoniștii dramei iberice: fostul student Kahana, comunist, închis, pentru agitație subversivă, la Doftana, de unde fusese adus în 1928 la București pentru a depune mărturie împotriva agentului sovietic Boris Ștefanov la procesul ce se desfășura la Curtea Marțială.[1] Evadat, după ce fusese condamnat, și fugit la Moscova, Boris Ștefanov a fost numit

1. Anton Bibescu nu s-a putut abține de la obiceiul de a face indiscreții calculate când l-a menționat pe Kahana printre relațiile comuniste ale lui Sebastian. Sebastian însuși, în *Jurnalul* său, îl ironiza pe doctorul Kahana, care-l acuza pe la cunoștințe de a fi agent al Siguranței. Petre Pandrea, cumnatul lui Lucrețiu Pătrășcanu, spune același lucru despre Sebastian, asociindu-l ca informator cu numele lui Belu Zilber și cu cel al altui ziarist al vremii, Leon Kalustian. Despre Zilber se știe că a fost nu numai agent al Siguranței, dar și spion sovietic. Kalustian a executat, sub Gheorghiu-Dej, mai mulți ani de detenție administrativă (adică fără proces și fără condamnare) pentru vina, mai mult sau mai puțin dovedită, de a fi avut legături cu Siguranța.

Activist de seamă al Cominternului în România, Moses Kahana a avut și o serie de nume conspirative: Gustav (încă din 1924), Oscar (1925), Otto (1926), Peterfi, Rozen, Ruseanu, Nandor, Schultz, Ștefan, Ștefanovici, Terito Pal (ultimele opt în 1925–1926). În ultimii ani ai deceniului al treilea, Kahana a figurat și printre membrii Comitetului Central al P.C.R. (Marin C. Stănescu, *Moscova, Cominternul, filiera comuniști balcanici și România (1919–1943). Studii documentare. Cu colaborarea lui Gheorghe Neacșu,* Editura Silex, București, 1994, p. 153).

În 1926, pe când era încă student la medicină, Kahana fusese condamnat ca agitator comunist. Pedeapsa îi fusese sporită după ce, la Jilava, rănise grav un gardian cu ocazia unei tentative nereușite de evadare. De acolo fusese adus ca martor la procesul de spionaj intentat de statul român inginerului Varadi, șeful lotului care-l includea, în boxa acuzaților, și pe Belu Zilber. Eliberat mai târziu, dar mereu supravegheat de Siguranță, doctorul Kahana reușea să scape de sub urmărire nu fără a-și pune în gardă relațiile împotriva lui Sebastian. Kahana nu era deci „naivul" despre care scrie Z. Ornea în cadrul campaniei menite să facă din M. Sebastian o mare figură – curată – a literaturii române. După 23 august 1944, Kahana a ajuns medic legist al închisorilor comuniste, constatând, de exemplu, în această calitate, decesul prin împușcare al lui Lucrețiu Pătrășcanu, fostul său avocat. Biografia sa a rămas până astăzi neelucidată, dar nu destul pentru ca rolul său de conspirator comunist să nu-i fi atras atenția lui Anton Bibescu.

de către organele superioare ale Cominternului secretar general al Partidului Comunist Român, iar apoi a devenit unul dintre conducătorii Brigăzilor Internaționale (cominterniste) din Spania.[1]

Ca și Anton Bibescu, Mihail Sebastian era interesat de toate, și foarte vorbăreț. Menționarea numelui lui Kahana, pe care Bibescu îl va cita atunci când, în *Revista Fundațiilor Regale*, îi va nominaliza pe prietenii lui Sebastian, avu darul de a o speria pe Elisabeth, care, ca toată lumea, citise celebrul reportaj al lui George Orwell, *Homage to Catalonia*, în care jurnalistul englez denunța masacrele comise de comuniști pe seama tovarășilor lor de luptă, anarhiștii și troțkiștii spanioli. Așa se explică de ce, grav bolnavă, în ultimele sale luni de viață, Elisabeth Bibescu a fost subit cuprinsă de sentimente de panică în fața „pericolului bolșevic" ce amenința România.

În pofida insistențelor lui Sebastian, Anton Bibescu nu scrisese nici acum cartea despre Proust, plănuită de mai bine de douăzeci de ani și niciodată începută. După cum nici Sebastian, cu toate că Bibescu îi plătea un stipendiu, nu a tradus în românește nici una dintre piesele despre care afirma că i le propusese lui Liviu Rebreanu pentru a fi jucate pe scena Teatrului Național. Câtă vreme piesele, chiar și mediocre, nu erau traduse din franceză, Rebreanu nu putea decât să le refuze. După câteva luni, și „cu multă delicatețe", o spune însuși Sebastian, Bibescu l-a înștiințat că înceta plata subvenției. Sebastian, de altfel, avea acum alte planuri, legate de alt membru al familiei, dovadă că latura practică a relațiilor sale cu familia Bibescu însemna „pătrunderea" în intimitatea lor, concretizată printr-o invitație la Mogoșoaia, la 8 martie 1943, la un dejun oferit de prințesa Martha Bibescu.

---

1. Branko Lazitch, Milorad Drachkovich, *Biographical Dictionary of the Comintern*, Stanford University, 1973, pp. 383–384; Hugh Thomas, *The Spanish Civil War*, New York, 1961, pp. 217, 404, 515, 529, 622.

Viața la Mogoșoaia, lângă porțile capitalei, era mai animată și mai interesantă decât la Corcova, în Mehedinți, atât de departe de București, unde Anton și Elisabeth Bibescu nu prea aveau musafiri. La Mogoșoaia, dimpotrivă, chiar și în anii războiului veneau diplomați acreditați în România (dar nu și diplomați sau ofițeri germani), profesori de la Liceul Francez din București, care continua să funcționeze, călugări francezi de la Institutul de Studii Bizantine, ziariști precum Leon Kalustian[1], scriitori (printre alții, Cezar Petrescu), diplomați români și unii membri ai înaltei societăți pe care Martha binevoia să-i primească. La Mogoșoaia se discutau multe. Aici intervine un episod foarte curios: în urma dejunului la Martha Bibescu, Sebastian, deși trecut de vârsta milităriei, aranjează să fie mobilizat și încartiruit într-o cazarmă din apropierea Mogoșoaiei (deși guvernul Goga–Cuza decretase excluderea evreilor din armată) și îi cere apoi Marthei să-l găzduiască, pe durata executării serviciului militar. Mobilizarea era pretextul pentru a-și duce viața nu la cazarmă, ci la castel. Or, prințesa, maestră în arta de a păstra distanțele, îi răspunse în scris că, neavând obiceiul să găzduiască ofițeri, nu putea primi simpli soldați în termen. Desigur, chiar dacă-l poftise o dată la masă, nu l-ar fi găzduit câteva săptămâni pe indiscretul dramaturg. Motivul, nedeclarat, era că Sebastian îi povestise lui Anton Bibescu, și acesta îi spusese apoi și Marthei, că scriitorul frecventa comuniști. O afirmă chiar Anton în articolul publicat curând după aceea, după moartea lui Sebastian, într-un accident, la începutul instaurării dominației sovietice în România.

1. Leon Kalustian, *Simple note,* vol. II, București, 1982, pp. 208–210.

Ultimii ani

La puțin timp după ultima vizită a lui Sebastian la Corcova, mureau, la scurt timp unul de altul, și Elisabeth Bibescu, și Mihail Sebastian. Comuniștii, veniți cu tancurile Armatei Roșii, se pregăteau să ia puterea. Alungarea moșierilor, epurările, primele arestări, primele procese politice erau la ordinea zilei. Așa cum Martha Bibescu, premonitoriu, vorbise încă din 1941 despre venirea unor „vremuri turburi, care nu pot fi comparate cu nimic, decât poate cu căderea Constantinopolului"[1] sub turci, tot așa gândea Anton în toamna anului 1945, când îi scria cumnatei sale Cynthia Asquith: „suntem cotropiți de o civilizație inferioară, pe care orice om din țara asta o disprețuiește". Trecea însă cu vederea faptul că în România exista o minoritate care-i primise pe cotropitori cu brațele deschise. El însuși își dădea foarte bine seama că evenimentele din România anilor 1944–1945 se asemănau perfect cu ceea ce fusese aplicat în Spania de brigăzile cominterniste din 1937–1939, iar după aceea în Polonia și în Basarabia, în 1940–1941, de nucleele comuniștilor ilegaliști: apariția unor detașamente „revoluționare" recrutate din rândul declasaților societății, care îi arestau, jefuiau și executau pe „dușmanii poporului". Dușmanii erau desemnați pe liste negre întocmite, în cazul Poloniei și al României, înaintea sosirii Armatei Roșii „eliberatoare".

1. Într-o scrisoare către profesorul Mihai Antoniade, reprodusă de Leon Kalustian, *op. cit.*, p. 215.

Presimțind sfârșitul României, Anton Bibescu își pregătea plecarea spre Franța, cât mai era timp. Nu însă fără a evoca imaginea prietenului dispărut publicând câteva pagini marcate de nostalgie într-un prestigios periodic care intona deja note din cântecul de proslăvire a glorioasei Uniuni Sovietice. Tableta *Mihail Sebastian la Corcova* relata, printre altele: „În altă zi (Sebastian) s-a supărat pentru că, aidoma țăranilor de la Corcova, îmi comandasem sicriul: «Viața e făcută pentru dumneata, nu moartea!» Din nefericire, moartea și-a îndeplinit opera, a venit pe furiș ca hoțul din Evanghelie. Cei pe care-i iubești ți-o iau înainte, lipsindu-te de toată bogăția pe care viața lor ți-o dădea. Sebastian nu mai este. Elisabeth, prezentă pentru mine, e totuși absentă. Corcova mea iubită este pe cale să dispară; și eu plec. N-am făcut rău să-mi comand sicriul..."

Mai interesante încă decât regretele sunt destăinuirile lui Anton Bibescu, mult mai calculate: articolul din *Revista Fundațiilor Regale* adaugă două indiscreții menite să exemplifice acele „*liaisons dangereuses*" întreținute de Sebastian în lumea politică a Bucureștiului din anii războiului dus de România alături de Germania: una, că Sebastian avusese ocazia să părăsească România în anii „ocupației germane", dar că n-o făcuse ca să nu-și lase familia fără apărare. Aluzia la anumite legături sus-puse, prin cercurile guvernamentale antonesciene, este evidentă.

A doua indiscreție calculată din articolul lui Anton Bibescu a fost menționarea faptului că fratele lui Mihail Sebastian intrase în 1945 în rândurile noului personal diplomatic al Ministerului de Externe. Bibescu știuse dintotdeauna să se folosească de relații influente, iar în 1945 ținea să le amintească noilor conducători ai României că avea relații evreiești, mai ales acum când ceruse un pașaport pentru Franța. Obținerea pașaportului a fost urmată de plecarea precipitată la Paris. A lăsat conacul de la Corcova, cu toată mobila și cu biblioteca, în mâinile noilor autorități locale comuniste și a încredințat câteva geamantane cu hârtii personale unor prieteni și cunoștințe.

Printre acești prieteni erau Aurel Popescu, inginer agronom cu diploma luată în Statele Unite, proprietar de moșie în județul Ialomița, și soția sa, pictorița Lelia Urdăreanu. Lor le-a fost lăsată în custodie o parte a arhivei de la Corcova. Se știe că, la rândul ei, Martha Bibescu predase arhiva de la Mogoșoaia colecționarului bucureștean Alexandru Saint-Georges, ceea ce a salvat documentele după confiscarea marii colecții Saint-Georges[1] de către autoritățile comuniste. În acest caz, pierderile și furturile par să fi fost minime.

Dimpotrivă, arhiva lui Anton Bibescu a dispărut aproape în totalitate după evacuarea forțată a familiei „moșierului" Aurel Popescu din locuința din București și după arestarea acestuia, vinovat printre altele, de a fi publicat (inclusiv în *Viața Românească*) articole de specialitate în care elogia modul de viață și agricultura americană. Printre puținele lucruri salvate în timpul evacuărilor, confiscărilor și al percheziților s-au numărat câteva mape conținând scrisori trimise de diferite persoane lui Anton Bibescu și vreo 30 de fotografii reprezentându-i pe el și pe membrii familiei lui. Vestigii cu atât mai interesante, cu cât Anton, priceput într-ale scenografiei, avea și în materie de fotografie ochi de artist. Mapele de la Corcova, împreună cu rămășițele din arhiva încredințată lui Aurel Popescu, au ajuns în fondurile Muzeului de la Slobozia, nu departe de moșia unde Aurel Popescu introdusese utilajele și metodele americane de exploatare agricolă[2].

Anton nu-și va mai revedea țara. Sosit la Paris în ianuarie 1946, avea să se confrunte cu un alt fost agent sovietic, implicat într-un proces de spionaj în 1928: Belu Zilber, inclus de Ana Pauker în delegația României la Conferința de Pace, care începuse în martie 1946 la Paris. În cursul misiunii ce-i

---

1. Adevărata ortografie a numelui era Sângiorz, o familie botoșăneană.

2. Mulțumim și pe această cale doamnei Georgeta Penelea-Filitti, pentru a ne fi semnalat existența acestui fond, și Direcției Muzeului de la Slobozia, pentru a fi aprobat reproducerea unora dintre fotografii.

fusese încredințată lui Zilber, anume „de a-i influența pe diverși delegați occidentali în sensul dorit de Moscova, în privința imenselor despăgubiri cerute României de către URSS, precum și a altor chestiuni legate de tratatul de pace ce urma să fie semnat de România, cel care i-a pus cele mai multe bețe în roate a fost prințul Anton Bibescu". „Nu știu cum făcea", spunea Zilber, „dar, de fiecare dată când reușeam să fiu introdus la unul dintre delegați, constatam că Bibescu mi-o luase înainte, punând în gardă pe anglo-americani față de manevrele de influențare duse de agenții Moscovei".

Zilber părea să-i poarte și acum pică lui Anton Bibescu pentru faptul că avea acces la personalitățile din lumea apuseană, în timp ce, pentru el (Zilber), ușile rămâneau închise. Zilber povestea cu ciudă mai cu seamă despre eșecurile pe care le suferise la Paris din cauza lui Bibescu, care, grație trecerii de care se bucura, îi blocase multe intervenții.[1]

Belu Zilber, deja arestat din 1947, a fost ulterior implicat, ca martor al acuzării, în procesul lui Pătrășcanu, la a cărui condamnare la moarte a contribuit. A împărtășit soarta tuturor celor din anturajul „trădătorilor" cauzei muncitoare, arestat, apoi ținut în închisoare până în 1964.[2]

Deși războiul rece începuse, acordul secret zis „al procentajelor", încheiat pe o fițuică de hârtie între Churchill și Stalin la Moscova în octombrie 1944, nu fusese adus la cunoștința țărilor în cauză, și nici măcar a guvernelor englez sau american. La Conferința de Pace de la Paris din 1946, reprezentanții celor patru mari puteri discutau între ei, reprezentanții țărilor mici fiind ignorați. Așa fusese cazul

1. Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. III, București, 1992, p. 150. Autorul aflase această versiune chiar de la Belu Zilber cu care era coleg de detenție în închisoarea de la Pitești.

2. *Actor în procesul Pătrășcanu. Prima versiune a memoriilor lui Belu Zilber,* ediție îngrijită de G. Brătescu, București, 1997 (doctorului G. Brătescu și soției sale, fiica Anei Pauker, le lăsase Zilber, mort în 1978, grija distribuirii bunurilor sale. Precizarea este făcută de dr. G. Brătescu în prefața volumului, p. 6).

la Conferința de la Berlin din 1878, la fel și la cea de la Paris din 1919. La fel, în 1946, argumentele delegației oficiale române aveau o pondere foarte redusă, ca, de altfel, și protestele reprezentanților emigrației române anticomuniste adunate la Paris cu ocazia conferinței.[1] Conta numai poziția reprezentanților Moscovei.[2]

Intervențiile lui Anton Bibescu nu au rămas totuși fără efect, așa cum reiese chiar din amintirile lui Belu Zilber. Bibescu nu avea nici o calitate oficială care să-i permită accesul în clădirea bine păzită a palatului Luxembourg, unde se desfășurau lucrările conferinței. Însă fostul ministru plenipotențiar al României la Washington, grație probabil evocării numelor lui John și Allen Foster Dulles, pe care-i cunoscuse personal, avea mijlocul de a iniția contacte cu americanii în afara sediului Conferinței. Detalii în această privință lipsesc. Însă foarte bine documentat este accesul lui Anton Bibescu pe lângă delegația engleză: chiar în reședința ambasadorului britanic la Paris, rue de Faubourg Saint-Honoré.

După eliberarea Parisului de sub ocupația nazistă, Churchill l-a numit ca ambasador în Franța pe bunul său prieten Alfred Duff Cooper, fost ministru de război între 1935 și 1937, și fost prim-lord al Amiralității Britanice. Cooper fusese singurul membru al guvernului care demisionase în 1937 în semn de protest împotriva acordurilor semnate la München cu Hitler de către șeful său, premierul Neville

---

1. Emil Ciurea, *Le traité de paix avec la Roumanie du 10 février 1947*, Paris, 1954.

2. Din istoriografia comunistă dedicată subiectului se mai pot cita, cu mari rezerve: Eliza Campus, „Conferința de Pace de la Paris. Încheierea tratatului de pace cu România (1946–1947)", în *Anale de istorie*. Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R, an XXVIII, 6, 1982, pp. 124–131; Ștefan Lache, „Conferința de la Paris din 1946 și semnificația ei pentru afirmarea independenței și suveranității naționale a României", în *Anale de istorie*, an XXXII, 4, 1986, pp. 44–59. Autorii omit să citeze numele lui Belu Zilber printre membrii delegației române.

Chamberlain, în dauna Cehoslovaciei. Duff Cooper a fost apoi ministru al informațiilor în cabinetul de război condus de Churchill între 1940 și 1941, având-o alături de el pe Cynthia Asquith (cumnata lui Elisabeth Bibescu), în calitate de director al Biroului de legătură cu BBC pentru propaganda de război. Duff Cooper era căsătorit din 1919 (anul în care se căsătoriseră și Anton Bibescu și Elisabeth Asquith) cu Lady Diana Manners, socotită cea mai frumoasă femeie din înalta societate londoneză. Legăturile strânse ale lui Alfred și ale Dianei Cooper cu familia Asquith datau încă de mai înainte, ei făcând parte din coteria zisă „The Set", grupată în jurul soției și copiilor liderului politic liberal. Altă veche cunoștință a lui Anton Bibescu era Harold Nicolson, în 1946, ca și în 1919, secretar general al delegației britanice la conferințele de pace din anii respectivi. În 1946, ambasadorul britanic și adjuncții săi, fiind ocupați ziua cu lucrările conferinței, iar seara cu recepțiile oficiale, nu aveau vreme să-l vadă pe Anton Bibescu, persoană particulară. Soția ambasadorului însă, care dispunea de mai mult timp, îl primea cu plăcere pe *„dear old Antoine"*, cu care putea depăna atâtea amintiri. Vizitele lui Anton la ambasada Marii Britanii aveau loc dimineața, când Lady Diana îl poftea la micul dejun.[1] Ocazie pentru *„dear Antoine"* de a aduce la ambasadă și documentația primită de la membrii Comitetului Românilor din Exil[2] (din care făceau parte Grigore Gafencu și Alexandru Cretzianu), care era apoi transmisă ambasadorului englez, fie direct de către Bibescu, fie de Lady Diana.

Deși redactată în termeni neutri, pentru a nu înfrunta Uniunea Sovietică, documentația afirma între altele, la

1. Diana Cooper, *Rainbow Comes and Goes,* Londra, 1958; și, mai ales, Philip Ziegler, *Diana Cooper,* Londra, 1981.

2. *La Roumanie devant la Conference de la Paix*, Berna, *s.n.*, 1946, imprimată la puțin timp după luna iunie 1946. Volumul, care era însoțit de hărți etnografice, documente diplomatice și date statistice, nu a fost folosit de reprezentanții occidentali la conferință.

pagina 23, că Tratatul de Pace nu trebuie să se mărginească la stabilirea principiului independenței României, ci trebuie să prevadă măsurile susceptibile de a da conținut și realitate noțiunii de independență [...]. Reinstaurarea independenței României impune, înainte de toate, ca poporului român să i se acorde posibilitatea să dea expresie liberă voinței naționale să-și desemneze guvernul „conform singurei sale voințe".

Aceste declarații erau sortite eșecului. Aliații Uniunii Sovietice nu ignorau metodele folosite de Stalin pentru a comuniza Europa de Est, dar nu li se puteau opune. Încă din 4 iunie 1944, într-o telegramă adresată președintelui Truman, Churchill își exprimase teama „că înaintarea trupelor sovietice va crea o cortină de fier între noi și toate țările aflate în răsăritul Europei". În timpul Conferinței de la Potsdam, tot Churchill s-a plâns, de astă dată față de Stalin, de „cortina de fier" care coborâse (subînțeles, instalată de către sovietici) asupra misiunii militare britanice de la București. Stalin i-a replicat că era vorba de „basme". Prima referință publică la Cortina de Fier a fost făcută de Churchill în faimosul său discurs de la Fulton, din 5 martie 1946.[1]

Așadar, diplomația britanică cunoștea, chiar și fără concursul lui Anton Bibescu, mersul sovietizării din România. Dar Anton Bibescu era cel care-l punea la curent, direct, pe Duff Coper, deși acesta nu-i mărturisea că nu avea intenția să se folosească de documentația românească în negocierile oficiale.[2] Însă când era abordat de Belu Zilber pe culoarele clădirii în care se desfășura conferința, ambasadorul britanic nu ezita să-l pună la punct pe îndrăznețul purtător de cuvânt al intereselor Moscovei.

---

1. John W. Wheeler-Bennett, Anthony Nicholls, *The Semblance of Peace. The Political Settlement After The Second World War,* Londra, 1972, p. 294.

2. Când și-a părăsit postul de la Paris, A. Duff Cooper, înnobilat cu titlul de viconte Norwich, și-a publicat amintirile: Alfred Duff Cooper, Viscount Norwich, *Old Men Forget*, Londra, 1953.

Belu Zilber și ceilalți intelectuali comuniști din jurul lui Lucrețiu Pătrășcanu urmăreau distrugerea, dar în profitul lor, nu și al Moscovei, a elitelor românești și a partidelor parlamentare naționale, pe care le calificau drept „fasciste". Grupul acesta știa că țelul nu putea fi atins fără ajutorul sovieticilor, dar nici nu voia să se subordoneze elementelor comuniste înfeudate lui Stalin, pe care le disprețuia ca fiind „inculte". Lucrul nu era incompatibil cu duplicitatea lui Zilber, care, împreună cu Pătrășcanu, amândoi „marxiști sinceri", se opuneau „stalinismului cotropitor".[1]

În ceea ce o privea pe Martha Bibescu, aceasta a fugit din România la bordul unui avion militar britanic, și a ajuns la Paris pe 9 septembrie 1945, aterizând pe aeroportul Le Bourget. Anton Bibescu a sosit la Paris, câteva săptămâni mai târziu, cu trenul, purtător al unui pașaport prevăzut cu o viză britanică. Fiica sa părăsise România mai înainte.

După ce fusese învinsă și umilită în mai 1940, încă din primele luni ale războiului, apoi împărțită într-o zonă de nord, pusă sub administrație militară germană, și într-o zonă „liberă", la sud de Loara, administrată de guvernul colaboraționist al mareșalului Pétain, Franța era în toamna anului 1944 la ora reglărilor de conturi. Cele două curente rivale ale Rezistenței, naționaliștii și comuniștii (fiecare incluzând o sumedenie de foști colaboraționiști metamorfozați în „rezistenți" la momentul oportun), se dezlănțuiseră împotriva colaboraționiștilor reali sau imaginari, categorisiți ca atare de către cei care voiau fie să se răzbune pe ei, fie să-i fure. Generalul de Gaulle reușise să refacă administrația țării, să realizeze o fragilă cooperare între grupările politice îndușmănite și să reașeze Franța în grupul celor patru mari puteri învingătoare.

---

1. Multe și interesante detalii în Anexa publicată de G. Brătescu la sfârșitul memoriilor lui Zilber, *Actor în Procesul Pătrășcanu,* ed. cit., p. 235 și urm. Zilber mai intrase în contact cu delegația neozeelandeză și cu reprezentanți ai serviciilor secrete americane.

Viața Parisului își relua anevoie cursul normal. „Nu știam pe cine voi regăsi, cine va mai fi pe malurile Senei, cine va fi dus pe valea Iosafatului", își va aminti, metaforic, Martha Bibescu. Abel Hermant, membru, acum expulzat, al Academiei Franceze, era în închisoare, condamnat pentru publicarea unor texte germanofile. Paul Morand, numit ministru la București și apoi la Berna de către mareșalul Pétain (pentru a transfera astfel capitalurile soției sale din România în Elveția), se autoexilase în Elveția, intrarea pe teritoriul francez fiindu-i interzisă. Jean Cocteau știuse să se descotorosească la timp de eticheta unui colaborationism estetic, rebotezat „rezistență culturală", și postula acum la Academia Franceză. Reveniseră și acei, mulți, care se puseseră la adăpost în Statele Unite, precum Pierre Cot și Henri Bernstein.

Pierre Cot, fost asociat al lui George-Valentin Bibescu la conducerea Federației Aeronautice Internaționale și al lui Nicolae Titulescu la Liga Națiunilor, fost ministru al Aerului în guvernul Frontului Popular al lui Léon Blum, devenise la Washington un musafir obișnuit al ambasadei sovietice, fiind acum bănuit de a fi fost un informator al Moscovei; Henri Bernstein, întors de la New York și mai bogat decât plecase, își va pune în scenă piesele sau le va ecraniza, angajând actori celebri și dând o mare serbare la aniversarea celor 70 de ani ai săi, unde, printre cei 300 de invitați, se va regăsi și Anton Bibescu. Thadée Natanson supraviețuise, dar era ruinat. Rămas la Paris, se numărase printre evreii obligați de naziști să poarte steaua galbenă. Și mai tragică fusese soarta lui René Blum, regizorul de spectacole de balet, deportat în lagăr și mort la Auschwitz în 1942.[1] Fratele său, Léon Blum, fostul om politic radical-socialist și prim-ministrul guvernului format de Frontul Popular, de asemenea deportat, supraviețuise.

---

1. *René Blum (1878–1942). Textes de Marcelle Tristan-Bernard, Antoine Bibesco, Marthe Bibesco, Jean Cocteau, Colette, Roland Dorgelès, Fernand Gregh, G. de Lauris, Thadie Natanson, Edmond Sie*, Paris, Arts et Métiers graphiques, 1950, 62 p.

Prietenii lui René Blum au editat în amintirea sa o plachetă în care l-au omagiat pe cel care contribuise la publicarea operei lui Proust. Martha va contribui apoi la redactarea altui omagiu colectiv în amintirea familiei Reinach, scriitori și istorici evrei, dintre care unul își găsise sfârșitul în lagărele morții.[1]

Evocată mai mult sau mai puțin intens de către toți contribuitorii, personalitatea lui Proust era subiectul ambelor publicații. Prietenia cu René Blum sau cu frații Reinach era acum încadrată, retrospectiv, în „epoca lui Marcel Proust", chiar dacă, mai înainte, Proust nu ocupase locul eminent pe care posteritatea i-l atribuia la un sfert de veac de la moartea sa. După o eclipsă având drept cauză punerea la index de către naziști a *Timpului pierdut*, operă „decadentă" scrisă de un autor pe jumătate evreu, personalitatea marelui scriitor revenea în atenție.

În 1948, Anton Bibescu publica la Geneva un volum cu caracter memorialistic, *Aux enfers avec Marcel Proust*; în 1949 apăreau, tot în Elveția, *Le voyageur voilé* al Marthei Bibescu (*Au bal avec Marcel Proust*, scrisă tot de ea, fusese publicată în 1928), *Le visiteur du soir* al lui Paul Morand, precum și o culegere selectivă a scrisorilor lui Marcel Proust către Anton Bibescu, prezentate de către însuși destinatarul lor.[2]

Citând o frază dintr-una din scrisori – „Antoine Bibesco este singurul care mă înțelege..." –, Anton Bibescu scria în dedicația către prietenul de mult dispărut: „Dragă Marcel, cu Reynaldo Hahn și Lucien Daudet, faci parte acum dintre cei plecați dintre noi; am rămas câțiva dintre contemporani: Fernand Gregh, Robert de Billy, Léon Blum, André Gide. Dar nu mai suntem aici decât pentru puțină vreme. Așa cum stă scris pe cadranul solar: «E mai târziu decât crezi». Eu

1. *A la memoire des Reinach, par la princesse Bibesco,* Paris, 1949, 63 p.

2. *Lettres de Marcel Proust à Bibesco.* Preface de Thierry Maulnier, Editions La Guilde du Livre, Lausanne, 1949.

totuși îți simt prezența. Și prin tine învie singurele ființe care au luat parte la viața ta și care au însemnat ceva într-a mea: mama, Elisabeth și Emanuel. Fără ei nu aș exista, nu aș fi nimic. Fără ei, ca și fără tine, nu mi-aș putea depune mărturia astăzi. Există absențe care sunt prezențe. Cineva m-a întrebat, vorbind despre Emanuel, pe care ai avut fericirea să-l cunoști: «Când v-ați pierdut fratele?» Am răspuns: în fiecare zi.

Dumnezeiască înviere a durerii, timp care n-a trebuit să fie pierdut spre a fi regăsit. Timp nepăsător, de-a pururi neschimbat, grație căruia renaști și tu. Astăzi și pentru totdeauna, Antoine."[1]

Cele peste două sute de scrisori adresate lui Anton Bibescu au constituit douăzeci de ani una dintre principalele referințe ale exegezei proustiene, chiar dacă, între timp, au fost publicate sute de alte scrisori către alți destinatari. Toate au fost incluse în cele peste douăzeci de volume ale vastei corespondențe a lui Proust, îngrijită de profesorul american Philip Kolb. Publicarea lor a însemnat o muncă titanică din cauza numărului imens de scrisori, bilețele, cărți poștale (în anumite epoci, mai ales când era bolnav în pat, Proust expedia zilnic mai multe misive), trecute prin tot felul de mâini. Scrisul lui Proust era ieroglific, de cele mai multe ori scrisorile erau nedatate, ceea ce le făcea foarte greu de descifrat și de clasat. După 1949, la scurtă vreme, profesorul Philip Kolb cumpărase pe nimic[2] de la Anton Bibescu aproape toată corespondența sa cu Proust. Confruntând originalul cu versiunea publicată de Bibescu, Kolb și-a dat seama că bunul-plac sau preferințele lui Anton Bibescu operaseră în mai multe cazuri schimbări în textul inițial.

---

1. *Ibidem*, pp. 27–28.

2. Ceea ce Kolb va mărturisi prin 1973 lui Paul Morand, dar când manuscrisele lui Proust ajungeau la prețuri imense pe piața autografelor. Martha Bibescu, mai socotită, vânduse celebrul ei portret de Boldini pentru o sumă foarte mare. Paul Morand, *Souvenirs inutiles. 1973–1976*, vol. II, Paris, 2001, p. 30.

Publicând de această dată versiunea corectă a scrisorilor, Kolb, indulgent, preciza: „Desigur, Anton Bibescu nu avea temperament de arhivist. L-am cunoscut personal, încât am păstrat amintirea unui om dintre cei mai simpatici, sincer, rapid, generos, un om căruia-i plăcea gluma."[1]

Discuții mai aprinse în jurul aceleiași teme au fost purtate cu o vizitatoare sosită din Statele Unite. Printre primii cititori ai volumului corespondenței lui Proust cu Anton Bibescu se numărase americanca Mina Curtiss, o doamnă bogată cu preocupări literare, titulara unor cursuri libere de literatură franceză modernă la două universități din Statele Unite. Dorind să scrie o biografie a lui Proust – la acea dată nu fusese publicată nici una în limba engleză –, ea își pusese în gând să regăsească prietenii și cunoștințele marelui scriitor și, eventual, să achiziționeze scrisori de la Proust pentru a le preda unei biblioteci americane.[2]

Așa cum reiese și din fotografia publicată în frontispiciul volumului ei de amintiri, doamna Curtiss, nici tânără, și nici frumoasă, se lasă probabil răpită de fantasme când povestește cât de pasional au decurs întâlnirile ei cu Anton Bibescu, om în anii senectuții. Din memorii aflăm că Mina Curtiss l-a primit pe Anton Bibescu mai întâi în salonul apartamentului pe care l-a închiriat la Ritz, iar apoi – cel puțin așa le comunică cititorilor –, chiar în patul ei, fiind de părere că era „mai odihnitor să discuți despre Proust în poziție orizontală". A reușit să cumpere pentru Universitatea Yale alte scrisori ale lui Proust către Bibescu. După ce a părăsit Parisul, doamna Curtiss nu a ezitat să-i povestească aventura ei unei alte doamne, care se întorcea și ea în America la bordul aceluiași pachebot. Era celebra scriitoare Rebecca West, care mărturisise că și ea, dar mult mai demult, conversase cu Anton Bibescu, tot în poziție orizontală[3]. Se

1. Philip Kolb (ed.), *op. cit.*
2. Vizitele ei la Martha Bibescu sunt relatate mai jos.
3. Mina Curtiss, *Other People's Letters,* Boston, 1978, *passim.*

cunoscuseră cu treizeci de ani mai înainte, la Londra, când Rebecca West, tovarășa de viață a lui H.G. Wells, i-l prezentase lui Bibescu pe D.H. Lawrence, autorul romanului *Amantul doamnei Chatterley*.

Veștile, rare, care străbăteau cu greu din România, erau despre rude și cunoștințe date afară din locuințe, anchetate, întemnițate. Fiica și ginerele Marthei Bibescu, dați afară de la Mogoșoaia, fuseseră trimiși în domiciliu obligatoriu, nu chiar în Bărăgan, ca atâția alții, ci la Curtea de Argeș, în camera unei case ocupate de un milițian și de familia acestuia. Maria Exarhu, vara lui Anton Bibescu, se afla și ea în domiciliu forțat, la Bârlad, și era hrănită de țăranii de la Epureni.

Oricât de strâmtorată îi va fi fost viața în Occident, Anton Bibescu beneficia de invitații la vechi prieteni. Era poftit în locuința de la țară a admiratoarei sale dintotdeauna, Enid Bagnold, acum Lady Jones: „După 1947, Antoine a venit adeseori la Rottingdean. Era acum sărac, el, care detestase sărăcia [...], el, omul de o imensă inteligență, devenise impenetrabil, ascuns după o fațadă de sarcasm..."[1]

Martha venea și ea din când în când la Rottingdean, dar acum nu mai interesa pe nimeni: „fusese o prințesă tânără și frumoasă. Acum era o prințesă bătrână"; de aceea, vizitele ei, departe de a fi binevenite, deveniseră pentru gazde „un fel de glorioasă bătaie de cap". În casa altora, Martha dorea, ca pe vremuri, să poftească lumea care conta, însă acum Lordul Jones, atotputernicul director al agenției Reuters, nu prea mai era dispus s-o deranjeze pentru a o pune la picioarele prințesei Bibescu.

Odată cu averea dispăruse și notorietatea. Un mare cotidian francez, la începutul lunii septembrie 1951, anunțând decesul prințului Antoine Bibesco, comenta: „*la mort de cet homme delicat qui avait pour la France et les lettres françaises un tel amour, est passée presque inaperçue*". Dintre

1. Enid Bagnold, *Autobiography*, Londra, 1969, pp. 202, 205–206.

fostele admiratoare ale lui Anton Bibescu, Lady Jones a fost singura care i-a consacrat (sub semnătura mai cunoscută Enid Bagnold, numele ei de fată) o lungă și frumoasă evocare care în coloanele celui mai prestigios dintre cotidianele britanice.[1]

Amintirea lui Anton Bibescu, care odihnește în cavoul Bibeștilor din cimitirul Père Lachaise, unde, din 1933, își ducea somnul de veci și vara sa Anna de Noailles, a mai dăinuit un timp în inimile câtorva doamne americane și engleze, snoabe și literate, care nu aveau să uite, cât vor mai fi trăit, clipele înfierbântate petrecute odinioară în brațele prințului român.[2]

Putem repeta, în încheiere, că de la Anton Bibescu nu a rămas mai nimic, în pofida unor merite, certe, în domeniul cultural. Istoricul literar Florin Faifer, în minuțioasa evocare a lui Anton Bibescu ca literat român, relevă colaborarea sa ocazională, între 1906 și 1947, la opt periodice culturale din București, calitatea de membru al Societății Autorilor Dramatici Români (începând din 1932) și de întâiul dramaturg român jucat la Londra, Berlin, Paris, Barcelona, Valencia, Viena și New York, precum și faptul că în 1945 i s-au jucat două piese la București, pe scena Teatrului Municipal și pe cea a Teatrului Național. Dar, precizează cu îndreptățire Florin Faifer, „Anton Bibescu nu a reușit niciodată să se impună". Folosind o replică elegantă, artificiul vorbelor de spirit și cinismul observației, scrierile sale aveau un aer de snobism și erau dominate de livresc. Ca autor, Anton Bibescu a ținut „să pară mai profund decât putea".

---

1. „Death of Antoine Bibesco", în *The Times*, 11 sept. 1951.

2. Corespondența preschimbată, după decesul lui Anton, între Mina Curtiss și Lady Jones (Enid Bagnold). Mina Curtiss, *op. cit.*, p. 189.

MARTHA BIBESCU

Șase mărturii despre prințesa Martha Bibescu

Neuitând niciodată să amintească faptul că erau români, Bibeștii au contribuit la deschiderea porților unor prestigioase instituții culturale din Occident pentru alți români: după prințul George D. Bibescu, al cărui loc la Institut de France, după moartea sa, a fost ocupat de A.D. Xenopol, a urmat exemplul Marthei Bibescu, al cărei succesor la Academia Regală din Belgia a fost Mircea Eliade.

La ceremonia de primire, ilustrul scriitor și istoric al religiilor a fost elogiat de președintele Academiei. Mircea Eliade a luat apoi cuvântul pentru a face o scurtă profesiune de credință, continuând apoi, conform tradiției, cu elogiul predecesoarei sale, elogiu pe care îl prezentăm aici în versiunea sa românească.

Mircea Eliade

La scurt timp înainte de săvârșirea ei din viață, despre prințesa Martha Bibescu s-a spus că era ultimul martor al penultimei Europe. Într-adevăr, ea îi cunoscuse pe ultimul țar și pe toți suveranii Europei, printre prietenii ei se numărau atât regele Ferdinand, cât și regina Maria a României, contesa Anna de Noailles, Marcel Proust, Paul Claudel sau abatele Mugnier. Îi frecventa nu numai pe scriitorii parizieni, dar și pe oamenii politici și pe marii șefi militari, pe artiștii, pe oamenii de știință și pe ierarhii Bisericii, peste tot în

Europa, în Anglia și în Statele Unite. Chiar și așa, Martha Bibescu a fost mult mai mult decât „ultimul martor al penultimei Europe". Era mai curând o oglindă a istoriei – și nu doar a istoriei contemporane. În vinele ei curgea sânge românesc, francez, grecesc, italian și, printr-un îndelungat exercițiu de anamneză, rememorase istoria tuturor familiilor, a principatelor și a popoarelor Europei care împărtășiseră creativitatea strămoșilor săi.

Martha Bibescu și-a închinat ultimii treizeci de ani ai vieții pregătirii unei lucrări în mai multe volume: *Nimfa Europa*. Mărturisește că a fost delegată de strămoșii ei să scrie „viața unei idei printr-o familie, în căutarea unității pierdute, urmărirea Nimfei, cuvânt care în grecește înseamnă «mireasă»". Ea deslușește: „Câmpul meu vizual se întindea înaintea mea: în această Europă sfâșiată, divizată împotriva ei înșiși..." Or, tocmai în această Europă sfâșiată „previziunile și profețiile" strămoșilor ei o condamnaseră să trăiască. Dar, adăuga prințesa Bibescu, „înainte ca să-mi aduc mărturia, trebuia să-mi cunosc geneza, să fac ordine în această ereditate de disperați care apăsa asupra mea ca o povară aproape de nesuportat". În altă împrejurare, ea revine asupra caracterului urgent al sarcinii care îi fusese încredințată: „rasa mea se trăgea dintr-o familie în care toți bărbații și toate femeile au scris și au clădit, au lăsat urme lizibile și vizibile ale trecerii lor pe pământ. Eu eram aceea ce avea să le descifreze – căci aceasta nu se știa, sau nu se mai știa – în clipa însăși în care trăiește fiecare generație".[1]

Când s-a hotărât să întreprindă această muncă uriașă, Martha Bibescu era deja un autor celebru. Cărțile ei, în primul rând *Isvor, le pays des saules*, *Le perroquet vert*, *Les huit paradis, Catherine Paris, Portraits d'Épinal*, au câștigat în același timp adeziunea publicului și admirația criticilor. Toată această operă literară constituie marele merit al prințesei

1. Marthe Bibesco, *La vie d'une amitié. Ma correspondance avec l'abbé Mugnier*, Plon, Paris, 1951–1957, vol. II, p. 23.

Bibescu și justifică locul ei în istoria culturii franceze moderne. Voi insista însă asupra unui alt aspect, mai puțin cunoscut, dar tot atât de important al operei sale, și anume interpretarea pe care a dat-o tradiției spirituale europene. Vom vedea cum prințesa Bibescu a anticipat unele descoperiri ale istoriografiei contemporane, în special valoarea inestimabilă a culturilor populare, și, îndrăznesc să folosesc un barbarism, funcțiunea de mântuire a istoriografiei europene, în sensul că orice adevărată cercetare istorică duce „la conștiința unității culturale și spirituale a Europei".

În această carte a sa, *Isvor, le pays des saules (Izvor, țara sălciilor)*, publicată în 1923, Martha Bibescu descoperă bogăția și adânca religiozitate a unei civilizații arhaice, aceea a țăranilor români. În ceea ce privește funcțiunea mântuitoare a istoriografiei europene va trebui să așteptăm publicarea celorlalte cinci volume ale cărții *La Nymphe Europe* pentru a-i putea concepe toate implicațiile. Din fericire, dispunem de pe acum de cele trei volume groase adnotate ale corespondenței ei cu abatele Mugnier, *La vie d'une amitié*, unde prințesa Bibescu revine mereu asupra structurii și intenției acestui *opus magnum* al ei. De altfel, în această admirabilă corespondență descoperim adevărata personalitate a prințesei Bibescu în întreaga ei complexitate și înțelegem valoarea exemplară a destinului ei. Căci această descendentă dintr-un aristocrat din Bizanț și dintr-un general al lui Napoleon, această catolică practicantă crescută în tradițiile bisericii orientale, această prințesă bogată care și-a petrecut jumătate din viață printre nevoiași și țărani, această bilingvă care voia să învețe toate limbile vorbite atât de strămoșii săi, cât și de adversarii lor anunță întrucâtva modelul exemplar al unei europene a viitorului.

Evocând mai târziu pregătirea și redactarea cărții sale asupra culturii populare românești, Martha Bibescu scrie: „*Isvor* mi-a fost inspirată de viața de zi cu zi a satelor, de riturile tradiționale respectate în existența lor milenară de către țăranii de pe acest domeniu păduros de munte unde

venisem să trăiesc, pentru totdeauna, așa cum credeam eu atunci, imediat după căsătoria mea. Am scris această carte după note luate zilnic; ea nu conține nici o singură relatare care să nu fi fost adevărată, nici un episod inventat. Toată experiența ce se găsește în ea o trăisem aievea; mă legasem adânc de acești oameni, de această natură în mijlocul căreia ei trăiau tot atât de singular izolați în timp cât eram eu însămi izolată în spațiu. Și iubeam această regiune, și acest popor pe care tocmai îl descoperisem."[1]

De fapt, ceea ce tocmai descoperise Martha Bibescu era o civilizație rurală foarte veche, cu rădăcinile în neolitic, însă îmbogățită prin aporturile culturale ulterioare: influențele grecească, celtică, romană, slavă. *Isvor* poate fi comparată cu cărțile anumitor antropologi americani devenite bestselleruri în ultimii zece ani. Lucrarea prezintă viața unei societăți țărănești în toată complexitatea și profunzimea ei. Cu precizie, delicatețe și inteligență, în pagini care nu au pierdut nimic din prospețimea lor, Martha Bibescu evocă ciclul ritual al unui sat românesc, cutumele, legendele și muncile potrivite fiecărui anotimp. Arhaismul acestora o frapează deseori. În legătură cu coliva făcută din grâu fiert și nuci pisate în miere, Martha Bibescu adaugă într-o notă: „Este rețeta însăși pe care o dă Fustel de Coulanges în *La Cité antique* când pomenește de ospățul funerar al romanilor."[2] De fapt este vorba de un ritual și mai vechi, atestat deja în protoistoria egeeană.

Datorită călăuzei și confidentei ei, baba Uța, prințesa descoperă vestigiile unui cult străvechi și secret, rareori descris de etnologi și folcloriști. Nu voi da decât un singur exemplu: cel al Împăratului Furnicilor căruia se adresează femeile pentru a obține ocrotirea vacilor lor. Țărăncile trec din furnicar în furnicar, aducând pâine și sare, se pun în genunchi și-i spun: „Ziua bună îți dorim ție. Mare împărat al Furnicilor! – Am venit la tine să-ți aduc pâine și sare. În

1. *Ibidem*, vol. 2, p. 72.
2. Marthe Bibesco, *Isvor, le pays des saules*, vol. I, p. 85.

schimb, rogu-te ascultă-mă și ajută-mă! Tu, a cărui împărăție se întinde dincolo de granițele celor șapte țări – tu, care te poți duce unde poftești – fără să întrebi ale cui sunt moșiile – căci nimeni nu-i destul de puternic ca să te poată împiedica să alergi unde ți-e voia –, ascultă-mi ruga și împlinește-o! Dă văcuței mele, Florica, mana răspândită din belșug în împărăția ta! – Să treacă dulceața ierburilor de pe limba ei în sânul ei, – din sânul ei, în donița mea. Amin!"[1]

Descoperind această moștenire a preistoriei, descifrând zi după zi viața profundă și secretă a țăranilor români, Martha Bibescu nu mai pune la îndoială posibilitățile lor creatoare. „Va veni vremea", scrie ea, „când acest popor trecut cu vederea va fi luat în seamă. Din această țară de care nu s-a vorbit, se vor auzi cântece și muzică. Această rasă va renaște după ce va fi trăit o mie de ani și, ca față de o minune, ne va cuprinde mirarea aflând în sfârșit tot ce a știut din conștiința universală. Bucuriile acestui popor au rămas ascunse; nenorocirile nu i-au fost vestite. Nimeni nu a făcut o carte din mitologia sa. Istoria sa nu a fost cunoscută. Și totuși acești oameni au avut poate mai mult ca alții geniul mitului..."[2]

„Cum să nu iubești România după ce ai citit *Isvor?*", îi scria Rainer Maria Rilke traducătorului român al cărții, Ion Pillat. Poetul german era desigur fascinat de destinul acestui popor, care mai păstra la mijlocul veacului al XX-lea moștenirea sa imemorială și mitologia sa, cu toate că trăise o mie de ani sub teroarea istoriei; căci istoria în această parte a Europei se rezuma în esență la invazii, războaie și ruine. Totuși, Martha Bibescu ghicise neputința acestei terori, exercitată zadarnic împotriva unui popor care, pentru a supraviețui, hotărâse să nu țină seama de istorie, sau, cum se exprimă un mare filozof și poet român, Lucian Blaga, să o saboteze. „Într-adevăr", scrie autoarea *Isvorului*, „această țară este, în toată întinderea ei, un drum mare, o cale de

1. *Ibidem*, vol. I, pp. 225–226.
2. *Ibidem*, vol. I, p. 200.

acces, o nesfârșită margine de continent prin care a pătruns umanitatea, iubesc această țară pentru întinsa ei memorie și pentru răbdătoarea ei uzură... Albie a popoarelor a căror valuri s-au scurs, răscruce de drumuri uitate". „Dar", conchide ea, „migrațiile popoarelor au trecut, nu le mai aude nimeni. Nu se aud decât acele păsărele care-și fac cuibul pe pământ și se ridică în zbor".[1]

Este un pasaj-cheie din cartea ei; este totodată miezul secret al operei sale. Într-un articol care i-a fost deosebit de drag, Jérôme și Jean Tharaud scriu: „Prietenii prințesei Bibescu spun că ea trăiește ca zeița Proserpina șase luni pe pământ, șase luni dedesubt". Ei înțeleg prin aceasta că timp de șase luni ea trăiește viața pariziană, iar timp de alte șase luni duce o existență misterioasă, pe care cu greu o pot imagina, pe moșiile ei din România. Cartea ce o publică azi, *Isvor, le pays des saules*, îi va umple de mirare făcându-i să descopere că lungile luni când Proserpina dispare dinaintea privirilor lor sunt cele mai strălucite ale vieții ei și, în sihăstria ei, ea vede lumea cea mai bună: cea a legendei și a viselor populare...[2]

Comparația cu Proserpina era corectă. Prințesa trăia șase luni în centrul însuși al istoriei, iar în celelalte șase luni ea împărtășea o cultură populară, o creație a unui popor care, pentru a relua expresia lui Lucian Blaga, „sabota istoria". Or, Martha Bibescu iubea istoria cu pasiune. Când încă era foarte tânără, ea scrisese *Alexandre Asiatique, ou l'histoire du plus grand bonheur possible*. În plus, ea a descoperit că dintre toate numele însemnate ale trecutului, țăranii de pe domeniul ei forestier nu-și mai aminteau decât numele lui Alexandru. „De el se vorbește la șezători, sau în timpul când pornesc la drumuri lungi și noaptea îi apucă... Istoria lui o cer povestitorilor. Pentru ei, care nu-și amintesc de a lor, aceasta este întreaga istorie."[3]

1. *Ibidem*, vol. II, p. 190.
2. *Eadem*, *La vie d'une amitié*, ed. cit., vol. II, p. 91.
3. *Eadem*, *Isvor, le pays des saules*, ed. cit., vol. II, p. 92.

Totuși, acest Alexandru nu este cuceritorul genial și enigmatic care îi fascinează pe istorici de douăzeci și trei de veacuri, ci un erou mitologic, și anume personajul central al romanului *Alexandru Machedon*. Această cărticică, redactată în epoca elenistică, fusese tradusă în toate limbile europene și orientale și apoi circulase oral în toate culturile populare. La începutul veacului, nimeni nu-și dăduse seama că istoria cunoștea doi Alexandru: personajul real, marele cuceritor, și eroul mitologic care mai trăia încă în imaginația populară, de la Marea Nordului și Oceanul Atlantic până la Oceanul Indian; mai mult, încă nu se înțelesese că cei doi Alexandru erau amândoi adevărați. Dacă l-ar fi cunoscut atunci, Marthei Bibescu i-ar fi plăcut acest amănunt: pătrunzând până în Pendjab, Alexandru a distrus nu numai două imperii și o sumedenie de state-cetăți; el a deschis de asemenea India influențelor europene. După el, comunicațiile între India și Occident nu s-au mai întrerupt complet niciodată. Și totuși, memoria colectivă indiană nu a reținut nici numele lui Alexandru, nici istoria fabuloasei sale expediții; nici un monument, nici o inscripție în lucrările redactate în sanscrită sau în limbile băștinașe. Câteva secole după invazie, romanul lui Alexandru a fost tradus, după versiunea persană, în mai multe limbi indiene; mulțumită acestei povestiri legendare, indienii au aflat despre catastrofa care, în anul 325 înainte de Hristos, a schimbat radical destinul lor istoric. Ca și românii, indienii au sabotat istoria; ei au uitat sau au ignorat personajele și evenimentele istorice; căci nu se interesau decât de valorile permanente și de semnificațiile transistorice.

S-ar putea spune că în opera ei de maturitate, Martha Bibescu s-a străduit să unească, integrându-le, aceste două perspective: aceea a istoriei propriu-zise și aceea a istoriei exemplare, creație a gândirii mitice. Dacă ar fi rescris cartea ei despre Alexandru, ea ar fi folosit fără îndoială uriașa documentație adunată în acest ultim sfert al secolului, dar ar fi încercat de asemenea să surprindă semnificațiile profunde

revelate de o mitologie care a transfigurat personajul istoric al macedoneanului într-un semizeu, erou favorit al folclorului românesc.

Oricum, Martha Bibescu își dă din ce în ce mai mult seama de complexitatea și de misterul a ceea ce numim, vag, Istorie (cu majusculă). Pe de o parte ea este convinsă că sensul și direcția Istoriei se lasă câteodată cuprinse în anumite evenimente, chiar atunci când sunt lipsite de strălucire și de rezonanță imediată; pe de altă parte, ea știe că înseși cele mai maiestuoase și mai semnificative evenimente istorice se reduc la neant, dacă studiul și înțelegerea lor nu-l readuc pe om la Dumnezeu. La 21 martie 1939, ea scrie de la Londra abatelui Mugnier: „Am notat totul în carnetul meu, pe viu, în aceeași seară, așa cum m-ați învățat să fac, și am reînceput să scriu în dimineața aceasta [...]. Churchill, ieri seară, cu gâtul adâncit în fireturile costumului său de curte, semăna cu un copil supărat sau cu un clovn [...]. Am auzit ce a spus, [...] cuvinte care au fost rostite cu intenția de a fi auzite, în timpul antractului. În concluzie a spus: «*We shall have war, The British Empire will go bang... and I... well, I feel twenty years younger.*»"[1] Martha Bibescu sezisase gravitatea acestor câteva cuvinte: ea știa acum că Anglia va accepta războiul.

Dar, pentru prințesa Bibescu, descifrarea înțelesului profund al evenimentelor istorice constituia de asemenea un exercițiu spiritual, o meditație de ordin religios. La 31 decembrie 1925 ea îi mărturisea abatelui Mugnier pasiunea pentru tot ce se petrece în lume: „Sunt amețită de istorie, și aș vrea să împărtășesc cu dumneavoastră această meditație, această deșertăciune a deșertăciunilor, care te readuce la Dumnezeu pe drumul cel mai scurt."[2] Cum va fi înțeles ea câțiva ani mai târziu, când începea redactarea *Nimfei Europa,* că acest

1. „Va fi război. Imperiul Britanic se va volatiliza! Iar eu, ei bine, eu mă simt cu douăzeci de ani mai tânăr!"; *Eadem*, *La vie d'une amitié*, ed. cit., vol. III, pp. 398–399.

2. *Ibidem*, p. 22.

drum nu era „cel mai scurt". Concepută ca o altă *Recherche du temps perdu*, dar o căutare mult mai vastă, această operă monumentală cerea un uriaș efort de anamneză; căci, asemenea lui Proust în romanul său, prințesa Bibescu era totodată personajul principal și naratorul istoriei strămoșilor săi. Ea, Martha, era cea care-și rememora dramele, victoriile și insuccesele suferite în „întruchipările" ei anterioare, începând cu prima ei existență într-o insulă egeeană, în veacul al XII-lea. Însă, așa cum îi scria abatelui Mugnier la 28 martie 1935, evocarea trecutului ei aproape milenar era împărțită ținând seama de geografie, nu de cronologie. „Un volum pentru fiecare țară care se află pe harta vechiului nostru continent", preciza ea.

Nu putem să facem altfel decât să deplângem întreruperea *Nimfei Europa*.[1] Dacă judecăm potrivit corespondenței ei, cert este că prințesa Bibescu considera *La Nymphe Europe* drept lucrarea ei cea mai importantă, *magnum opus* al ei. Într-adevăr, opera se impune nu numai prin dimensiunile sale și prin perspectivele pe care le deschide asupra trecutului Europei, dar impresionează prin caracterul ei autobiografic și prin fervoarea ei spirituală. Rememorându-și toate trăirile anterioare, și anume viețile tuturor strămoșilor săi, a căror moștenitoare se considera – sau, mai precis spus, chivotul în care s-a adunat suma experiențelor lor, memoria rasei –, Martha Bibescu se străduia să descifreze semnificația acestor destine. Ne putem ușor închipui înflăcărarea ei când a descoperit că strămoșii săi au fost implicați „în serviciul unei singure și aceeași idee sub două aspecte diferite, unitatea Bisericilor, unitatea pierdută a Europei..." Înțelegem atunci pasiunea ei pentru Istorie și motivul pentru

1. *Eadem*, *La Nymphe Europe*, Paris, 1960. În biografia Marthei Bibescu, Ghislain de Diesbach explică de ce laborioasa redactare a acestui *magnum opus* s-a oprit odată cu apariția primului volum, care de altfel n-a avut nici un succes: deja presată de editor, scriitoarea n-a mai dispus de puterea de creație necesară pentru a duce la bun sfârșit marele proiect imaginat de ea încă din tinerețe.

care ea hărăzea cercetării istorice o funcțiune mântuitoare. Prin strădania cheltuită în cercetarea trecutului și prin înțelegerea sensului profund al evenimentelor istorice, ajungem, credea Martha Bibescu, la conștiința unității fundamentale a unei tradiții; în cazul de față, la tradiția europeană mereu împrospătată în cursul mileniilor la izvoare multiple și complementare: orientale, mediteraneene, romane, celto-germanice.

Iubiți confrați,

Dacă mi-ar fi permis să exprim o părere strict personală, aș spune că prințesa Bibescu izbutise să înțeleagă un mare număr de valori spirituale și de creații culturale, că reușise pe deasupra să surprindă unitatea ascunsă a atâtea evenimente istorice, pentru că trăise și meditase îndelung despre tradiția ei creștină. Datorită credinței și harului care i-a însemnat viața, ea a înțeles rolul religiei pentru individ și însemnătatea creștinismului pentru cultura popoarelor europene. Adevărata Martha Bibescu nu putea fi cunoscută înainte de publicarea corespondenței ei cu abatele Mugnier. Nu numai pentru că, mai ales datorită succeselor ei mondene și literare, Martha Bibescu a fost copleșită de favoruri, dar pentru că a fost și invidiată și calomniată cu adevărată înverșunare. Puțini erau cei care, pe vremea când se afla la bal cu Marcel Proust, bănuiau că prințesa nutrea speranța că se va retrage într-o mănăstire. A fost unul dintre meritele abatelui Mugnier de a fi convins-o să rămână în lume. De altfel, ea a dedicat cartea ei preferată, *La Nymphe Europe*, abatelui Mugnier.

Am făcut aluzie la destinul exemplar al prințesei Bibescu. Într-adevăr, ea, ale cărei rădăcini pătrundeau într-atâtea țări cu culturi și tradiții creștine paralele, a regăsit, după ce o căutase toată viața, unitatea pierdută a Europei și aștepta momentul escatologic al unității Bisericilor. Încă tânără, Martha Bibescu exclamase: „Nimic nu va putea face din mine o exilată în Franța!" La asfințitul vieții sale, ea a înțeles în

cele din urmă că nu era o exilată nicăieri în Europa[1] (Mircea Eliade, Academie Royale de Langue et de Litterature Françaises. Seance publique du 19 février 1977. Réception par M. M. Marcel Lobet. Bruxelles, Palais des Académies, 1977, pp. 18–30).

Regina Maria a României

Vorbind despre ea însăși, Martha Bibescu citase un proverb persan, dând de înțeles că i s-ar fi putut, desigur, potrivi: „Acel ce a murit după ce a făcut ce a vrut nu a murit cu adevărat."[2]

Nu numai că a reușit în viață cum ar fi vrut, dar s-a bucurat și de toate darurile despre care se spune că ar face o femeie fericită: frumusețe, inteligență, avere, talent și „nume". Prințesa Bibescu s-a prefăcut, semeață, că ignoră lipsa de fericire din căsnicia ei, și tot așa s-a prefăcut că nu observă nesecatul val de invidie și de dușmănie pe care strălucirea ei o stârnea printre femei. Cel mai aparent dintre defectele ei, oportunismul, i-a adus, încă din tinerețe, mulți dușmani. La Paris, Martha Bibescu și-a creat cu mare artă o curte de admiratori, somități ale vieții literare și politice care, la rândul lor, și-au exprimat admirația față de ea prin sumedenia de recenzii și de comentarii pe care le semnau de fiecare dată când apărea un nou roman sau un alt eseu biografic semnat „Princesse Bibesco".

În capitala Franței, unde cariera mondenă a orișicui implica și o doză de oportunism – cu condiția să fie exersat cu

1. Traducerea discursului lui Mircea Eliade, rostit în limba franceză, a fost făcută de Ileana Sturdza. Publicarea aici a acestui text inedit în limba română se datorează permisiunii date de prietenul Sorin Alexandrescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

2. Marthe Bibesco, *„Pourquoi j'écris? De peur d'oublier la vie". Ainsi parla... la Princesse Bibesco*, Paroles recueillies par Georges R. Manue, Paris, 1930, p. 91.

eleganță —, comportamentul Marthei nu bătea la ochi. În România însă, unde prințesa era un astru de prima mărime, oportunismul ei aluneca cu ușurință în politică. Astfel, și cu dreptate, vede lucrurile regina Maria, care-și încheie relatarea ce urmează unei vizite la Mogoșoaia în 1914, pe când era încă principesă moștenitoare, cu un verdict ce sună precum cuțitul unei ghilotine:

„Martha Bibescu avea și ea la Mogoșoaia porțile deschise pentru noi. Florile cultivate de ea erau minunate și îmi plăcea să ne plimbăm împreună prin domeniul ei, admirându-i gustul fără seamăn. Era plină de un aprig interes pentru felul priceput cu care restaura vechiul palat brâncovenesc, care își răsfrângea mândrele-i ziduri singuratice în apa liniștită a lacului pe marginea căruia se înălța. Vâsleam amândouă în luntre mici, printre înaltele trestii, și priveam cum minunatul amurg românesc preschimba apa și cerul în lavă.

Erau seri de vis, pline de o vrajă duioasă pe care o turbura uneori cu vioiciunea lui zgomotoasă George-Valentin Bibescu, pe când glasul dulce al Marthei deștepta mii de visuri și mii de iluzii, risipite mai târziu de viață ca pleava de vânt."[1]

Doi ani mai târziu, la 10/23 noiembrie 1916, în ajunul ocupației germane a Bucureștiului, regina relata altă vizită la castelana care mai era (încă) prietena ei.

„Spre seară plecai singură la Mogoșoaia să văd pe Martha Bibescu, care era bolnavă în pat. Avurăm o convorbire dureroasă. Amândouă eram foarte mâhnite, dar dintre noi două tot eu aveam mai puțină nădejde. Martha era foarte frumoasă în patul ei acoperit cu un vechi brocat roșu. Era înconjurată de icoane vechi și de lucruri de preț, așezate cu mult gust; părul ei bogat era despletit și avea ochi mari rugători și îndurerați. Da, azi Martha era pe de-a-ntregul frumoasă și încântătoare.

1. Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol. 3, București, ed. I, pp. 63–64.

Mă întorsei tristă acasă, prin întuneric și furtună. Martha avea nevoie să rămână aici, chiar dacă va fi nevoie să evacuăm Bucureștii. O regină însă nu poate fi luată prizonieră. Martha vrea să se folosească de orice de dragul literaturii, chiar și de o ocupație germană. Așa e firea Marthei; ea poate face orice, «à froid».“[1]

D.I. Suchianu

Una dintre curiozitățile vieții culturale interbelice a fost elogierea Bibeștilor (George-Valentin, Martha, Anton) de către presa de stânga, mai precis de către cotidienele *Adevărul* și *Dimineața*, care aparțineau grupului Pauker. Curiozitate, pentru că aceste ziare – care-și ziceau „democrate“ – își făcuseră o specialitate din denigrarea și chiar din caricaturizarea boierimii. Faptul că pentru Bibești această presă făcea o excepție se datora nu atât calităților lor, cât aplicării vechiului adagiu „inamicii inamicilor mei sunt amicii mei“. Or, notorietatea europeană a Bibeștilor atrăsese asupra lor invidia și dușmănia unuia dintre foarte puținii români care mai beneficiau de notorietate pe plan european: Titulescu.

---

1. *Ibidem*, pp. 114–117. Oportunismul filogerman al Marthei Bibescu în timpul Primului Război Mondial a alimentat dușmănii al căror ecou a urmărit-o toată viața. În 1916 ea rămăsese la Mogoșoaia, înarmată ad hoc cu o scrisoare a reginei Maria în care aceasta îi dădea ca misiune să îngrijească de mormântul din București al micului principe Mircea. Dar Martha nu s-a mărginit la atât. Primirile de către ea a comandanților armatei de ocupație germană nu i-au fost iertate, chiar dacă tot ea se ocupa de organizarea îngrijirii răniților din spitalele bucureștene. Silită să părăsească România, s-a stabilit în Elveția neutră, de unde, mai mult pentru a se afla în treabă, fără ca nimeni să i-o fi cerut, trimetea scrisori „de informație“ miniștrilor progermani Marghiloman și C.C. Arion. Martha Bibescu avea atunci 45 de ani. La Paris, Elena Văcărescu a dus de atunci împotriva ei o susținută campanie de denigrare. În timpul celui de al Doilea Război Mondial, aflată tot la Mogoșoaia, Martha Bibescu a evitat cu grijă orice contact cu reprezentanții Germaniei.

Universul lui Stelian Popescu se făcuse principalul organ de propagandă în favoarea „marelui român", beneficiind și de subvențiile prin care Titulescu își asigura obsesiva publicitate personală. Filosemitismul afișat de Anton Bibescu, mai discret în ceea ce-o privea pe Martha, oricum impermeabilă la discriminările rasiale, demnitățile masonice acceptate de George-Valentin, cosmopolitismul Bibeștilor atrăseseră comentariile din ce în ce mai ostile ale *Universului*. Pentru ca, în cele din urmă, campania violent antisemită dusă de *Universul* împotriva *Adevărului* și a *Dimineții* (reușind în cele din urmă să le suprime) să facă din Bibești – în mod întâmplător – aliații celor două mari cotidiene de stânga. Performanțele sportive ale lui George-Valentin, de-abia menționate de *Universul*, sunt întotdeauna relatate pe larg de *Dimineața*. Iar Martha este deseori subiectul interviurilor și al recenziilor admirative ale *Adevărului*, niciodată ale *Universului*.

Multe dintre recenziile cărților Marthei Bibescu publicate de *Adevărul* sau de suplimentul său, *Adevărul Literar și Artistic*, sunt semnate de D.I. Suchianu, cumnatul lui Mihail Ralea, jurist de formație, devenit unul dintre principalii critici literari și artistici ai vremii. Astfel, afirma el, „personalitatea literară a doamnei Bibescu prezintă un aspect puțin paradoxal. Întârziată, pentru că proza ei are un evident parfum de secol al XVIII-lea, stilul ei este oarecum voltairian, maniera ei seamănă cu acea a moraliștilor francezi din acea epocă. Pe de altă parte este o precursoare, pentru că aparține aceleiași generații literare ca și Morand, Giraudoux, Cocteau; are aceeași mentalitate de avangardă, același ritm rapid, aceeași «modernitate»".

„Dar *Catherine Paris* mai trebuie remarcată și pentru conținutul ei documentar. Avem într-însa cea mai veridică frescă a «Internaționalei negre», adică a clasei aristocratice.[1]

1. Ideea lui Suchianu este justă, dar exprimată printr-o sintagmă greșită: nu de „aristocrația neagră" se ocupa Martha Bibescu în

Această curioasă grupare omenească a fost fotografiată de Martha Bibescu poate mai bine chiar decât Proust. Căci Proust a studiat aristocrația franceză, care e foarte specială, plină de prejudecăți industriale, de îndeletniciri bancare, de snobism literar și vanități de autor. Martha Bibescu a descris adevărata aristocrație, cea împărțită între Rusia, Germania și Austro-Ungaria, aristocrația riguros încuiată în ea însăși, realizând clanul totemist reconstituit, clanul primitiv, unde toată lumea este văr" (D.I. Suchianu, „Două portrete de doamna Martha Bibescu", *Adevărul*, 25 februarie 1930, pp. 1–2)[1].

În recenzia făcută altei cărți a Marthei Bibescu, același critic literar adoptă tonul polemic, arătând cu degetul înspre *Universul*:

„Patriotismul profesional este mai ales practicat de câteva ziare bucureștene. În fiecare dimineață miniștrii români capătă certificate de patriotism. Și pentru că orice negustorie tinde naturalmente către monopol, arendașii patriotismului român urmăresc cu ultima rigoare naționalismul cel adevărat. [...] Așa se explică un fapt cu totul înmărmuritor: Principesa Bibescu a fost și este atacată în România pentru chestiuni de patriotism [...].

Doamna Bibescu nu are nevoie de referință [...]. Născută și crescută în România, având un tată care toată viața a muncit și pe tărâmul științific, și pe cel politic al țării sale; purtând un nume românesc vechi și plin de plăcute obligații;

---

romanul ei *Catherine Paris*. Prin „aristocrația neagră" se înțelegea înainte de 1918 marile familii ale aristocrației romane care îndeplineau înalte funcții civile pe lângă Sfântul Scaun. Nu de ei e vorba în *Catherine Paris*, ci de aristocrația, mai bine spus „integristă", din Europa Centrală.

1. În alt articol de critică, același autor adaugă în mod pertinent: „Partea insuportabilă a scriitoarei e alta. Este snobismul. Franceză prin toate laturile talentului ei, Martha Bibescu e adânc româncă prin greșeli și păcate, are veșnic tonul epatat al omului care se crede inepatabil." D.I. Suchianu, *Aspecte literare*, București, 1928, p. 20.

în sfârșit, personificând în toate marile țări contemporane Anglia, Franța, Statele Unite etc., Țara Românească prin talentul ei și prin numărul mereu mai mare al edițiilor cărților sale, Martha Bibescu a făcut desigur, în ordinea patriotică, mult mai mult decât acei profesori de naționalism" (D.I. Suchianu, „Lordul Thomson și patriotismul doamnei Bibescu", în *Adevărul Literar și Artistic*, 14 mai 1933, pp. 1–2).

Mina Curtiss

După fuga Marthei din România, pe cale de a fi comunizată, în Parisul mizer al anilor 1946–1949, care se refăcea cu greu după ocupația nazistă, sosise din Statele Unite Mina Curtiss, autoarea unei biografii a compozitorului Georges Bizet, care plănuia acum să redacteze prima biografie în limba engleză a lui Marcel Proust. Opera marelui prozator pe jumătate evreu, pus la index ca „decadent" de propaganda nazistă, fusese scoasă din circulație în Franța în timpul ocupației germane (1941–1944) și, mai mult sau mai puțin, uitată. Mina Curtiss râvnea să dea de urma vastei corespondențe a lui Proust, împrăștiată pe la tot felul de persoane, dar și să-i intervieveze pe foștii săi prieteni. Marcel Proust murise în 1922, la doar 52 de ani, dar foarte multe dintre cunoștințele sale mai trăiau. Amintirile Minei Curtiss, publicate în 1978, descriu pasionanta căutare și regăsire, unul câte unul, a supraviețuitorilor lumii lui Proust. Metodică și perseverentă, scriitoarea americană a reușit să dea de contesele și de scriitorii din anturajul lui Proust, dar și de Celesta Albaret, „guvernanta" – mai prozaic spus, servitoarea – care-l îngrijise pe Proust în ultimii ani ai bolnăvicioasei sale existențe. Spre ghinionul ei, Mina Curtiss se lăudase apoi prin Paris cu succesul anchetelor sale. Descoperirea Celestei Albaret, o femeie inteligentă, care-și amintea multe detalii, a fost imediat exploatată de gazetarii francezi, mai rapizi decât migăloasa americană, căreia i-au

suflat beneficiile investigației. Mina Curtiss s-a văzut pusă în situația de a renunța la proiectul ei, iar redescoperirea lui Proust a fost asumată de alții.

Printre cei pe care-i căutase Mina Curtiss se număra și Martha Bibescu. Scriitoarea americană, care era bogată, se instalase la cel mai luxos hotel al Parisului, la Ritz, o adresă de prestigiu pe care putea s-o comunice prietenilor lui Proust. Or, nu chiar din întâmplare, Martha Bibescu locuia tot la Ritz, în apartamentul 150. În realitate, prințesa care dispunea acum, ca refugiată, de resurse foarte modeste, găsise soluția de a locui „scump" doar de ochii lumii.

„Apartamentul 150 era de fapt o fostă cămăruță de servitori din vremurile apuse, când lumea mare voiaja cu slugi și servante personale. Am bătut la ușă, mi s-a răspuns să intru, și acolo, odihnind pe un șezlong, printre multe vaze mici cu zambile înflorite și vaze mari cu crengi tot înflorite, se afla prințesa, o femeie agreabilă, distinsă, în vârstă cam de 60 de ani. Capul îi era înfășurat, *à la* regina Maria a României, într-o eșarfă albă ca de călugăriță, încheiată sub bărbie. Era înveșmântată într-un capot elegant, ceva între caftanul unui mandarin chinez și o robă monahală. La picioarele ei, în singurul fotoliu care încăpuse în cămăruță, era așezat un preot care-i aducea vești despre România. M-a întrebat de ce n-am fost anunțată, eu fiind așteptată la ora 17.30. M-am scuzat pentru faptul de a fi întârziat un sfert de ceas, la care mi-a spus că-mi va telefona să revin peste douăzeci de minute, după ce va fi plecat musafirul ei. Era nerăbdătoare să discute cu mine despre Proust. [...]

După o oră și jumătate, mi-a telefonat, poftindu-mă să vin peste zece minute [...]. Avea acum alt vizitator, un tânăr regizor care voia să facă un film după una din biografiile scrise de dânsa, căruia îi spunea cât este de ocupată, mâine urmând să vie un editor să semneze un contract pentru viitoarea ei carte, după care ea trebuia să meargă să-l felicite pe vechiul ei prieten Paul Claudel, primit în Academia Franceză [...].

Convinsă pe vecie de siguranța frumuseții pe care pictorul Boldini i-o certificase în portretul care e reprodus în multe cărți, prințesa Martha Bibescu plutea într-o permanentă încredere în sine. Foarte inteligentă – Proust a spus că în cazul ei inteligența era o altă formă a cochetăriei –, scriitoare îndemânatică, cu un talent care combina cu îndrăzneală realitatea și imaginația, farmecul ei de temut îi asigurase faima, dacă nu și bogăția. Se spunea că prințul moștenitor al Germaniei și prim-ministrul britanic Ramsay MacDonald fuseseră amanții ei. Dar asemenea zvonuri sunt de neverificat. Ele servesc doar să-i măsoare reputația care se întemeia atât pe strălucirea ei personală, cât și pe cea literară."

Câțiva ani mai târziu, Mina Curtiss îi făcu altă vizită Marthei. De data aceasta, prințesa era instalată în faimosul apartament al lui Anton de pe insula Saint-Louis, înconjurat de brațele Senei:

„Cartea ei, *La bal cu Marcel Proust*, mă îndemnase de mult să fac cunoștință cu ea [...] și să încerc să obțin acces la originalele scrisorilor adresate de Proust verilor ei, Antoine și Emmanuel Bibesco. Atingerea acestui scop implicase calcule și aventură. Or, calculul interesat, ridicat la rang de tehnică, forma o parte esențială a naturii Marthei și din acest motiv m-a făcut să o văd cu alți ochi. [...] Insistența calculată cu care încerca să mă descoase în privința prieteniei mele cu Antoine, vărul ei decedat de curând, a schimbat curiozitatea cu care mă dusesem s-o văd într-o antipatie de nesuportat" (Mina Curtiss, *Other People's Letters. A Memoir*, Boston, 1978, pp. 36–39).

Adevăratul motiv al antipatiei pe care o nutrea Mina Curtiss față de Martha Bibescu era altul. Scriitoarea americană nu trebuia deloc să fie descusută ca să-și mărturisească „romanța" cu prințul Anton Bibescu. Ea etalează această legătură chiar în amintirile ei, oferind amănunte față de care, poate, altă femeie, mai puțin snoabă, s-ar fi arătat mai rezervată. Martha Bibescu îi devenise antipatică din altă cauză: ca și gazetarii francezi, ea profitase de vorbăria doam-

nei Curtiss pentru a afla cine mai avea scrisori de la Proust și se adresase apoi uneia dintre deținătoare, cerându-i permisiunea să le publice. Ceea ce se și întâmplă, spre evidenta supărare a doamnei Curtiss.[1]

Alfred Leslie Rowse

Istoricul și criticul literar englez Alfred Leslie Rowse, care a cunoscut-o tot în vremea exilului de după 1946, a rămas cu o impresie cu totul diferită despre Martha Bibescu: „Ajunsă la bătrânețe și cu mijloace materiale foarte restrânse, era preocupată să-și păstreze rangul și să continue să strălucească. Nu se plângea niciodată de ceea ce pierduse sau de toate prin care trecuseră ai ei. Acestea erau unele dintre calitățile pe care le admiram cel mai mult la ea: curaj, mărinimie, gust al vieții; impunea ca femeie și pe deasupra era și o *grande dame*. În loc să se plângă și să regrete averea și măreția pierdute, acum că trebuia să-și câștige existența scriind, ea mi-a spus odată: «Eu prefer asta.»“ (A.L. Rowse, *Memoirs of Men and Women,* Londra, 1980, p. 538).

---

1. Fostul medic alienist Petre Pandrea afirmă că, după ce se refugiase în Franţa, Martha Bibescu rătăcea, „epavă lamentabilă“, printre mesele de joc ale Cazinoului din Monte Carlo. De fapt, ea se aflase câteva zile la Monte Carlo ca invitată, printre alte sute de musafiri, la nunta prinţului suveran de Monaco cu actrița americană Grace Kelly. Primirile care au avut loc cu acea ocazie nu au fost organizate în clădirea cazinoului, ci la palatul princiar. Încă o dată afirmațiile exagerate ale lui Petre Pandrea nu sunt credibile nici în cazul Marthei Bibescu.

O eroare se găsește în remarcabila lucrare a lui Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar 1945–1989*, București, 2003, pp. 80–86. Fiica și ginerele Marthei nu au fost deținuți șapte ani în diferite închisori comuniste, ci au trăit, în mare lipsă, la Curtea de Argeș, unde li se impusese domiciliu forțat. Plecarea lor în Anglia s-a datorat în cele din urmă intervenției pe lângă premierul sovietic Bulganin a familiei Asquith, și nu aceleia a Marthei Bibescu.

Alfred Fabre-Luce

La puțin timp după moartea Marthei Bibescu, la ale cărei funeralii a asistat un număr surprinzător de mare, fiind vorba de o refugiată, de personalități ale lumii culturale și politice a Parisului „conservator", prestigioasa *Revue des deux Mondes* i-a consacrat o plachetă comemorativă. Unul dintre contribuitori a fost cunoscutul eseist și memorialist Alfred Fabre-Luce.

„Martha Bibescu era oglindirea unei Europe astăzi dispărute, Europa aristocrației internaționale și a culturii clasice. Ea a fost unul dintre acei scriitori la care expresia scrisă face parte dintr-o strălucire mai vastă. [...] Ea s-ar fi putut mulțumi să fie frumoasă, o prințesă împodobită cu minunate smaralde. Dar mai mult decât luxul i-a plăcut calitatea spiritului. Pentru dânsa nu exista exclusivism politic, fiecare era judecat potrivit meritelor sale, fie că aparținea somităților spiritului sau maeștrilor modei. [...] Am cinat la dânsa cu Maurice Barrès, tot ea m-a dus la Léon Blum;[1] la ea puteau fi întâlniți Aristide Briand, Paul-Boncour, Maurice Paléologue, Jules Cambon, Paul Valéry, Lucien Benda, frații Tharaud, abatele Mugnier [...]. Când revenea de la Londra, îl întâlnise pe MacDonald sau conversase cu Winston Churchill. Ea știa să pună în valoare pe fiecare și să placă fără să se complacă în amabilități. [...] În primii ani de după Primul Război Mondial, Martha Bibescu a fost un prețios mijlocitor între «înalta societate» și lumea literelor. Ea aruncase între ele, ca o punte, un fel de curcubeu colorat cu toate însușirile ei. Grație ei, lumea sângelui albastru și lumea banului se întâlneau cu talentul și frumusețea" (Alfred Fabre-Luce, „Marthe Bibesco", în *Revue des deux Mondes*, 1974, 1, pp. 48–56).

---

1. Maurice Barrès (1862–1923), scriitor monarhist și naționalist. Celelalte nume citate sunt cunoscute cititorilor, ele aparțin unor oameni politici, diplomați și scriitori, unii dintre ei miniștri sau membri ai Academiei Franceze.

Castelul de la Mogoșoaia

Unul dintre cele mai frumoase monumente civile ale Țării Românești a fost înălțat lângă o salbă de lacuri pe care Colentina o formează în nordul Bucureștiului, la doar 14 kilometri de capitala țării. La început acolo a fost o modestă casă boierească terminată în 1688, când se zidea paraclisul, zece ani înainte de construirea palatului de la Potlogi[1], prima dintre marile reședințe ale lui Constantin Vodă Brâncoveanu. Castelul de la Mogoșoaia a fost terminat în 1702 de către meșteri anonimi, care au aplicat aici, ca și la Potlogi, faimosul „stil brâncovenesc", amestec de influențe orientale, italiene și românești. În 1714, după executarea domnitorului, moșiile și averile Brâncovenilor au fost răscumpărate de la turci, prin mărirea haraciului, de către Șerban Cantacuzino, urmașul său la tron. Au reintrat apoi, în 1717, în stăpânirea singurului nepot supraviețuitor al masacrului din 1714 de la Stambul, când, eliberat de către turci, acesta s-a întors la București.[2]

Multă vreme abandonat de stăpâni, ajuns han de călători, lăsat apoi în paragină, palatul a intrat după 1840 în stăpânirea

---

1. Radu Popa, *Mogoșoaia. Palatul și Muzeul de Artă Brâncovenească*, București, 1967; vezi și albumul lui Narcis Dorin Ion, *Mogoșoaia, trei secole de istorie, 1702–2003*, Editura Tritonic, București, 2001.

2. „Aceste case din temelia lor sunt înălțate de luminatul domn Io Constantin Basarab Voevod fiului său Constantin Brâncoveanul, începându-le și sfârșindu-le la leat 7206 și la al zecelea an al domniei sale, ispravnic fiind Mihai vtori postelnic Corbeanul." Ștefan Balș, *Potlogi*, București, 1968.

lui Gheorghe Vodă Bibescu, care, între 1842 și 1848, a întreprins unele lucrări de restaurare, concomitent cu ridicarea la Băneasa a marelui palat care avea să rămână neterminat.[1]

Moșia și palatul au trecut în moștenirea beizadelei Nicolae Bibescu, apoi, la moartea acestuia, în 1890, fiicei sale Marie-Nicole, care le-a vândut în 1904, la insistențele Marthei, vărului ei George-Valentin.

Martha Bibescu a început de atunci îndelungata și inteligenta operă de restaurare a castelului, făcând din el, an de an, poate cel mai frumos exemplar de arhitectură civilă din România. Supravegheate îndeaproape de Virgil Drăghiceanu și de arhitectul G.M. Cantacuzino, și, mai de la distanță, de Nicolae Iorga, lucrările au fost începute sub îndrumarea arhitectului italian Domenico Rupolo[2] și, cu timpul, continuate sub cea a altor italieni.

Încă dinainte de 1914, George-Valentin și Martha Bibescu locuiau aici, primind, printre alții, perechea moștenitoare a tronului românesc. Așa cum am văzut, viitoarea regină Maria a lăsat însemnări despre vizitele sale la Mogoșoaia. Mulți alți musafiri, printre care diplomați, oameni politici și aviatori străini, au fost oaspeții familiei Bibescu. Un publicist francez și-a consemnat impresiile într-un memorial de călătorie:

„Pe drumul de țară către Mogoșoaia, ici și colo se întind corturile pestrițe și mizere ale unor țigani nomazi. O câmpie unduind sub cea mai mică adiere; bălți mari, luminoase și triste, după cum bat capriciile vântului, oglindesc cerul în mii de reflexe. Trec încet cirezi de boi. Apoi, se văd rar case cu acoperiș de stuf, privindu-și parcă goliciunea așa cum se uită un cerșetor la zdrențele sale. Mai departe, alți copaci, un lac mic, liniștit și trist, peste care se apleacă crengile

1. G. de Diesbach, *op. cit.*, p. 200.

2. Un frumos și temeinic studiu arhitectural al palatului de la Mogoșoaia, în: Tereza Sinigalia, „Spațiu și decor în epoca brâncovenească", în *Arhitectura civilă de zid din Țara Românească în secolele XIV–XVII*, București, 2000, p. 469 și urm.

sălciilor. În sfârșit, marginea unui sat, modest, compus din case albe cu prispe din pământ bătut, susținute de stâlpi sculptați. Împrăștiați peste tot, copii tolăniți prin praful drumului, țărani în straie albe, ducându-se la lucru sau întorcându-se de la câmp, cu coasa pe umăr; care cu boi scârțâind și zguduindu-se parcă strivite de viața cea grea, de-a lungul urmelor adânci, în pasul încet și leneș al boilor care le trag. [...] Ne-am apropiat de castel, și trecem sub marea boltă prin care se pătrunde în reședința stăpânilor. Una din fațade răsare la vreo douăzeci de metri mai departe. Zidurile sale de cărămidă coaptă de secole de lumină strălucitoare, cu acea colorație, acea patină când trandafirie, când aurită, pe care apa curgătoare și tăcută a știut s-o dea palatelor înșirate la Veneția de-a lungul Canalului Grande, acolo unde trec gondolele în cadența lor înceată. Un turnuleț de belvedere, cubic, se înalță la primul cat; este compus din arcuri trilobate, al căror joc de umbre și lumină încântă ochiul. Mândra scară cu balustradă sculptată care ne duce acolo n-ar fi fost disprețuită de un doge.

Dar acolo unde palatul își întinde cu fast splendoarea, semeață în izolarea ei, a proporțiilor sale, a arcaturilor înalte, se desprinde noblețea primitoare a unei logii a cărei boltă se acoperă de umbrele ușoare și voioase proiectate de reflexele lacului ce doarme la picioarele sale. În loc de uși, se deschid arcade largi și înalte care duc spre săli boltite unde inspirația poate imagina mese masive pe care servitori așază mari sfeșnice de argint; sau un cortegiu de doamne cu rochii cu trenă, cărora aceiași servitori le luminează calea cu facle care ard fumegând; adică o viziune din Tiepolo sau din Giorgione, și chiar din Tizian, după cum bate ceasul, în miezul zilei sau al serii.

Spre dreapta, linia sumbră a copacilor din parc unde rătăcesc, precum în vechile tablouri ale pictorilor primitivi din Veneția sau Perugia, păuni rotindu-și coada. De cealaltă parte, un covor de flori roșii care se termină lângă ruine acoperite cu arbuști și ierbărie.

În josul fațadei începe eșalonarea teraselor perfect ordonate, împodobite cu vase cu flori stacojii, care coboară în trei etaje succesive până la marginea lacului fără riduri, amintind de întinderea calmă, lenește și melancolică a lagunei venețiene. Desigur, palatul acesta nu e chiar replica palatelor care străjuiesc malurile adriatice ale Veneției [...]. Totuși, aici, la porțile Orientului bizantin, regăsim o Veneție a secolului al XVIII-lea, evocată și înviată de castelul de la Mogoșoaia și de anexele sale dimprejur. Și, pentru a da și mai mult suflet acestei evocări a orașului dogilor, iată că, la fiecare capăt al terasei inferioare, se înalță leul stilizat al Sfântului Marcu.

Palat și belvedere, lac sau mai degrabă lagună năpădită de nuferi, adormită în liniștea câmpiei dimprejur, Mogoșoaia reprezintă într-adevăr amintirea unei Veneții în miniatură."[1]

*

Martha Bibescu a amenajat la Mogoșoaia un mic muzeu în care erau evocați strămoșii. Acolo se putea vedea steagul tricolor domnesc al lui Bibescu, purtând vulturul Munteniei brodat în relief cu crucea în cioc, coroana pe cap și, în gheare, însemnele domniei, buzduganul și sabia. În cele patru colțuri, litera G. În vârful steagului, iarăși vulturul Țării Românești (steagul Țării Românești fusese alb și argintiu sub Constantin Brâncoveanu; albastru și galben sub Alexandru Ghica). Pereții acestui mic muzeu militar erau acoperiți cu gravuri înfățișând uniformele țării în vremea lui Bibescu. În sala mare se afla unul dintre cele șase tunuri din dotarea armatei regulamentare a Țării Românești, sabia de domnie cu mâner de jasp împodobit cu diamante, cu teaca ei de piele încrustată cu aur cizelat, și alături, sabia de zile obișnuite, mult mai simplă, dar cu mânerul ornamentat cu aur. Mai

1. Extras din G. Peytavi de Faugeres, „Couleur de la Roumanie. Trois demeures princieres", în *Mercure de Flandre – Le Mercure universel*, Lille, X, aug. 1931, pp. 47–50.

erau expuse mantaua militară, cu epoleți grei de fir de aur, dintre care unul oprise glonțul atentatorului din 1848, apoi chipiurile franțuzești purtate de beizadea George Bibescu în cursul campaniilor din Mexic și la Sedan, precum și Crucea Legiunii de Onoare primită de la Napoleon III. Marele portret al lui Vodă Bibescu călare. Pe o masă purtând perna de catifea roșie cu ciucuri de aur, odihnea buzduganul domnesc cu stema Munteniei: vulturul încoronat, cu globul și crucea. Mai erau expuse hrisoave voievodale, precum și jilțul domnesc. În aceeași sală se aflau vechea bibliotecă a banului Grigore Brâncoveanu și cea franceză, mai nouă, a prințesei Valentina.[1]

Cărțile bibliotecii brâncovenești se păstrau atunci aproape toate, împreună cu corespondența domnitorului creștin cu regii și împărații din acea vreme.[2]

*

Venirea la putere a curentelor naționaliste extreme a însemnat și începutul neplăcerilor pentru Martha Bibescu. La 23 noiembrie 1940, un comando legionar făcea o descindere la Mogoșoaia, confiscând – așa afirma prințesa mai târziu – întreaga arhivă a familiei Bibescu și pe cea a Marthei. Oricum, o foarte mare parte din aceste documente se găsesc astăzi, neinventariate, în fondurile unor instituții bucureștene.

Descinderea legionară accentuase aversiunea Marthei Bibescu față de guvernul lui Ion Antonescu, rămas la putere după înfrângerea rebeliunii. Reciprocitatea aceluiași sentiment se învedera – în plin război mondial – cu ocazia inițiativei luate la 12 august 1943 de ministrul culturii naționale și cultelor. Este vorba de o adresă trimisă nu direct proprietarei,

---

1. Principesa Martha Bibescu, „La Mogoșoaia. Amintiri militare și arme din trecut", în *Buletinul Muzeului Militar Național*, III, 1939–1940, pp. 35–42.

2. G.M. Cantacuzino, „Palatul de la Mogoșoaia", în *Arcade, firide și lespezi*, București, 1977, pp. 197–199.

ci parohului de la Mogoșoaia (de care totuși nu depindea paraclisul castelului, aflat în incinta proprietății Bibescu) spre a-l înștiința că reparațiile executate la paraclis de doi italieni, arhitectul Santalena și maestrul Simonetti, „nu au calitate legală", ei „nefiind pictori bisericești autorizați".

Aceasta în timp ce era de notorietate faptul că, pe de o parte, restaurările făcute până atunci la Mogoșoaia se bucurau de îndrumările și elogiile unor specialiști consacrați[1] și că, pe de altă parte, din cauza nepăsării aceluiași minister, numeroase biserici vechi erau abandonate fie paraginii, fie deteriorărilor aplicate de înșiși parohii lor, care puneau să li se picteze propria efigie peste vechile portrete de ctitori.

Riposta principesei la adresa ministrului, foarte îndreptățită din punctul de vedere al argumentației, dar foarte feudală ca ton, a fost următoarea:

„Domnule Ministru,

Având în vedere Regulamentul Legii pentru pictura bisericească și scrisoarea primită de la preotul paroh al comunei Mogoșoaia, a cărei copie o veți găsi alăturat, vă rog să luați în considerație faptele următoare:

Am urmărit, timp de douăzeci de ani, cu cea mai mare pietate față de comorile arhitecturale și artistice ale Țării și mai presus de toate față de memoria sfântă a lui Constantin Vodă Brâncoveanu, ctitor al Neamului, ai cărui urmași și moștenitori suntem, restaurarea Palatului Brâncovenesc de la Mogoșoaia, și totodată a Sfântului Lăcaș drept Paraclis domnesc, care se regăsește în incinta grădinilor noastre. Este de notorietate publică că toate cheltuielile pentru aceste monumente istorice, de-altfel clasate, s-au făcut numai și în întregime pe socoteala proprie, fapt care credem că în alte

1. A se vedea, între altele, N. Iorga, „Activitatea culturală a lui Constantin Brâncoveanu și scopurile Academiei Române", în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, 3, 1914, și Virgil Drăghiceanu, „Curțile domnești brâncovenești", în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1909–1913.

țări ne-ar fi adus și o mulțumire publică din partea statului. În toate țările în care am călătorit, persoanele particulare care stăpânesc proprietăți unde se află clădiri clasate monumente istorice, fie în Franța, fie în Spania, fie în Anglia, fie în Italia, fie în Belgia etc. primesc ajutoare de la stat pentru restaurarea, eventual reclădirea, sau întreținerea acoperișului etc. acestor clădiri, care sunt mândria și adevărata podoabă artistică a unei țări civilizate. Mogoșoaia este menționată, după câte știu eu, în cel puțin douăzeci și șapte de publicații străine despre artă sau literatură. Orice străin de vază venit în țară a fost la Mogoșoaia, adus fie de Ministerul Afacerilor Străine, fie de Ministerul Propagandei, de la restaurarea Palatului Brâncovenesc și până acum. Pentru opera noastră patriotică care va urma la infinit și după noi, prințul Bibescu și cu mine n-am primit niciodată vreun ajutor, vreo mulțumire, de la diferite guverne, care au beneficiat, direct sau indirect, de opera noastră înfăptuită numai de dragul țării și al trecutului nostru, de altfel fără nici o năzuință egoistă sau speranță de a fi recompensați, altfel decât prin mulțumirea noastră sufletească.

Însă când am hotărât, în timpurile acestea atât de grele, să repar pe socoteala mea fresca întunecată de fum a paraclisului nostru, prin faptul că admitem populația satului să se folosească de biserica noastră în timpul când Ministerul Cultelor nu este încă în stare să clădească, pe terenul dăruit de mine, în vatra satului, o biserică necesară populației din satul Mogoșoaia, veți recunoaște, Domnule Ministru, că este un lucru greu pentru mine să mă văd oprită de a termina această lucrare și să văd amenințat parohul de la Mogoșoaia, fără ca să-și fi dat nimeni seama, din personalul Ministerului Cultelor, că acest lucru constituie o nedreptate fățișă și o necuviință nemaipomenită.

Dacă am ales pe maestrul Oreste Simonetti, italian cu totul calificat pentru această lucrare de curățire și de restaurare parțială a frescelor, am făcut aceasta în urma unei examinări bine întemeiate a calificărilor sale și, având în vedere

urgența lucrărilor, în urma stricăciunilor pricinuite de cutremurul din 1940.

Am văzut prea multe reparații greșite făcute în Țara Românească de oameni nepricepuți, cu toate că aveau pecetea guvernamentală, pentru a crede că maestrul italian ales de mine va fi un restaurator prost al acestui paraclis, care-mi este mai drag mie decât oricui, și din punct de vedere artistic, și din punct de vedere tradițional și al familiei.

Spre armonizarea hotărârilor Ministerului cu necesitatea restaurării, angajamentele și cheltuiala deja făcută de mine, vă propun trimiterea la Mogoșoaia a unui delegat al Ministerului, care, împreună cu mine și cu preotul Mitru, să constate pe loc cât de dreaptă este protestarea mea și cât de pricepută este restaurarea începută, după probe, de maestrul Oreste Simonetti. Dacă Ministerul dorește să numească și dânsul un pictor de biserici însărcinat să supravegheze această lucrare, pentru a satisface dispozițiile Legii, eu nu mă voi opune acestui pictor delegat de Minister, însă, bineînțeles, pe cheltuiala Ministerului.

Vă rog să primiți, Domnule Ministru, încredințarea sentimentelor mele cele mai alese.

Principesa Martha Bibescu"[1]

Atât de atentă și de curtenitoare în corespondența ei cu personalitățile consacrate ale culturii[2], principesa a făcut acum o greșeală: ignorase numele celui căruia i se adresa. Adresantul nu era un înalt funcționar oarecare, ministru trecător în slujba unui regim dictatorial, ci un om de mare cultură, fost discipol al lui Titu Maiorescu, filozof de prestigiu și critic al operei lui Eminescu: Ion Petrovici (1882–1972).

---

1. Martha Bibescu, „Corespondență inedită", în *Steaua*, Cluj, nr. 41, iunie 1990, pp. 17–18.

2. Astfel, lui Nicolae Iorga, care, prin mama sa născută Arghiropol, se măgulea cu înrudiri cu marile neamuri fanariote, Martha Bibescu îi scria: „Mult stimate domnule Profesor și iubite vere". *Ibidem*, p. 17.

Anna de Noailles

Anna de Noailles către Proust: „Vom fi foarte fericiți să cinăm miercuri la D-voastră. Sunt tristă și dezgustată de viață și de toate urâtele-i vanități. Nu-mi mai face plăcere decât salutul simultan…“

Prințesa Hélène de Ca
man-Chimay (1878–19
născută Brâncoveanu (dup
un portret de Antonio de
Gándara). Elena Brâncove
nu era rudă prin alianță cu
viitorul ei soț Alexandre d
Riquet de Caraman-Chimay,
fiindcă soția unchiului ei
beizadeaua George Bibesc
era Valentina de Caraman
Chimay.

Cuscra Annei de Noailles
Catherine de Wendel, soți
marelui industriaș și deputat
francez Guy de Wendel, fiica
lui Alexandru Argyropoulos
și a Elenei Sutzu. Fiica ei
Hélène va deveni nora Anne
de Noailles.

Marcel Proust

Modelul ducesei de Guermantes din *În căutarea timpului pierdut* al lui Proust, contesa Greffulhe, născută prințesă de Caraman-Chimay.

Un bal oriental la Paris. *La Belle Époque*, strălucitoarea perioadă în care a luat sfârșit existența societății mondene dinainte de Primul Război Mondial, se încheia, în artă, ca și în literatură, printr-o revenire masivă a temelor orientaliste: baletele rusești aduse la Paris de coregraful rus Diaghilev, romanele otomane ale lui Pierre Loti sau *Cele opt paradisuri* (persane) ale prințesei Martha Bibescu.

Gabriele d'Annunzio (1863–1938). „Covârșit de femei, de medalii și de datorii, d'Annunzio este un nebun care se crede d'Annunzio", afirma despre el un adversar politic. Demn partener al contesei de Noailles, care descindea din zeii Greciei antice, d'Annunzio se vedea urmașul unui șir de magi: Prometeu, Dante, Byron, Victor Hugo, Nietzsche și alți câțiva, o personalitate căreia, pe bună dreptate, Anna de Noailles îi scria: „Vă ascult ca pe un miracol! Sunteți un zeu!"

Octave Mirbeau (1850–1917), romancier, critic literar. Mirbeau a semnat în *Le Temps* din 22 septembrie 1904 o recenzie entuziastă la versurile contesei de Noailles, pe care le-a găsit „pătrunse de bucurie înflăcărată, de pasiune încrâncenată, ceva unic, ducând spre excese glorioase, până la nevroză". Apoi, în bogata corespondență cu Anna de Noailles, i-a mărturisit, la 10 decembrie 1904: „Citindu-vă minunatele rânduri, am respirat parfumurile puternice și delicioase ale sufletului Dumneavoastră excepțional."

Orientul clasic. Maurice Barrès (1862–1923), teoretician al naționalismului (antigerman) francez, autor al volumelor *Du sang, de la volupté, de la mort* (1894) și *Scènes et doctrines du nationalisme* (1902). Corespondența sa cu Anna de Noailles a atins un asemenea grad de pasiune, încât doamna Barrès s-a decis să intervină pentru a-i pune capăt. Corespondența dintre cei doi a totalizat aproape o mie de scrisori, mai precis 539 de la ea, 392 de la el. În 1923, cu puțin timp înainte de moartea scriitorului, ei și-au dedicat reciproc întreaga operă, „prietenia noastră fiind concepută într-o regiune a spiritului care dă naștere eternității".

Doctorul Nicolae Vaschide

Orientul chinez, sau salonul lui Léon Blum. Léon Blum (1872–1950), diplomat al prestigioasei Ecole Normale Supérieure, prieten mai întâi al lui Constantin Brâncoveanu, fratele Annei de Noailles, în a cărui revistă, *La Renaissance Latine*, a colaborat cu articole de critică literară. A fost un statornic admirator al Annei de Noailles, care îi scrisese încă din 1907: „nu știu ce să aleg din toată splendoarea versurilor Dumneavoastră. Sunteți un foarte mare poet, un adevărat poet, căci acei care nu sunt poeți nu există." Anticomunist convins, după ce luase cunoștință de crimele comise de partizanii lui Stalin în timpul războiului civil din Spania, Léon Blum a contribuit la căderea lui Nicolae Titulescu, raportând adversarilor acestuia, prin intermediul lui Anton Bibescu, mașinațiile prosovietice ale ministrului român, precum și campania dusă în surdină, la Paris, de către Titulescu împotriva lui Carol II.

Orientul japonez în vila din Bretania a lui Pierre Loti. Pe adevăratul său nume Louis-Marie Viaud (1850–1923), și-a desfășurat concomitent cariera de ofițer de marină și pe cea de scriitor din ce în ce mai cunoscut, devenind membru al Academiei Franceze. Loti a vizitat și România, ca musafir al reginei Elisabeta, cu care a corespondat. A existat și un schimb de scrisori între Loti și Anna de Noailles, modest din punct de vedere cantitativ față de zecile și sutele de corespondențe ale contesei cu alți scriitori contemporani. Una dintre primele sale biografii a fost scrisă de un român: N. Șerbanesco, *Pierre Loti, sa vie, son œuvre*, Paris, 1920.

Stânga jos: Charles Maurras (1868–1952), critic și istoric literar, polemist. Maurras a fost unul dintre principalii corespondenți ai Annei de Noailles, care, în 1923, îi scria pe adresa de la Martigues în sudul Franței, unde Maurras avea o locuință: „Poate că nu veți ști niciodată ce-a însemnat pentru mine bunătatea din scrisoarea D-voastră, întrepătrunsă de forțele spiritului. Ea sfințește tristele meleaguri pământești, aduce mângâierile nostalgice, înlocuiește paradisurile în care nu putem crede, apropie ceasul zeilor pe care orice om îl poartă în dorința sa generoasă și deșartă."

Comtesse de Noailles

Légation de Paris

Merci de tout cœur. Je ne vous ai jamais oublié. Espère vous voir si je viens à Paris, vous raconterai la longue histoire douloureuse de ces deux dernières années.

Marie.

Orientul bizantin: Maria, principesă moștenitoare a României, în salonul ei de la Cotroceni.

Pavilionul de pe malul lacului Leman în care se află urna cu inima Annei de Noailles.

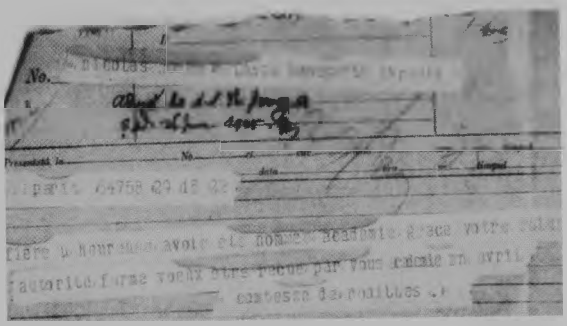

Telegrama de mulțumiri a Annei de Noailles, adresată lui Nicolae Iorga, după desemnarea ei ca membră de onoare a Academiei Române.

Anna de Noailles către Radu Catargi: „Tristă dimineață fără D-voastră, dragă prietene, v-am păstrat locul la masă și fiecare dintre noi îl privește cu dulci regrete…“

Funeraliile oficiale ale Annei Brâncoveanu, contesă de Noailles, la biserica Madeleine din Paris. Pe draperia intrării în biserică, blazoanele Noailles și Brâncoveanu.

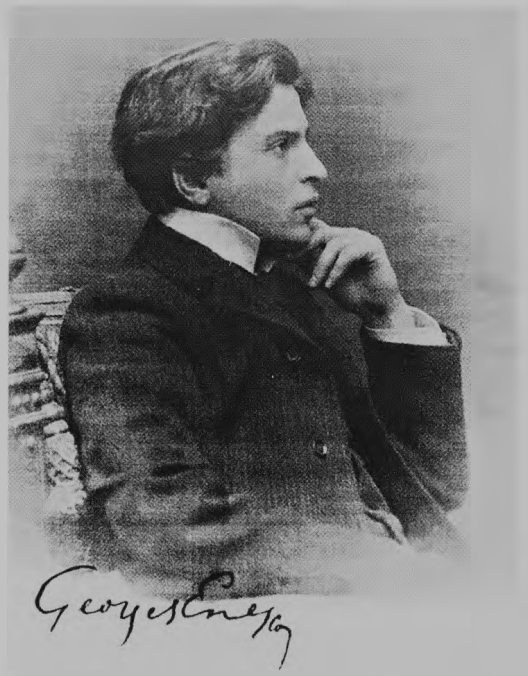

George Enescu (1881–1955)

Elena Bibescu. Fotografie de Nadar, Paris. Colecția Priscilla Hodgson.

Anton Rubinstein (1829–1894)

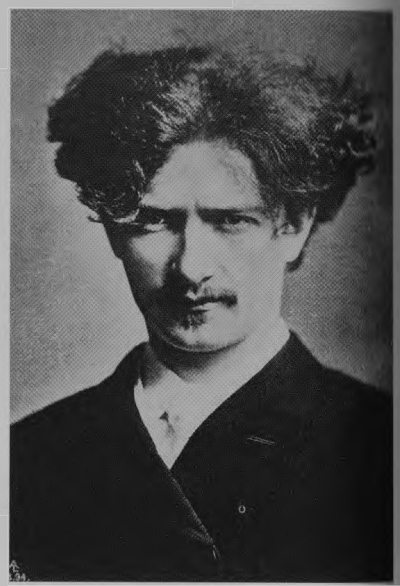

Ignacy Jan Paderewski (1860–1941)

Concert de salon, tablou de James Tissot (1836–1902).

Marcel Proust

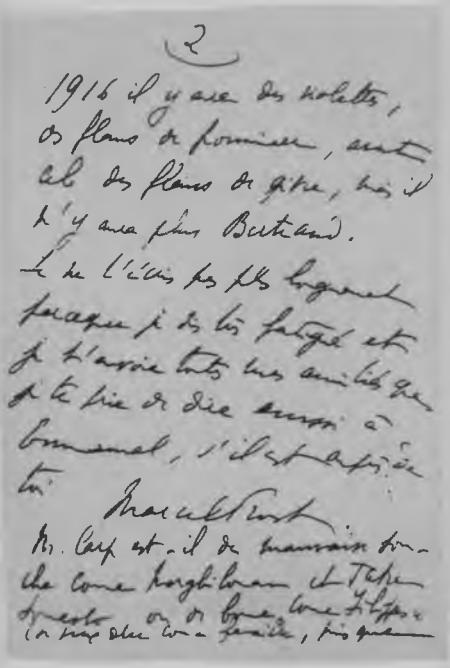

1916 il y aura des violettes,
des fleurs de pommiers, aussi
des fleurs de gâteau, mais il
n'y aura plus Bertrand.
Le de l'Ecu des Ils Logrand
Jacques je de les Fatigué et
je t'avais tous les amitiés que
je te lie de dire aussi à
Commenal, s'il est auprès de
toi
Marcel Proust
M. Cary est-il de mauvaise humeur
que comme hospitalier et Tapis
Jacques ou de bonne humeur et Tapis
(a mis dans une famille, très quelque

Adresa unei scrisori trimise din România de către Anton Bibescu

Câteva rânduri ale lui Proust către Anton Bibescu.

sau bavarez, proprietatea, nu se știe prea bine cum, a îmbogățiților postcomunismului românesc.[1]

Nu departe de castel și de malul lacului dăinuie mormintele unora dintre proprietarii Mogoșoaiei sau ale altor descendenți ai lui Constantin Vodă Brâncoveanu. Acolo se vede monumentul funerar al beizadelei Nicolae Bibescu, cu crucea distrusă, și cel al soției sale, născută Ney d'Elchingen, apoi mormântul fratelui său: „Principele George Bibescu (1834–1902), fiul domnitorului Țării Românești George Demetrie Bibescu și al Zoei Mavrocordat, Principesă Basarab Brâncoveanu. Cavaler și ofițer al Legiunii de Onoare, membru corespondent al Academiei Franceze de Științe Morale și Politice". Alături, mormântul soției sale: „Marie Henriette Valentine, comtesse de Caraman-Chimay, Princesse Georges Bibesco (1831–1914)". Pe acoperișul cavoului se află plăcile funerare ale lui „Mihai, principe Basarab Brâncoveanu, locotenent aviator căzut la 22 de ani pe Valea Leurzei în 10 august 1943" și cea a fratelui său, „George, Principe Basarab Brâncoveanu, sublocotenent aviator de rezervă, decorat cu Crucea de Aur a Virtuții Aeronautice, căzut tot la 22 de ani în ziua de 19 August 1944. Cei iubiți și uniți în viața lor / Nici la moarte nu s-au despărțit / Fost-au mai iuți decât vulturii / Și mai puternici decât leii / Au căzut ca cei viteji".

Tot acolo își odihnește somnul de veci: „Lady Eilisabeth Asquith, princesă Bibescu, născută la Londra în 1898 și decedată în București la 6 aprilie 1945. *My soul has gained the freedom of the night.*"

---

1. Ramiro Georgescu, „Bube pe obrazul patriei", în *Curierul Românesc*, XII, nr. 4 (170), aprilie 2001, pp. 30–31. „În fata palatului Mogoșoaia, bijuterie a arhitecturii naționale [...] și-au făcut acareturi după 1989 noii îmbogățiți. [...] Cine și cu ce drept a vândut aceste locuri? Cine a autorizat construirea acestor bube pe obrazul patriei?"

Reacția ministrului față de replica prințesei, căreia, jignit în amorul său propriu, nu i-a răspuns personal, s-a concretizat în următoarea rezoluție:

„Ministerul Culturii Naționale. Cabinetul Ministrului. Nr. 2484/27.VII.1943

Legile țării se aplică tuturor, indiferent de stratul social căruia aparțin. Nu pot admite nici tonul acestei scrisori adresate unui ministru al țării, despre care o scriitoare la curent cu scrisul țării sale de origină ar fi putut să aibă unele informații prealabile. În orice caz, dl director Jalea va merge la fața locului. I. Petrovici"

*

După spectaculara fugă din țară a Marthei Bibescu, la bordul unui avion militar britanic, Mogoșoaia a fost confiscată de autoritățile comuniste, cu tot inventarul castelului. Un ghid turistic preciza: „Transformările revoluționare din țara noastră s-au răsfrânt și asupra fostei curți domnești de la Mogoșoaia. Devenită bun al întregului popor, ea a ajuns în stăpânirea proprietarilor ei firești, urmașii meșterilor care au înălțat-o și ai țăranilor iobagi care prin truda lor au creat posibilitatea tuturor inițiativelor cultural-artistice din epoca feudală." În castel a fost deschis, o vreme, un muzeu de artă brâncovenească, în timp ce în clădirile curții a fost înființată Casa de Creație a Ministerului Învățământului și Culturii. Acolo a murit în condiții suspecte Marin Preda, autorul *Moromeților*. În toată perioada comunistă, numele Bibeștilor nu a fost menționat niciodată. Frecventate de o sumedenie de oameni „de cultură", dintre care mulți nu știau însă ce e cultura, rafturile bibliotecii au fost treptat văduvite de cărți, și camerele golite de mobilier. După 1990, intrarea în stăpânirea Mogoșoaiei a „urmașilor iobagilor" de care vorbea ghidul comunist a fost consfințită prin înălțarea, de-o parte și de alta a palatului brâncovenesc, precum și pe malul opus acestuia, a numeroase vile în stil elvețian, kitsch

O FIICĂ A ORIENTULUI, CONTESA DE NOAILLES

Genealogia unei prințese „orientale“

În 1820 marele-ban Grigore Brâncoveanu o adoptase (înfiase) pe Zoe Mavrocordat (nepoata de soră a soției sale), adică pe fiica vornicului moldovean Alexandru Mavrocordat și a Ecaterinei Balș. Astfel, marea avere a Brâncovenilor urma să fie moștenită de copiii Zoei, viitoarea soție a lui Gheorghe Bibescu, cel care va deveni domn al Țării Românești. O a doua înfiere, tot de către marele-ban Grigore Brâncoveanu, a lui Grigore Bibescu, cel mai mare dintre fiii Zoei, avea drept scop transmiterea numelui Brâncoveanu după stingerea vechiului neam domnesc al cărui ultim reprezentant era marele-ban. Acest al doilea act de adopțiune, semnat la 28 august 1828, a fost întărit de mitropolitul Țării Românești, Ilarion.[1]

Marele-ban dorise ca nepotul său să moștenească, pe lângă nume și avere, și titlul princiar acordat cu 130 de ani în urmă de către împăratul Leopold I. Voința marelui boier nu ținuse totuși seama de un imperativ juridic tradițional, strâns legat de mentalitatea feudală și nobiliară, precum și de legislația monarhiilor de drept divin: prin moartea banului Grigore Brâncoveanu, decedat fără descendenți direcți în linie bărbătească, titlul se stinsese. Într-adevăr, titlurile

1. Actele de înfiere (adopțiune) a Zoei Mavrocordat și al copilului acesteia, Grigore Bibescu, se găsesc publicate în lucrarea lui Emil și Ion Vîrtosu, *Așezămintele brâncovenești. O sută de ani de la înființare 1838–1938*, București, 1938, sub nr. respective, 427 și 469.

de noblețe conferite de suveranii germani nu erau transmisibile decât în succesiune masculină directă, din tată în fiu. Conform dreptului nobiliar german, adopțiunea asigura (eventual) moștenirea bunurilor – și nici în acest caz întotdeauna, pentru că era oricum necesară o aprobare a suveranului –, dar niciodată moștenirea titlului, care se stingea odată cu ultimul purtător al său. Grigore Brâncoveanu, nepotul înfiat, se văzu deci nevoit să-i ceară împăratului Francisc Iosif autorizația de a purta în continuare prestigiosul titlu de principe al Sfântului Imperiu acordat în 1695 de Leopold I domnitorului Constantin Brâncoveanu.

De aceea Grigore Brâncoveanu își stabili temporar reședința la Viena, unde, la 25 februarie 1860, împăratul Francisc Iosif îi acorda permisiunea de a purta „titlul princiar valah", dobândit prin succesiune, dar nu și titlul de principe al Sfântului Imperiu purtat de ultimul principe Brâncoveanu, marele-ban decedat în 1829. Era o concesie pe care împăratul ar fi putut să o refuze, dar pe care a acordat-o cu jumătate de măsură – prințul nu era „al Sfântului Imperiu", ci doar „valah".[1]

Ca și tatăl său, fostul domnitor, și ca și cei doi frați ai săi, Grigore Bibescu-Brâncoveanu și-a făcut studiile în Franța, la pensionul Hallays-Dabot.[2] Este posibil ca și Grigore

---

1. Amedée de Foras, *La maison Bassaraba de Brancovan,* Paris, 1900. Începând cu 1877, familia Brâncoveanu apare în *Almanach de Gotha*, partea a treia, rezervată familiilor princiare, ducale și contale nesuverane și cu titluri de altă origine decât cea germană sau austriacă. Mai precis, în edițiile acestui celebru *Almanach généalogique, diplomatique, statistique* din 1877, p. 215, 1896, p. 304 și 1943. Genealogii în parte fanteziste la A. de Foras, *op. cit.*, și la E. Rizo-Rangabe, *Livre d'or de la noblesse phanariote et des familles princières de Valachie et de la Moldavie,* Atena, 1904 (*Bassaraba de Brancovan: „la plus illustre et la plus ancienne familie princiere de la Valachie"*).

2. Viitorul domn Gheorghe Bibescu și, după el, toți fiii săi urmaseră studiile la pensionul parizian Hallays-Dabot, a cărui direcție a fost preluată apoi de Galeron: Gheorghe Bibescu până în 1820, apoi, între 1840 și 1848, fiii săi Grigore și Nicolae (1840), George (1845) și Alexandru

Brâncoveanu să-l fi avut preceptor pe Victor Duruy, profesorul fratelui său, George Bibescu, și viitorul ministru al instrucțiunii publice sub Napoleon III. Ca și frații săi, Grigore Brâncoveanu urmase cursurile Școlii Militare de la Saint-Cyr, dar pe el cariera armelor nu l-a atras. În primul rând pentru că nu avea, ca ei, o fire deosebit de energică.

Prințul Grigore a găsit în soția sa, Ralu, o tovarășă de viață care, prin cultura ei muzicală și prin talentele ei de gazdă, și-a asigurat un loc de prim-plan în lumea mondenă și artistică a Parisului. Ea era fiica unui grec fanariot de origine foarte modestă și (în pofida fanteziilor genealogice cu care i s-a înconjurat numele) foarte recentă. Constantin Musurus nu era în nici un fel descendentul savantului umanist grec Marco Musurus, fugit de frica turcilor în Italia Renașterii și corespondent al filozofului Erasmus din Rotterdam. Constantin Musurus, protejatul și, apoi, ginerele lui Ștefan Vogoride, beiul de Samos, a ocupat timp de câteva decenii postul de ambasador al Turciei la Londra, unde a ajuns decanul corpului diplomatic.

Înălțat de sultan la rangul de pașă, ca răsplată pentru marile servicii aduse în consolidarea alianței imperiului otoman cu cel britanic, el purta titulatura *„His Excellency Musurus Pacha, the Ambassador of the Sublime Porte“*. Soția sa, Ana Vogoride, era sora Smarandei, fosta doamnă a Moldovei ca soție a lui Mihail Vodă Sturdza.[1] Ana Musurus-Vogoride a murit în 1867, de inimă și de emoție, în toiul

---

(care a trăit acolo între 1852 și 1862). Pensionul s-a mutat după 1852 la Vitry-sur-Seine, apoi la Choisy-le-Roi, unde i-a avut elevi pe Dimitrie Mano, Alexandru Lenș și Ion Lenș-Slătineanu. Între 1840 și 1848 au trecut prin acel pension și băieți din familiile Balș, Rosetti-Bălănescu, Cornescu, Roznovanu, Haralamb. Edmond Galeron, *Eloge de Reims, avec une notice par le prince Alexandre Bibesco,* Paris, 1896.

1. A se vedea tabelul genealogic al familiilor Vogoride și Musurus la: Mihai Dim. Sturdza, *Dictionnaire historique et genealogique des grandes familles de Grece, d'Albanie et de Constantinopole*, Paris, 1983, p. 466.

balului oferit de regina Victoria sultanului, aflat în vizită la Londra.

După încheierea misiunii sale pe lângă curtea britanică, Musurus-pașa și-a petrecut ultimii ani de viață la Stambul, într-un frumos palat, traducând opera lui Dante în greacă modernă. Om cu multă învățătură, el îi asigurase fiicei sale Ralu o educație foarte aleasă, care includea și o solidă pregătire muzicală.

Străină, ea n-a căutat să pară cât mai franceză, ci, dimpotrivă, să pună accentul pe latura orientală a personalității ei și să comunice aceasta gazetarilor: „Prințesa Brâncoveanu s-a născut la Constantinopol, pe malul Cornului de Aur, în plin Orient, în această țară a basmelor și a legendelor, în fața Asiei Minore, minunat paradis, aproape de turnurile lui Hero și Leandru. O zână a fost de față la nașterea ei: Armonia. Altă zână i-a fost nașă: Muzica."

Orientalismul se făcea simțit și în locuința soților Brâncoveanu din Paris, pe Avenue Hoche, nu departe de Champs-Elysées și de Arcul de Triumf:

„Această reședință este un adevărat palat din Bagdad în care se desfășoară un fast oriental. Tapițerii fabuloase, stranii obiecte de bronz, porțelanuri, sculpturi în fildeș, oglinzi venețiene, aur pretutindeni.

Natură curioasă, prințesa s-a lăsat cuprinsă și îndrăgostită de fantezia artistică. Colecționează. Gustul pentru bibelouri, foarte la modă, a molipsit-o și pe ea."

În această colecție de obiecte de artă, „pianul se află la loc de onoare. Printre divanuri joase, acoperite cu perne înflorate împodobite cu broderii de aur, iată pianul. Cu sunetele sale melodioase, adăpostit sub un palmier, pianul ne duce într-o atmosferă de basm".

Se mai putea admira, alături, o imensă galerie, cu panouri din lemn de stejar, împodobită cu sculpturi din lemn după modele medievale. Era galeria zisă a strămoșilor, unde se vedeau portrete de bărbați îmbrăcați în zale, domnitorii Valahiei, și ale soțiilor lor.

„Încăperea mai cuprinde un chioșc oriental plin de mister, precum cele ce se văd pe malurile Bosforului. În vestibul, între două tunuri Krupp și Armstrong, se adăpostește o sanie; două tablouri mari de Scheier, înfățișând teme românești, acoperă pereții.“[1]

Cu excepția acestei acumulări de orientalisme, Ralu Brâncoveanu se conforma întru totul codului de existență mondenă a aristocrației franceze. Marea aristocrație, amabilă cu toată lumea, numai cu parveniții nu, ducea o viață totodată găunoasă și strălucitoare. Ea avea caracteristica de a constitui un motor al progresului cultural și, prin lux, un motor al activității economice. Existența pe care o ducea era extrem de obositoare: dejunuri, dineuri, baluri, concerte publice sau particulare, serbări de binefacere, vizite la dată fixă (*„jour“*-ul cutărei sau cutărei doamne), depuneri de cărți de vizită (în persoană sau, după caz, prin majordom sau cursier), inaugurări de expoziții, nunți, înmormântări, curse de cai, o activitate intensă, dar perfect reglementată, care interzicea fantezia și excentricitățile.[2] Nou-venită în lumea mare a Parisului, o lume catolică, strictă, nu prea deschisă pentru străini, prințesa Brâncoveanu a știut să se facă apreciată folosindu-se de exotismul personalității ei. Într-o scriere mai puțin cunoscută, Marcel Proust o numește *„l'ambassadrice de Turquie“*, o personalitate care știuse să se facă utilă într-o societate condusă de cele mai precise coduri mondene. „Stelele“, adică vedetele din lumea mare, fiind câteodată obosite de a tot fi văzute la baluri și recepții, *„l'ambassadrice de Turquie“* reușește să apară, scrie Proust, la toate recepțiile în același timp [...] și să organizeze, tot concomitent, un salon muzical unde se dădeau mici concerte de cea mai bună calitate.[3]

---

1. Se mai puteau admira acolo un bust al prințesei, sculptat de un artist numit d'Épinay, și un portret al ei, opera pictoriței Nelie Jacquemart, ambele socotite puțin reușite.

2. Philippe Jullian, *La Belle Epoque,* Milano, 1977, pp. 90–93.

3. Marcel Proust, „Le pseudo-journal des Goncourt“, în *Oeuvres*, vol. III, Bibliotèque de la Pleiade, p. 770.

Codul nescris al aristocrației franceze impunea fiecărei familii ca, pe lângă locuința din Paris, cât mai luxoasă, să aibă și un castel la țară. La Paris se trăia iarna, la țară, vara. O parte dintre angajați și dintre servitori – valeți, guvernante, bucătari, vizitii, cursieri – se deplasau odată cu stăpânii. Averea Brâncovenilor, care era socotită foarte mare în România, nu se putea însă măsura cu marile averi din Franța.

Creator și animator al concursurilor de ambarcațiuni pe lacul Léman, nu departe de Geneva, „regatele", Grigore Brâncoveanu cumpărase la Amphion o mică vilă construită prin 1860 de contele Walewski (fiul natural al lui Napoleon I). Lângă aceasta, Grigore Brâncoveanu comandase arhitectului Lamy construirea unei a doua vile, ceva mai încăpătoare, denumită „Villa Bassaraba". Acolo era ancorat iahtul *România*, cu care se organizau excursii și vizite la numeroșii vecini care-și petreceau vara pe aceste meleaguri. Printre ei, pianistul Paderewski.[1] Printre musafirii găzduiți la Villa Bassaraba s-a numărat și Marcel Proust, care a petrecut acolo toată luna septembrie a anului 1899. Descrierea locului, în cadrul unor pagini de ficțiune din *În căutarea timpului pierdut*, este conformă cu ceea ce va evoca și Anna de Noailles în amintirile ei:

„...această grădină unde creșteau în aer liber smochini, palmieri, trandafiri, până lângă apa atât de calmă a lacului, de un albastru mediteraneean, peste care, înainte de începerea vreunei serbări, iahtul stăpânei pleca să aducă de pe celălalt liman, musafirii cei mai importanți. Gustarea era servită în corturi de pânză... Seara, iahtul pornea din nou, iar ea îi însoțea pe cei aduși la prânz. Lux șarmant, dar costisitor..."[2]

Amintirea lui Grigore Brâncoveanu se păstrează până astăzi în Elveția. El este singurul român căruia i s-a ridicat un bust pe malul lacului Léman.

---

1. „La princesse Brancovan", în *L'Indépendance Roumaine,* 13/25 ian. 1882.

2. Marcel Proust, *Sodome et Gomorrhe*, II, p. 767, Biblioteque de la Pleiade; *Correspondance*, vol. II, p. 324, n. 3.

„Prințesa Brâncoveanu este prietena a tot ce ține de artă. După muzică, literatura. La dejunuri literare ea adună în fiecare duminică în jurul mesei ei un cerc de prieteni credincioși, un cenaclu botezat Concordia. Domnul Caro, de la Academia Franceză, este copilul răsfățat al acestei curți.“[1] Concordia era o asociație destul de heteroclită, care reunea însă nume prestigioase: scriitorii Paul Hervieu, Abel Hermant, Léon Daudet, Henri de Régnier, precum și Arthur Meyer, directorul influentului cotidian conservator și catolic *Le Gaulois*. Proust s-a lăsat inspirat de imaginea prințesei pentru a crea două personaje din *În căutarea timpului pierdut*: pe de-o parte marchiza de Cambremer, bună, caritabilă, pianistă emerită, pasionată de muzică; pe de altă parte, despotica Madame Verdurin, care-și manevrează „clanul“ de scriitori și artiști cu o mână de fier.

Una dintre grupările pariziene fără nici un mandat deosebit, Concordia era un fragment din lumea celor vreo două sute de persoane care, prin saloane și primiri, dirijau opinia mondenă pariziană, hotărând ce avea și ce nu avea succes, ce era și ce nu era la modă în lumea intelectuală a Parisului, dând tonul marilor ziare și reviste, al candidaturilor la Academia Franceză, stabilind ce artist și ce scriitor merita încurajare și notorietate.[2]

Despre prințesa Ralu, Proust va scrie că avea un caracter „foarte binevoitor, de-o deosebită înălțare de spirit, interpretând cu talent bucăți din Chopin și Haydn“. Rochiile prințesei, de-o eleganță supremă, îl încântau.[3] Astfel, în cursul unei serbări organizate de ea la Évian în beneficiul victimelor ultimului cutremur din Constantinopol, prințesa apăru

---

1. „Les fideles de la princesse Brancovan. La societe «Concordia»“, în *Le Gaulois*, Paris, 19 febr. 1883.

2. Albert Thibaudet, „Les élites intellectuelles“, în *La Revue de Paris*, 1 sept.–15 sept. 1929, pp. 6–10; André Hallays, „De la mode en art et en literature“, în *La Revue de Paris*, 1 mai 1896.

3. Philip Kolb (ed.), „Proust et les Brancovan“, în *Bulletin de la Societe des Amis de Marcel Proust*, 27, 1977, pp. 482–485.

într-o rochie cu trenă, de mătase albastră cu reflexe violete, o rivieră de diamante în jurul gâtului, nasturi din turcoaze și un diadem de mărgăritare. Ea sosise la Évian la bordul iahtului *România*, care era luminat cu lanterne venețiene, aducând musafiri găzduiți pe celălalt mal al lacului, la Villa Bassaraba. Tot orășelul, Cazinoul, teatrul, hotelurile, debarcaderul erau iluminate. La sosire, iahtul trăsese o salvă de onoare. „Balul a fost strălucit", răspunzând speranțelor numeroșilor turiști din această elegantă stațiune balneară[1], mai ales că prințesa Ralu deschisese dansul la braț cu primarul.

Grigore Brâncoveanu a murit subit, la Paris, în vârstă de 58 de ani. Fiul său Constantin i-a condus trupul neînsuflețit la București, unde, după o slujbă la biserica Domnița Bălașa, a fost înmormântat la cimitirul Bellu.[2] Fiicele prințului nu au venit în România pentru a-l conduce pe ultimul său drum.

Văduva lui Grigore Brâncoveanu va continua intensa ei activitate mondenă și artistică. Ca orice mamă, prințesa Ralu dorea ca cele două fiice ale ei să se mărite cât mai bine. În acest caz, să-și găsească soți în unele dintre marile familii care dădeau tonul în lumea mare a Parisului. A continuat deci să primească.

---

1. „Brillante soiree chez la princesse Brancovan", în *Le Gaulois*, 16 febr. 1887, reluat de *L'Independance Roumaine*, 12/24 oct. 1887. „L'elite des personnalites mondaines et artistiques chez la princesse Brancovan", în *Le Gaulois*, 16 iun. 1886 (relatarea, printre altele, a prezentării, de către gazdă, a Elenei Văcărescu).

2. Ziarul conservator *Epoca*, nr. 487 din 14/26 iulie 1887 publicase următorul anunț: „PRINCIPELE GRIGORE BASARAB BRÂNCOVEANU.

Zilele acestea au fost aduse și depuse spre veșnică odihnă în pământul patriei rămășițele regretatului principe Grigore Brâncoveanul. Inmormântarea s-a săvârșit la cimitirul Șerban-Vodă de lângă Capitală, potrivit celei din urmă voințe a ilustrului răposat, fără nici o paradă, fără invitații, fiind de față membrii familiei princiare, mai mulți prieteni de aproape și cunoscuți, într-un număr destul de mare pentru timpul căldurilor, când mai toată lumea obișnuiește a deșerta capitala." Biografia sa: publicată în cadrul necrologului apărut sub titlul „Mort du Prince Brancovan", în *Le Gaulois*, Paris, 16 oct. 1886.

La sfârșitul anului 1896 se anunța logodna prințesei Anna Brâncoveanu – sau Brancovan, în grafia franceză –, cu contele Mathieu de Noailles. Familia acestuia era veche și ilustră. Genealogia îi putea fi urmărită până în secolul al XII-lea. Încă din veacul al XVI-lea dăduse mai mulți ambasadori, apoi doi mareșali ai Franței, un cuscru al lui Ludovic XIV, un cardinal etc. Fiul cel mai mare purta, prin primogenitură, titlul de duce. Lui îi reveneau, de drept, partea cea mai mare din avere și proprietatea câtorva castele. Exista un singur obstacol în calea nunții: religia. Logodnica era de confesiune ortodoxă.

La 22 februarie 1897 se desfășura, cu o deosebită publicitate mondenă, la catedrala Notre Dame, slujba de trecere la catolicism a surorilor Anna și Elena Brâncoveanu. Arhiepiscopul Parisului, care oficiase el însuși, a ținut o cuvântare în care a evocat personalitatea ilustrului strămoș din secolul al XV-lea, cardinalul Musurus.

Căsătoria Annei cu contele Mathieu de Noailles a avut loc în vila de la Amphion, decorată cu steguleț franceze, dar și, la insistența fratelui, cu steguleț românești. Contractul de mariaj, redactat pe mai multe pagini, enumera dota miresei și titlurile nobiliare ale mirelui. Martorii acestuia au fost fratele său mai mare, viitorul duce de Noailles, și însuși ducele de Noailles, fost ministru plenipotențiar la Washington, apoi ambasador la Roma, Constantinopol și Berlin.

Tânăra pereche se instală la Paris, într-o locuință potrivită cu rangul ei, având la dispoziție întreg personalul necesar: șofer pentru automobil, cameristă, valet, vizitiu pentru trăsură și cai, care se păstraseră, bucătar și un fecior (*„maître d'hotel"*) care servea la masă.[1] Se cina în sufragerie chiar și când nu erau musafiri, stăpânii casei purtând smoking și rochie de seară. Argintăria de masă avea gravată coroana contală. Aceeași coroană, cu inițialele AN, era brodată pe așternut și pe șervetele de masă.

1. Claude Mignot-Ogliastri, *Anna de Noailles,* Éditions Méridiens-Klincksieck, Paris, 1986, pp. 102–103.

Menajul nu a dus o viață comună decât puțini ani. Un timp, Anna de Noailles a încercat să se conformeze modului de trai convențional al familiei în care intrase, de care nu se simțea atrasă. Soțul ei, bărbat șters, a încercat de asemenea să-i fie pe plac Annei, care l-a împins să facă politică... de stânga, o politică față de care el nu avea nici o afinitate. Au avut un singur copil, un fiu, Anne-Jules.[1]

Explozia, ca de meteor, provocată în mediile literare de apariția primului volum de versuri al Annei de Noailles a însemnat de fapt și începutul unei separări a cuplului. Divorțul fiind atunci ceva de neconceput, cei doi soți au trăit mai mult sau mai puțin despărțiți. Contele Mathieu de Noailles nu mai apare aproape deloc în biografiile consacrate soției sale. Pe măsură ce editurile concurau pentru a publica operele contesei, se înmulțeau și obligațiile ei mondene, culturale și, în curând, oficiale. Interviuri, conferințe, lansări de carte, inaugurări de expoziții, premiere teatrale, peste tot contesa apărea singură, fără soț. Invitațiile i se adresau doar ei. Cu timpul, soții au început să locuiască separat, văzându-se atât cât era necesar pentru a se consulta asupra educației fiului.

Nu ne propunem să facem aici analiza literară a operei marei poete care a fost Anna de Noailles.[2] Vom reda din mărturiile contemporanilor despre personalitatea ei ieșită din comun, despre adevăratul cult cu care a fost înconjurată de

---

1. Contele Anne-Jules de Noailles s-a căsătorit în 1925 cu Hélène de Wendel, fiica marelui industriaș, și deputat, Guy de Wendel și a Elenei Argyropoulo, a cărei mamă era născută Sutzu, din ramura greacă a acestei familii.

2. Poeziilor ei de debut, publicate sub titlul *Le coeur innombrable* (1901), imediat premiate de Academia Franceză, le-au urmat, printre alte volume, *L'ombre des jours* (1902), *Les eblouissements* (1907), care a stârnit un adevărat delir din partea criticii, *Les vivants et les morts* (1913). Anna de Noailles a publicat și proză. Printre altele, romanul *L'honneur de souffrir* și volumul de amintiri (care, în privința informațiilor privind ascendenții, poate să nu fie crezut): *Le livre de ma vie* (1932).

mulți admiratori, precum și despre criticile care i s-au adus, ca unei romance lipsite de patriotism.

Caracterizări foarte juste i s-au făcut încă de la începutul destinului ei literar. De exemplu, despre ea au scris o rudă prin alianță, scriitorul Robert de Montesquiou, și un sociolog român, Dumitru Drăghicescu. Textele celor doi nu au fost remarcate de biografii Annei de Noailles. Mai întâi Montesquiou:

„Oare căror atavisme se datorește faptul că, odată cu această nouă muză, au înflorit din nou trandafirii și garoafele vechilor poeți persani? [...] Este ceva care revine după multe veacuri, din rădăcini adânci.“

Încă de la apariția primului ei volum de versuri, Montesquiou a semnalat ateismul și păgânismul Annei de Noailles:

„Mai mult ca sigur, dânsa nu este creștină. Nici măcar o singură dată nu rostește numele Domnului. Ba chiar, deși le invocă adesea, numele de Junona, Eros, Priapos, nu sunt pentru poetă altceva decât niște mituri. Ea nu o adoră decât pe Gaia, zeița Pământului. [...] Poezia ei pare o reîntrupare a poeziei antice grecești, cu, în plus, un element olfactiv care nu se întâlnește, cu o asemenea intensitate, decât la d'Annunzio...

O admir pentru puterea inspirației ei, pentru îndrăzneala ei, pentru voința ei neînfricată. În lumea [lumea aristocratică – n.a.] din care face parte, pe când semenele sale scriu cereri de fonduri pentru vreo operă de binefacere, pentru ajutorarea vreunei biserici sau pentru sărbătorirea vreunui sfânt, această tânără muză cântă cu tărie și melancolie imnul ei păgân, de credință în zei de demult, un imn de revoltă senină și de demnă disperare...“[1]

---

1. Robert de Montesquiou, „Deux muses“, în *La Renaissance Latine*, I, 2, 15 iun. 1902, pp. 214–221. Contele Robert de Montesquiou (1855–1921), colecționar de artă, a fost unul dintre exponenții cei mai cunoscuți ai dandismului, estetismului și decadentismului, al prețiozităților stilistice, critic literar temut. Memoriile sale, *Les pas effaces* (*Pașii dispăruți*), în trei volume, au apărut postum. Biografia sa a fost scrisă de Philippe Jullian, *Un prince 1900*, Paris, 1967.

Părerile exprimate de Robert de Montesquiou definesc în mod lapidar tot ce s-a scris apoi de către alții despre opera Annei de Noailles. Tot atât de concis se exprimă încă din 1904 un critic român care, comentând cel de-al doilea roman al scriitoarei, abordează și mult discutata filiație spirituală, și etnică, a Annei Brâncoveanu. Este vorba de Dimitrie Drăghicescu, autorul de mai târziu al *Psihologiei poporului român*:

„Mentalitatea contesei este cu totul franceză. Ea a respirat din plin atmosfera intelectuală și artistică a Parisului. Educația ei literară s-a făcut în acel cerc de intelectuali care se inspiră cel puțin în aceeași măsură de emoțiile cerebrale ca și de viața fizică concretă, de emoțiile simțurilor [...]. Marele secret pe care îl posedă doamna de Noailles, secret care este atât de rar, este de a surprinde și mira cititorul prin combinații de cuvinte cu totul neașteptate, dar care nu sunt deloc bizare. Acesta este puternicul talent, secretul doamnei de Noailles..."[1]

Prezența Annei de Noailles și rolul jucat de ea ca regină a saloanelor literare – care nu erau chiar identice cu saloanele mondene – au fost descrise de numeroși autori ai vremii. Iată mai întâi ambianța: „Veniți în anumită zi între orele patru și șase la o doamnă bogată care primește literați. Nici vorbă să știm de unde își are banii acea doamnă, nici de unde provine titlul, dacă doamna aparține nobilimii, nici despre ce fel de scrieri se ocupă respectivii literați. Nu acesta e scopul unor asemenea reuniuni: ceea ce se urmărește sunt plăcerile rafinate ale inteligenței."[2]

Iat-o, de exemplu, pe Anna de Noailles în salonul doamnei Bulteau. Aceasta, cunoscută și sub pseudonimul Foemina, îl primea în acea zi și pe Léon Daudet, care asistă la intrarea

1. D. Drăghicesco, „Le visage emerveille, par la comtesse Mathieu de Noailles", în *L'Independance Roumaine*, 14 oct.–22 oct. 1904.

2. Rene Benjamin, *Sous l'oeil en fleur de Madame de Noailles*, Paris, 1931, p. 113.

Annei „cu nemăsurata ei veselie și cu râsul ei asemănător cu sunetul cristalin al argintului. Cât era ea de scundă, doamna de Noailles ținea în frâu și conducea cu biciul armăsarii soarelui prin prăpăstiile albastre ale unei năucitoare fantezii verbale. Ea dădea viață pietrei și metalului, transforma orice pietricică în munte în miniatură și respingea pereții până la infinit. Fiică a unei muziciene desăvârșite, urechea ei găsea ușor cuvintele, dar nu și ideile și gândurile rămase copilărești și sumare, însă antrenate în vârtejul cel mai înflorit al unor năvalnice monologuri. [...] Coborâtoare din eroi români, firavă și totodată puternică în multipla ei persoană, ca și în contrastul dintre verbul și gândul ei, această radioasă creatoare de iluzii nu avea cert nimic străin. Era mai curând îndepărtată în timp.

În opinia mea, proza ei nu valorează cât versurile ei, remarcabile atunci când sunt pure descrieri, când evocă o amintire sau o nostalgie, când nu sunt nici prea abundente, nici difuze. Dar o apreciez cu mult mai mult în convorbiri improvizate, ca o zână ieșită din neant ca să aline suferința. [...]

Ce ghirlande știa ea să aprindă atunci, ce serbări pe peluze și pe ape, ce palate de lumină putea ea să evoce, pierdută, micuță cum era, într-un fotoliu adânc, sau sprijinită de o tapiserie sub o vastă pălărie și căutând cu mintea ei fină și iute, în infinit, termenul potrivit. [...]

Ea împrumută marilor autori dispăruți, cu o exprimare nemaiauzit de fericită, frânturi desprinse din fermecătoarea ei sensibilitate care jucau în memoria ei cum joacă petele de soare pe frunzele nenumărate ale pădurilor. Eu cred că Shakespeare, aproape atotștiutor, a zugrăvit-o cu premoniție în persoana reginei Mab.[1]

Într-adevăr când, pe la ora patru, intra la Foemina, grațios înfășurată în mantia ei de catifea, radioasă la gândul a

1. Regina Mab este zâna din monologul lui Mercutio, personaj din *Romeo și Julieta*.

tot ce va inventa și va povesti, la bucuria pe care o va răspândi, mi se părea că aud clopoțeii celebrului scherzetto al lui Berlioz din *Romeo și Julieta*..."[1]

1. Léon Daudet, *Portraits et souvenirs,* reed. în *Œuvres*, Paris, 1999, pp. 178–179.

„Prietenia, parfumată ca un șerbet de trandafiri, între cei doi orientali, Anna și Proust“

Prietenia dintre Marcel Proust și Anna de Noailles s-a închegat în 1899, la Amphion, când scriitorul petrecuse vara nu departe de Villa Basaraba, unde a fost martor la scena de adevărată disperare a Annei și a surorii ei când au aflat vestea condamnării căpitanului Dreyfus.

Un cercetător al operei lui Proust va scrie despre „prietenia, parfumată ca un șerbet de trandafiri, între cei doi orientali, Anna și Proust, asemănători sufletește nu numai prin inteligență, dar și prin cruzimea lor ascunsă, mascată la ea printr-o conversație supratensionată și sclipitoare, la el, prin analiza clinică și psihologică a celor mai nemărturisite pasiuni“.[1]

Adresate nu numai Annei, dar și unei sumedenii de artiști și scriitori, elogiile nevrozate ale lui Proust se găsesc răspândite cu prisosință în imensa lui corespondență. Relațiile literare ale vremii obligau la schimburi de superlative, de metafore care se voiau de fiecare dată cât mai măgulitoare, mai profunde și mai originale. Cu ocazia, de exemplu, a primirii Annei în Academia Regală a Belgiei, Proust i-a expediat o telegramă de felicitări de 120 de cuvinte: „Femeii unice, singura căreia i se potrivește o asemenea misiune etc. etc.“, cuvinte ditirambice de care se folosea în cazul a mulți

1. Andre Germain, *Les cles de Proust,* Paris, 1953, pp. 119–120. Prin „orientali“, autorul se referă la originea greco-română a contesei și la faptul că mama lui Proust era evreică.

corespondenți. Astfel, de exemplu, o scrisoare din 1903: „Dumneavoastră o depășiți până și pe Sfânta Fecioară, și la fiecare nouă revelație a marii și nemărginitei Dumneavoastră inimi, înțeleg mai bine temelia de neclintit, menirea pentru eternitate a geniului Dumneavoastră. Și, dacă nu vă supără puțin să fiți o și mai bună Sfântă Fecioară, voi spune că sunteți asemenea acelei zeițe cartagineze care inspira, unora, gânduri de plăceri trupești, și altora, dorința pietății."

Tot din 1903: „Câtă emoție încerc de fiecare dată când zăresc tumultul disciplinat al caligrafiei Dumneavoastră, acele magnifice volute ale unei mări infinite și ritmate din sânul căreia izbucnește, scânteietoare ca Afrodita, o gândire la fel de divină și la fel de încântătoare..."; sau: „rafinamentul Dumneavoastră de gentilețe îmi provoacă o bucurie dureroasă".

Primind de la contesă volumul ei, *Cântarea cântărilor* cu dedicație, Proust îi împărtășea impresiile sale de cititor copleșit de emoție:

„4 aprilie 1905

Un talent nemăsurat corespunde unei inimi nemăsurate, unei puteri de creație cum nu s-a mai văzut. Desigur, chiar dacă vi s-ar arde toate cărțile pe rug, tot ați rămâne nemuritoare pentru că ați răzbătut, răsturnând viața și moartea, jucându-vă cu taine inferioare marelui Dumneavoastră talent. Nemiloasă putere! Am trăit liniștit ani de zile, prin ce suferințe trebuie să trec acum din cauza cărții acesteia." O zi mai târziu, autorul Proust relua înșiruirea unor laude contorsionate: „încă strivit sub impresia acestei mărețe cărți, aș vrea să vă mai vorbesc despre ea, și nu pot." Anna de Noailles răspunzându-i cu complimente de același fel, Proust continua:

„18 iunie 1905

Doamnă, să mă joc cu toate cuvintele care reprezintă acum alfabetul sacru al gândurilor mele este atât de dulce, încât v-aș scrie la infinit fără să mă gândesc cât de absurdă, de îndrăzneață, de derizorie este încercarea de a vă capta

astfel gândurile. Vă mulțumesc încă o dată, Doamnă, pentru această sfântă scrisoare și vă rog să acceptați, odată cu recunoștința mea inalterabilă, respectuoasele mele omagii de admirație."

Urmează altă misivă a contesei, iar fericirea lui Proust îl aduce acum la capătul puterilor.

„19 iunie 1905

Vă implor, încetați de a mai fi atât de bună cu mine, nu mai pot suporta atâta fericire, recunoștință, emoție, stupefacție, toate sunt pentru mine o povară prea grea, și aș muri..."[1]

O asemenea acumulare de superlative incredibile nu era doar, precum s-ar putea crede, apanajul unui estet efeminat, snob și lipicios, precum Proust.

Voluptatea supremă, asociată cu instinctele cele mai desfrânate, era prezentă și în spectacolul *Martiriul Sfântului Sebastian*, compus de d'Annunzio în onoarea altei celebrități mondiale, dansatoarea Ida Rubinstein. Ea mai evoluase pe scenă și în altă compoziție a lui d'Annunzio, *Moartea parfumată*, dedicată scriitorului catolic de dreapta Charles Maurras, dar condamnată de Vatican pe motiv de păgânism, sexualitate și ofensă adusă religiei creștine.

D'Annunzio, autorul figurilor de stil duse până la paroxism, nu a întârziat să schimbe scrisori cu Anna de Noailles. El a fost cel care a numit-o „divina contesă", mărturisindu-i că „gloria Dumneavoastră este o satisfacție sublimă, pe care perfecțiunea o provoacă la ființele de geniu". Literatul tocmai trecuse printr-o fază de teribilism poetic, compunând versuri în onoarea „Romei bizantine", a cărei întruchipare modernă se dorea chiar el.

Tema Romei bizantine complicase însă lucrurile pentru Anna de Noailles, „fiica Orientului", pentru că la Paris apăruse o altă fiică a Orientului, scriitoarea italiană Matilde Serao, fiica unui italian, dar născută din mamă grecoaică, la

1. Philip Kolb (ed.), *op. cit.*, vol. V, pp. 195, 223, 232.

Patras, oraș grecesc. Divina contesă consimți să facă unele concesii, adresându-se în 1904 doamnei Serao cu formula „nobilă muză a Marii Grecii, totodată atenian și romană" și mărginindu-se, în ceea ce privea epistolele ei către d'Annunzio, să fie doar „latină". Din fericire pentru Anna de Noailles, doamna Serao se mută definitiv în Italia și d'Annunzio, „urmașul Romei imperiale", trebui să renunțe la proiectul de a deveni el însuși o reîncarnare a zeilor Greciei mitologice.[1]

În august 1913, „fiica Orientului" și „noul Dante" făceau un pelerinaj literar în Germania, vizitând casa lui Goethe de la Weimar și pe cea în care trăise Nietzsche, modelul amândurora în ceea ce privește cultul morții și al eroismului.

Un an mai târziu, în primăvara anului 1914, d'Annunzio se afla la Paris și se plimba în trăsură alături de „divina contesă", în Bois de Boulogne, locul de promenadă al lumii mari și al celebrităților. „Prezența noastră", relata chiar scriitorul, „nu putea trece neobservată. Lumea se uita, ne saluta. Am îndrăznit s-o întreb, în glumă, dacă era bucuroasă cu însoțitorul alături de care se afla. «Bucuroasă, cher ami? Mai mult, fericită, așa cum poți să fii alături de un egal».[2] O descriere a modului în care „divina contesă" știa să-și regizeze aparițiile în public a fost publicată după moartea ei de Maurice Martin du Gard[3], participant la recepțiile doamnei Mühlfeld, care, în marele ei apartament din Paris, ținea joia un renumit salon literar în *La Belle Époque*. Vastele încăperi erau întotdeauna ticsite de lume:

„Decembrie. Ne apropiam de opt seara, lumea simandicoasă începea să plece, dar nu într-atât încât să se facă loc

---

1. Pierre de Montera, Guy Tosi, *D'Annunzio, Montesquiou, Matilde Serao*, Roma, 1972.

2. Guy Tosi, *Anna de Noailles et Gabriele d'Annunzio, d'apres une correspondance inedite*, „Quaderni Dannunziani", Fondazione Vittoriale degli Italiani, fasc. XII–XIII (1958), pp. 3–10.

3. Maurice Martin du Gard (1896–1970), jurnalist, critic literar, fondator al importantului periodic *Les Nouvelles Litteraires* (1923–1936), memorialist. Nu trebuie confundat cu fratele său Roger Martin du Gard, scriitor și el, laureat în 1937 al Premiului Nobel pentru literatură.

de stat jos. Într-un colț al marelui salon, stăteam de vorbă, în picioare, cu Albert Thibaudet[1], căruia-i fusesem prezentat de Valéry.[2] [...] Deodată, s-a auzit ca un freamăt venind din antreu. Pusă la curent cu acel ceva extraordinar care se petrecea acolo, niște ciripeli, niște suspine, un fel de bătăi de aripi pe care le aștepta de mai bine de un ceas, doamna Mühlfeld se repezi printre musafiri, diplomați, membri ai Institutului Franței[3], foști miniștri, literatori de toate vârstele, care nu știau ce surpriză li se pregătea. S-a crezut o clipă că doamna Mühlfeld se va prăbuși la picioarele contesei de Noailles, mica regină, care, cu legendara ei întârziere, își făcuse în sfârșit apariția.

Întunecați și albaștri, ochii contesei rămăseseră cei mai frumoși ochi din lume. [...] Anii care trecuseră nu-i umbriseră frumusețea, nu i-o înfloriseră, nici nu i-o simplificaseră. [...] Ea purta un fel de mască, compusă dintr-un amestec de curaj, de singurătate, din efectul calomniilor pe care le îndurase și din acea fizionomie de femeie celebră și despotică pe care și-o compunea când ieșea în lume, ca și cum ar fi așteptată de un car triumfal. Anul acesta îi adusese alte coroane – marele Premiu de Literatură al Academiei

---

1. Albert Thibaudet (1874–1936), critic și istoric literar. Ultima sa lucrare, *Histoire de la litterature française de 1789 à nos jours*, a apărut în anul morții sale.

2. Paul Valery (1871–1945), unul dintre cei mai cunoscuți scriitori ai vremii, profesor la Collège de France, membru al Academiei Franceze din 1925.

3. Cele mai prestigioase cinci instituții culturale ale Franței – Academia Franceză, Academia de Științe, Academia de Științe Morale și Politice, Academia de Inscripții și Litere, Academia de Bele-arte, unele create în secolul al XVII-lea, au fost reunite de Napoleon I în 1811 în cadrul Institut de France, fiecare dintre ele păstrându-și autonomia, publicațiile respective și administrația. Ele se reunesc o dată pe an, membrii fiecăreia purtând uniforma specifică, cu bicorn și spadă. George Bibescu a fost admis în calitate de autor al unor volume privind istoria recentă a Franței și a României. Institutele Culturale Franceze funcționând astăzi în diferite capitale străine nu depind de Institut de France și îndeplinesc alt rol decât acesta.

Franceze și alegerea ca membră a Academiei Regale a Belgiei. Părea devorată de o flacără lăuntrică și totodată cuprinsă de suspine care păreau că o leagă de sublima ei persoană. Ochii îi erau parcă străfulgerați de o tristețe fină, de o umilință de regină. Obosită de frecventarea zeilor cu care era egală, obosită până și de morții pe care îi cântase, ea binevoia acum să converseze cu viii. Contesa de Noailles apăruse printre noi, ridicată pe tocurile înalte ale unor minusculi pantofi argintii, cu aerul acela nemilos și muribund, de parcă ar fi fost Pitia din Delfi după ce-l interogase pe zeul Apollo. [...] Aflând că Paul Valéry era în salonul de alături, doamna de Noailles, cu o energie nebănuită, se grăbi într-acolo..."

Profitând de absența contesei, Albert Thibaudet povestește celor din jur tema unei pastișe literare publicate nu demult de Proust, unde Anna de Noailles, Martha și Anton Bibescu, Paul Morand și prințesa Soutzo apar la Versailles în anturajul lui Ludovic XIV. Deodată, Anna de Noailles se reîntoarce alături de narator, urmată de Paul Valéry, care pleca să cineze în familie. Se pregătește și ea de plecare, dar dorește să fie acompaniată de o suită. Și aici urmează o scenă relatată cu brio de foarte tânărul, pe atunci, Maurice Martin du Gard:

„«Dragul meu domn Thibaudet, veniți!» Era un ordin, al cărui ton despotic era corectat de inflexiunea politicoasă și protectoare din vocea contesei. Mă ia și pe mine, odată cu Thibaudet. Ajungem în antreu, dar nu ieșim, rămânem pe loc. Contesa văzuse acolo un divan foarte mare, peste care se așază dând ordin să ia loc lângă ea corpolentului Thibaudet, care se încurcă printre perne. Apoi îmi poruncește să mă întind pe jos, la picioarele ei. Și începe să vorbească de Charles Maurras și de romantism. Dar se întrerupe brusc, privind spre cer și întinzându-și mâinile pentru a răspunde omagiilor musafirilor care părăsesc pe rând recepția, oarecum mirați să o regăsească pe divanul din antreu, ca și cum s-ar fi instalat acolo pentru a le supraveghea plecarea. Toți i se închină ca unui idol, contesa sucombă sub asaltul compli-

mentelor, e cât pe ce să moară, răspunde cu alte complimente, care de care mai rapide, mai înflorite, mai de necrezut; le promite inima, sufletul ei, tuturor le spune că le va trimite un volum de-al ei, acceptă cu extaz invitații la care nu se va duce și însoțește cu priviri înaripate acest cortegiu de oameni care-i erau indiferenți."[1]

Totuși strălucirea Annei de Noailles nu-i fermeca chiar pe toți. Cu ani în urmă, în 1915, înainte de a pleca spre București, unde fusese numit ministru plenipotențiar al Franței, contele de Saint-Aulaire exprimase dorința să se documenteze pe lângă cele pe care le denumise „cele două muze românești de la Paris": Anna de Noailles și Elena Văcărescu. După ce fusese invitat la un dineu, își amintea:

„Anna de Noailles sosi, ca întotdeauna, cu o jumătate de ceas întârziere; fără a se scuza, ea se prăbuși istovită într-un fotoliu, această ființă plină de viață pretinzându-se muribundă, ceea ce n-o împiedică să înceapă un monolog strălucitor și zăpăcitor care reducea la tăcere vorbitori renumiți. Așezat lângă dânsa, primeam primul șoc al acestei femei-torpilă, toată spuma acestui cuvânt-fluviu sau mai curând a acestui torent care îi îneca pe toți comesenii, rostogolind în același timp perle și deșeuri, ba chiar și câteva cadavre. În ziua aceea, desigur în onoarea mea, regele și regina României erau ținta acestui joc de popice. Era o lipsă de gust și de caritate față de mine, pentru că ea trăgea concluzia că niciodată România nu va duce război împotriva Germaniei și că misiunea mea va fi un eșec total. Poeții nu sunt întotdeauna profeți. În această prognoză era mai puțină clarviziune decât orgoliu prost plasat. Ea își calomnia patria de baștină, unde nu se ducea niciodată, făcându-se că nu cunoaște altă patrie decât Franța, sau mai curând umanitatea întreagă, singura demnă de geniul ei universal. Anna de Noailles, un suflet despre care te întrebai cum de găsise

1. Maurice Martin du Gard, „Le dimanche chez Madame Mohlfeld", în *Les memorables 1918–1923*, vol. I, Paris, 1957, pp. 180–185.

un trup, un trup minuscul, firav, cu un cap ai cărui ochi imenși și arzători o asemănau cu o libelulă, numai ochi și aripi.

Nu am mai întâlnit-o din nou decât după război, în timpul unei șederi la Paris, la o masă oferită ducesei de Vendôme (sora regelui Belgiei – n.a.) de marchiza de Belloy, soția atașatului meu naval la București, născută Bibescu, vară cu Brâncovenii, care era însă tot atât de bună româncă pe cât era de bună franțuzoaică. După obiceiul ei și în ciuda protocolului, Anna de Noailles se lăsă așteptată aproape o oră. Departe de a se scuza, «divina contesă» dădu o lecție de democrație. Stăpânei casei, vară-sa, care-i spuse «Hai, Anna, fă o reverență Alteței Sale Regale», ea îi răspunse, executând o piruetă, cu aceste cuvinte: «Nu fac plecăciuni unor Altețe, căci eu sunt republicană», după care, singură, se instală într-un fotoliu."[1]

1. Comte de Saint-Aulaire, *Confessions d'un vieux diplomate*, Paris, 1953, pp. 309, 310. Versiunea în limba română a unora dintre capitolele ediției originale, *Confesiunile unui bătrân diplomat*, a apărut la Editura Humanitas, în 2002, în traducerea Ilenei Sturdza.

Nicolae Vaschide, ghidul contesei prin azilurile de nebuni ale Parisului

Disprețul Annei de Noailles pentru tot ce nu era francez a fost încurajat de antiromânismul protejatului, devenit și un fel de mentor al ei: medicul psihiatru Nicolae Vaschide (1875–1907), născut la Buzău într-o familie de negustori greci. Student strălucit al Facultății de Medicină din Paris, el devenise încă de la încheierea studiilor unul dintre pionierii europeni ai psihologiei experimentale[1], o ramură a disciplinei medicale ajunsă la modă nu numai în cercurile științifice ale vremii, dar și printre literați.[2] Contesa l-a anexat pe Vaschide ca pe un fel de aghiotant științific, pe când savantul a fost atras de personalitatea complexă și stranie a protectoarei sale.[3]

---

1. Traian Herseni, *Psihologia lui Nicolae Vaschide*, Editura Științifică, București, 1973, care nu a cunoscut interesantul text al lui Grigore Tăușan, „Cheia viselor și studiile lui N. Vaschide", în *Viitorul*, 4 dec. 1932, pp. 1–2.

2. Astfel, Maurice Barres a fost autorul volumelor *Trois stations de psychotherapie (1891)*, *Paul Bourget* și *Essais de psychologie comparee,* iar Proust, precum se știe, a fost mult influențat de psihanaliză când a întreprins descrierea profundă, dramatică, a societății mondene și superficiale din *În căutarea timpului pierdut*.

3. Tot atunci a fost anexat un alt fondator al psihanalizei, doctorul Sigmund Freud (1856–1939) de către o altă personalitate a lumii mari pariziene, prințesa Marie Bonaparte, născută Blanc, bogata fiică a unui antreprenor de cazinouri. Ea a finanțat multe dintre publicațiile de început ale lui Freud. Vaschide nu-l cunoscuse pe Sigmund Freud, mai vârstnic decât el, doctor în medicină la Viena în 1876, pe vremea în care acesta, la începutul carierei sale, studiase timp de doi ani la

Având satisfacția de a fi primit ca egal de somitățile științei medicale franceze, Vaschide făcuse din denigrarea românilor, a științei și a culturii române o a doua natură. După câteva articole critice publicate în România împotriva burgheziei țării sale de baștină,[1] articole îndreptățite în parte, dar a căror vehemență a stârnit mirare,[2] medicul psihiatru și-a transferat activitatea științifică și publicistică în periodicele franceze, nu fără a-și exprima câteodată „sila de burghezie" – cea franceză – și apelând chiar la teoriile anarhiste, și ele de curând la modă, visând la „lumea nouă ce se desprinde din vălmășagul de aspirații contemporane până la revoluția maselor".

Astfel, de exemplu, doctorul Vaschide publicase în paginile revistei *România jună* din București, o șarjă îndreptată fără nici o urmă de indulgență împotriva studenților români de la Paris care-și „tocau banii în modul cel mai dăunător pentru prestigiul țării lor".

Paris, sub direcția profesorului Charcot, cazurile de hipnoză și de isterie. Freud se stabilise definitiv la Viena în 1886, unde va deveni celebru după 1900, anul publicării în limba germană a tratatului său, *Interpretarea viselor*, urmat de cunoscutele sale studii despre teoria sexualității.

1. Nicolae Vaschide a publicat și câteva studii obiective despre țara sa, precum: „La nouvelle loi de l'enseignement secondaire et superieur en Roumanie", în *Revue internationale de l'Enseignement*, 37, 1899. Lucrarea care l-a consacrat în mediile medicale era intitulată *Psychologie des reves* (1901), și a fost urmată de *Contribution à la psychologie des mourants. Pressentiment de la mort avec la reapparition de la conscience chez les alienes* (1903), *Etude des phenomenes telepathiques* (1903), urmată de *Les hallucinations telepathiques* (1904). Tot el a fost autorul lucrării *Le délire par introspection*, și, tot în franceză, al studiului „Visul profetic în credințele și tradițiile popoarelor sălbatice", apărut în *Bulletin de la Societe des Sciences de Bucarest*, și „Cercetări experimentale asupra halucinațiilor telepatice", urmat, în 1905, de *Psihologia atenției*.

2. Mirare, dar și necesitatea de a da o explicație. Astfel, Mihai Holban, proprietarul-editor al *Revistei idealiste*, scria: „De ce nu se întoarce doctorul Vaschide în țară? Pentru că nu are pentru ce veni."

Pentru contesa de origine româno-elenă, ca și pentru medicul de origine greco-română, folosirea unei limbi de mare civilizație, franceza, accesul într-un mediu literar sau științific de prestigiu mondial, admiterea prin asimilare într-un statut intelectual mai riguros și mai rafinat decât cel din România implicau abandonarea tradițiilor legate de țara de baștină. Ceea ce pentru intelectualitatea din România constituia o rușine, dacă nu de-a dreptul un caz infamant.[1]

Acestor păreri nepatriotice li se adăugau, atât la Anna de Noailles, cât și la doctorul Vaschide, lipsa de interes față de sentimentul religios, atât de prezent, totuși, încă din vremurile preistorice, în psihicul și în folclorul poetic al tuturor societăților umane. Pentru contesă, urmașa domnitorului ucis împreună cu fiii săi pentru că nu abjurase credința strămoșească, religia era „ceva inutil". Dar inutil până la un punct, un „ceva" folosit în mod selectiv, căci zeii antici pe care poeta îi invoca cu fervoare, declarându-i la nevoie drept strămoșii ei direcți, aparțineau totuși unei mitologii de esență religioasă. În Orientul Annei de Noailles, Bizanțul era uneori citat, dar niciodată pentru că fusese un imperiu profund impregnat de credința ortodoxă. Farmecul icoanelor bizantine nu-și găsea nici un loc în versurile ei. Influența lui Vaschide asupra contesei nu s-a limitat la explicații științifice și la consultații medicale. Prin protectoarea sa, el s-a

1. Fenomenul a fost analizat în profunzime în legătură cu românii ardeleni confruntați cu mediul cultural maghiar, apoi austro-ungar, de la Matei Corvin la Emil Cioran, trecând prin reprezentanții Școlii Ardelene: Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, 1997. Sorin Mitu explică refuzul de a-și asuma identitatea românească prin „valorizare negativă", prin „erodarea conștientă a sentimentului național", sentiment „pus la încercare prin trecerea la un nivel superior de cultură". Din aceeași lucrare aflăm, de exemplu, ce scria Samuil Micu în 1796: „unii se rușinează a vorbi românește între sine unii cu alții, mai [degrabă] voiesc a grăi grecește sau ungurește sau altă limbă decât a sa"; Papiu-Ilarian afirma în 1852: „Românii nu se mai țineau oameni deplini și destul de civilizați până nu vorbeau ungurește", p. 230.

amestecat cu succes în programul editorial al revistei *La Renaissance Latine*, scoasă de C. Basarab-Brâncoveanu, fratele Annei de Noailles, revistă care urmărea, printre altele, promovarea în Franța a culturii române. Doctorul a încercat, dimpotrivă, să imprime revistei o pronunțată notă antiromânească. Sub pseudonimul „Henri des Rioux", el publicase deja un text antiromânesc în revista pariziană *Cosmopolis*, în care enumera defectele societății românești, „o lume care a sărit direct din barbaria orientală în rafinamentul parizian [...], o lume vulgară, inteligentă, superficială, dar foarte ospitalieră"[1], ca și cum asemenea trăsături de parvenitism, foarte vizibile de exemplu în țările Americii Latine, ar fi fost proprii doar lumii românești.

Vaschide republicase articolul din *Cosmopolis* și în *La Renaissance Latine*, făcându-și în continuare un fel de datorie în critica negativistă și acră, semnând alte studii precum *Petits bonhommes d'un petit pays*[2] (*Omuleți de țară mică*), sau *Essai de psychologie sociale,* atacându-i pe tinerii debutanți N. Iorga și C. Rădulescu-Motru sau înșirând cu de-amănuntul racilele intelectualității române, șovinismul, habotnicia religioasă etc., importate din Franța de către o societate, susținea el, „al cărei viitor este, totuși, strălucit" (*sic!*).

Numit profesor la Școala de Înalte Studii din capitala Franței, doctorul continua să publice în diferite reviste, inclusiv în *La Renaissance Latine*, articole precum „Sentimentul muzical la nebuni". Curând după aceea, în 1901, numit director adjunct al laboratorului de psihologie experimentală de

1. Henri des Rioux, „La societe roumaine", în *Cosmopolis*, t. 10, nr. 30, iun. 1898, pp. 746–765. Asemenea derapaje se pot găsi și în paginile scrise, 50 de ani mai târziu, de un coleg de breaslă al lui Vaschide și bun cunoscător al lui Lombroso, fostul medic alienist Petre Pandrea. Mai sunt și alte exemple: viitorul sociolog Ștefan Zeletin, care, în 1916, în ajunul intrării României în războiul mondial, publica volumul *Din țara măgarilor. Însemnări*, în paginile căruia poporul român era târât în noroi.

2. *La Renaissance Latine*, I, nr. 1, mai 1902, pp. 406–418.

la Villejuif, lângă Paris, Vaschide publica *La psychologie des rêves* (*Psihologia viselor*), volum care făcea din el rivalul lui Freud, a cărui *Interpretare a viselor* apăruse la Viena cu un an mai înainte. Contemporan cu aceste lucrări este și diagnosticul alienistului român dat pe seama manifestărilor demenței la Nietzsche și la Eminescu.

Pe când Anna de Noailles purta discuții cu filozoful Henri Bergson în jurul relației dintre suflet și vitalitate și urma un tratament împotriva melancoliei pe baza unor pastile prescrise de Vaschide, acesta se făcuse ghidul contesei pentru a-i explica operațiile pe care le făcuse, pe viu, pe creierul alienaților mintali. Precum Virgiliu în *Infernul* lui Dante, Vaschide o călăuzea pe Anna de Noailles, însoțită de o ghicitoare înzestrată cu puteri paranormale, Madame Fraya, pentru a le prezenta cazuri remarcabile din azilurile de nebuni ale Parisului.[1]

Marcel Proust era indispus de preferința acordată de contesă medicului alienist. Interesat de aberațiile sexuale, dar nu și de cele mintale, Proust îl vorbea de rău pe Vaschide („Prea explică mult, prea are accent!"), fără a bănui că frecventarea Madamei Fraya era de rău augur. În 1904, într-un cerc de invitați ai Annei de Noailles, deci în fața unor martori, renumita ghicitoare anunță moartea peste trei ani a doctorului, atunci în vârstă de 29 de ani. Ceea ce se întâmplă cu exactitate, în 1907, pe când psihiatrul termina un studiu clinico-filozofic, „Eul muribunzilor", și se pregătea să inaugureze noua și prestigioasa sa funcție de profesor la Collège de France. Profund impresionată de acest nefiresc și prematur sfârșit, Anna de Noailles îl evoca pe savantul român ca pe călăuza care îi arătase calea spre porțile de neocolit ale morții:

„Vai! Dispăruții mei, arhangheli fără aripi,
Pășiți în fața mea, ca să nu-mi fie frică!"[2]

---

1. Claude Mignot-Ogliastri, *Anna de Noailles*, ed. cit., pp. 171–172.
2. *Ibidem*, pp. 234, 270.

„Je suis grecque, ma patrie est la Grèce“

Deși pălită astăzi, după mai bine de 80 de ani de la moartea contesei, gloria imensă, aproape fără seamăn, de care s-a bucurat Anna de Noailles în timpul vieții ei a atras de timpuriu și atenția publicului românesc.

Dar Anna Brâncoveanu nu a dorit niciodată să acorde României măcar o fărâmă din aura acumulată în străinătate. Dispariția prematură a lui Vaschide i-a încurajat parcă și mai mult purtarea ei de ființă răsfățată, mereu tentată de moșturi răutăcioase.

Tenacitatea cu care se împotrivea oricărei mențiuni a originii ei românești se îmbina cu plăcerea de a jigni o lume care, spre deosebire de cea franceză, nu o interesa. Câteva cuvinte ocazionale de afecțiune pentru locurile de unde veneau Brâncovenii i-ar fi adus, din partea românilor, o imediată și o mare popularitate. Ea n-a vrut niciodată să le pronunțe. Într-un interviu publicat la Paris, la începutul anului 1912, în revista *Les Annales*, ea s-a eschivat de la cererea reporterului de a spune câteva cuvinte despre România. Atât de pricepută în meșteșugul complimentelor și al improvizației entuziaste de îndată ce se afla confruntată cu versurile publicate de un francez, contesa afirmase atunci că nu cunoștea mare lucru despre „această țară“ (adică România), în care nu trăise „niciodată“. În numele studenților români din capitala Franței, Ion Minulescu, pe atunci încă necunoscut, o acuzase în numărul din 5 aprilie 1912 al revistei bucureștene *Insula* de vina de a se fi lepădat de naționalitatea

română, deși avea totuși grijă să beneficieze de veniturile proprietăților ei din România.

Lipsa de atașament față de România a fost evidentă și în cursul războiului mondial, când, pe lângă multele ei cuvântări omagiind vitejia ostașilor francezi, poeta a ținut conferințe de binefacere și a lansat apeluri pentru ajutorarea bănească a răniților francezi și englezi de pe frontul german (de exemplu, la Sorbona, pe 9 aprilie 1916) sau ale victimelor genocidului armenesc din același an[1]. Prin contrast, premeditată, este absența numelui României din înaripata poezie *La Victoire*, în care ilustra scriitoare omagia țările învingătoare (Franța, Italia, Rusia, Grecia)[2] – „uitând“ însă nu numai România, ci și Statele Unite.

Educată de o mamă grecoaică, ce se voia orientală, Anna de Noailles hotărâse că patria ei trebuia să fie în Orient și mai ales în Grecia. Care Grecie? În orice caz nu Grecia contemporană, despre ai cărei numeroși reprezentanți trăitori la Paris contesa folosea termenul net peiorativ *„la grecaille“* („grecoteimea“). La fel de disprețuitoare se arăta vorbind de acele rude apropiate ale ei care trăiau, foarte strâmtorate, în cartierul Fanarului constantinopolitan: *„la turquerie“* („turcimea“). O metodă de a ține la distanță persoane care n-o interesau sau care nu-i conveneau. De remarcat totuși că Anna de Noailles, oricât de amnezică va fi fost în ceea ce privea România, nu s-a exprimat niciodată în mod similar, adică batjocoritor, despre români. I-a ignorat.

Poeta se voia reîncarnarea Greciei mitologice, așa cum unii dintre contemporanii și admiratorii ei se proclamau succesorii oratorilor Greciei antice (Maurice Barrès) sau ai Romei imperiale (d'Annunzio). De aceea, de exemplu, în *Les vivants et les morts* (1913), vorbind despre sufletele viilor și ale morților, ea va evoca „zeii mei ce sunt în Creta și în insula Eghina“, „sângele ce-mi curge în vine, roșu ca rozele din Creta“,

1. *Mercure de France*, 16 aug. 1919.
2. Claude Mignot-Ogliastri, *op. cit.*, pp. 298, 401.

licențele poetice permițându-i oricum să se contrazică atunci când în poemul *Constantinople* scria că „de acolo mi-au venit strămoșii". Elenismul contesei era cu atât mai selectiv, cu cât grecii din Grecia și diaspora grecească de pretutindeni, patrioți până la șovinism, nu înțelegeau să facă deosebiri între Elada lui Pericle și cea modernă, a lui Venizelos.

Bunicul ei grec, Constantin Musurus, fusese un om fără genealogie cunoscută. În locul acesteia, Ralu Brâncoveanu și fiica ei Anna de Noailles îl declaraseră originar din Creta medievală și treceau peste faptul că Musurus, pașă otoman, fusese reprezentantul diplomatic al sultanului la Atena într-o vreme în care Grecia independentă încă lupta pe toate planurile împotriva Turciei. Constantin Musurus făcuse față unei situații imposibile, detestat de greci, și fusese chiar victima unui atentat care-l lăsase cu brațul stâng paralizat.

Lipsa oricărei dovezi genealogice nu o împiedicase pe Anna Brâncoveanu să afirme că, descendentă din filozoful renascentist Marc Musurus, ea făcea parte dintr-o „dinastie a inteligenței", bineînțeles grecească; că datorită tot bunicului, ambasador la Londra, fusese crescută „pe genunchii reginei Victoria", lucru cu totul inexact; că bunica ei (Ana Musurus, născută Vogoride, pe care nu o numește) fusese „o greacă cu ochi prelungi" ce „suspinase pe malul Apelor Dulci ale Asiei". Cealaltă bunică, Zoe Bibescu, al cărei nume și naționalitate le trece de asemenea sub tăcere, fusese totuși doamna Țării Românești. Anna de Noailles relata doar că, visătoare, acea bunică „cânta din harfă sub un chiparos și dăruia icoane de aur nenumăratelor ei mănăstiri"[1]. Pe tatăl acesteia, vornic în Moldova, Alexandru Mavrocordat, îl declară identic cu un alt Alexandru Mavrocordat, erou al războiului de independență al Greciei, în brațele căruia murise, „rănit de turci", Lordul Byron.

Exproprierea parțială a domeniilor impusă după 1918 de statul român tuturor moșierilor, inclusiv familiei Brâncoveanu,

1. Anna de Noailles, *Les forces eternelles,* Paris, 1921, p. 199.

și deci și Annei de Noailles, o lovise cu atât mai mult în felul ei costisitor de a trăi, cu cât își cheltuise o mare parte din zestre, soțul ei făcând la fel cu propria avere. Dat fiind că în Franța nu avusese loc nici o reformă agrară după război, Anna de Noailles transformase reforma agrară română într-alt episod al vechiului conflict dintre Bibești și Ion C. Brătianu, povestind acum prin Paris (între alții și lui Proust) că ea devenise victima lui Ion I.C. Brătianu.

Motiv în plus să dea de înțeles că nu era româncă, așa cum o va face încă o dată, într-un alt interviu, publicat în 1926 de revista pariziană *Les Nouvelles Littéraires*, interviu care a stârnit reacții indignate la București.

Un prim comentariu venea de la doctorul Severeanu, medic primar la Spitalul Așezămintelor Brâncovenești (unde era efor însuși fratele Annei), care afirma:

„Cred că ilustra poetă nu poate tăgădui că fratele ei, dl Basarab-Brâncoveanu, este un bun cetățean român, care joacă un rol politic în țară. Doamna de Noailles, care a fost înzestrată cu avere în România, ar trebui să aibă mai multă simpatie pentru această țară. E regretabil ca o femee distinsă ca doamna de Noailles să-și renege origina curat românească, mai ales acum că România a devenit o țară mare, cu prestigiu, și în sânul căreia D-sa ar face o figură foarte apreciată."[1]

Pe aceeași temă se pronunțaseră, în același ziar, alți doi scriitori, Ion Minulescu[2] și o romancieră astăzi uitată, Lucrezia Karnabatt, care dădea o explicație a cărei intuiție feminină găsea nota justă. Se afla astfel că Anna de Noailles era o „pozeusă", convinsă a fi întruchiparea, prin moștenire maternă, a bacantelor, muzelor și naiadelor din Antichitatea greacă. Contesa se folosea, alternativ, de această ipostază pe care o socotea mai interesantă decât *invocarea coroanei* princiare a Brâncovenilor, coroană de care totuși Anna nu

1. Dr. Severeanu, „Doamna de Noailles este româncă", în *Dimineața*, 1 nov. 1926, p. 3.
2. „Iar Doamna de Noailles", în *Dimineața*, 8 nov. 1926, p. 3.

se lepăda. Ea o arbora așa cum se cădea unei stăpâne de casă aristocratică: coroana apărea brodată pe pernele așternutului, gravată pe argintăria de familie și pe inelul cu blazon de care contesa nu se despărțea. Atunci când, preciza Lucrezia Karnabatt, contesa declarau revistei *Nouvelles Litteraires*: „*Je suis grecque, ma patrie est la Grèce*", Anna de Noailles se voia reîntruparea a douăzeci și cinci de secole de *poezie*, cuprinzând implicit „Olimpul și Parnasul, Iliada și Odiseea, Platon și Socrate, Praxitele și Phidias [...]. Cum se poate rezista la așa ceva? În Antichitate, șapte orașe se certau pentru paternitatea lui Homer. Noi ne certăm cu Grecia pentru doamna de Noailles [...]. Ce-i oferim noi? Două principate mici, necăjite, abia șase secole de trecut, un strămoș martir, tată al unei familii numeroase..."[1]

Desigur, explicațiile Lucreziei Karnabatt nu puteau să corecteze impresia creată în România de mofturile neromânești ale divinei contese. Mai mult, s-au ridicat atunci glasuri în presa naționalistă care denunțau „elita deznaționalizată", ridiculizau poeta cu „leșinuri de comandă", „Brâncoveanca rătăcită de neam", o indezirabilă în sânul culturii cu adevărat românești.

Situația devenise jenantă pentru familie și în primul rând pentru fratele ei, care se simți dator să ia poziție:

„N-am de gând să răspund învinuirilor aduse de dl profesor Severeanu surorii mele, nici să apăr o atitudine pe care o dezaprob și eu. Dar pot invoca unele circumstanțe atenuante: crescută în Franța, departe de țară, sora mea n-a avut prilejul să-și cunoască patria. [...] Nu este condamnabilă dragostea ce o resimte pentru Grecia, pe care o privește ca pe o patrie spirituală.

Vorbesc aci pentru prima oară de trecutul familiei mele, o fac cu părere de rău și mă despart de un obicei al meu, căci ceea ce prețuiesc și admir înainte de toate la un om sunt

1. Lucrezia Kamabatt, „Helenismul contesei", în *Dimineața*, 10 nov. 1926, p. 9.

meritele lui personale. [...] Criticile dlui Severeanu nu vor putea știrbi întru nimic măreția talentului ei.“[1]

Nesocotirea, de neînțeles până astăzi, a țării ei de baștină și a strămoșilor ei a inspirat și versurile lui Octavian Goga; așezate sub titlul *Scrisoare contesei de Noailles născută principesă Brâncoveanu* și sub un motto amintind o tragică întâmplare – „Brâncoveanu Constantin, boieriu vechiu și domn creștin (Cântec din bătrâni)“ –, versurile sună astfel:

Tu ne-ai uitat, tu din strigarea noastră
Nu știi nimic, nimica nu te doare.
Nici Dunărea nu-ți plânge la fereastră,
Nici munții mei nu pot să te-nfioare,

Nu ne-nțelegi nici visul, nici cuvântul,
Nici cântecul tu nu ni-l poți cunoaște,
Din țara ta ți-a mai rămas pământul,
Ai grâu în el, dar ți-ai uitat de moaște.

Abia odat' când te chema Bizanțul
Ai poposit la noi o clipă, două.

.....

De-aceea azi, tu râzi ca de-o poveste
Când cineva de rostul tău te-ntreabă.
Râzi în zadar! Trecutul ne-nfășoară
Străbuni'n noi de veci nu vor să moară

Când vei simți o jale vag'adesea
Și'n liniștea amurgului de toamnă
Te vor fura îndemnuri ne'nțelese,
Nu te mira: Sunt Brâncovenii, doamnă!

---

1. C. Basarab-Brâncoveanu, „Contesa de Noailles“, în *Dimineața*, 27 nov. 1926.

Mult mai târziu, unul dintre biografii contesei va scrie cu dreptate că „pentru Anna a fi franceză, greacă sau persană nu era contradictoriu: urmărind ubicuitatea, atât în spațiu, cât și în timp, ea se voia, în primul rând, «orientală»"[1]. Și orientală era într-adevăr poeta care își căuta inspirația într-un Orient de fabricație proprie și în pasionatele ei visuri populate cu o mitologie didactică. Fără a nega vreodată explicit calitatea ei de româncă, ea a evitat această temă. Cel mult, foarte rar și la ocazii solemne, o evoca, dar în modul cel mai aluziv. Astfel, în 1922, cu ocazia recepției la Academia Regală a Belgiei[2], în fața unui auditoriu compus din suveranii țării, din corpul diplomatic și din scriitori francezi foarte cunoscuți – și grație de asemenea publicității făcute de ea însăși acestei ceremonii –, Anna de Noailles s-a prezentat ca o „fiică a Orientului, în care sălășluiesc forțe grecești și latine". În 1927, într-un număr festiv al prestigioasei reviste *L'Illustration*, având ca temă România, cu o dedicație adresată Elenei Văcărescu, contesa evoca amintirea strămoșilor, de data aceasta români.

Desigur, cea mai mare importanță o aveau pentru Anna de Noailles doar publicul francez și lumea culturală franceză.

---

1. Claude Mignot-Ogliastri, *op. cit.*, p. 225. Începând cu călătorii din secolul al XVIII-lea, continuând cu Chateaubriand, Lamartine, Balzac, Pierre Loti și mulți alții, Orientul este o culegere de clișee mai mult sau mai puțin documentate, o referință mai mult sau mai puțin poetică, inclusiv la cele *O mie și una de nopți*, o aproximație înflorită, de-o nespusă bogăție, o chemare misterioasă care face apel la imaginație. Astfel se exprimă Jean-Claude Berchet, autorul prefeței la *Le voyage en Orient, Anthologie des voyageurs français au Levant au XIX-e siècle,* Paris, 1995.

Nu e mare deosebire între unul dintre personajele lui Balzac (din romanul *Fata cu ochii de aur*), tânărul care îi spune iubitei sale „Hai să fugim în Orient, acolo primăvara e veșnică. Flori cât vezi cu ochii!" și contesa de Noailles, care, în oda *Constantinople en 1890,* suspina: „O! Stambul! Din toate numele care mă încântă, este cel mai plin de vrajă..."

2. La acea vreme, Academia Franceză nu primea femei printre membrii ei.

Un exemplu al atitudinii contesei în această privință se găsește în scrisoarea de mulțumire trimisă în 1923 Marthei Bibescu, care-i dăruise un exemplar din volumul, proaspăt apărut, *Izvor, țara sălciilor*, a cărui temă era, precum se știe, România. *Izvor* fusese primit cu unanimă admirație de critica literară, franceză și străină, și Anna nu putea să o treacă sub tăcere în dedicația Marthei. Forțată de regulile politeții, deși nimic nu o împiedicase vreodată să se intereseze de România, Anna de Noailles îi răspundea Marthei: „regretând că din cauza împrejurărilor nu am cunoscut și nu am apreciat mai bine acea frumoasă țară"[1], căreia evită însă să-i pronunțe numele, „România". În realitate, ceea ce o impresionase pe poetă nu era atât substanța românească din *Izvor*, cât faptul că era vorba de un succes parizian de librărie. Gândul că i-ar fi fost foarte ușor să compună la rândul ei un succes de librărie cu subiect românesc n-a trecut nici prin mintea, nici prin inima Annei de Noailles.

Singura contribuție a Annei de Noailles la o publicație românească s-a produs abia spre sfârșitul vieții. În 1931 a semnat o scurtă prefață a traducerii, în limba franceză, a volumului *Basme românești contemporane*, scrise de diferiți autori și publicate la București de Sarina Cassvan.

Atitudinea de o francofilie exagerată, pasională, a contesei nu a ușurat întotdeauna admiterea ei în tagma scriitorilor francezi. Astfel, Charles Maurras, deși era un admirator al ei, a fost de părere că „tocmai dragostea totală, admirația globală a doamnei de Noailles pentru Franța o desemnează ca străină".[2] Ceea ce a îndreptățit-o, mult mai târziu, pe o scriitoare română, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, să afirme în 1971, cam pripit: „și totuși, între poeții francezi, Anna de Noailles rămâne română, și ca atare o consemnează toate istoriile literare în care laureata Academiei Franceze (pentru

1. Scrisoarea de mulțumire a Annei de Noailles se găsește în fondul Martha Bibescu de la Departamentul de manuscrise al Bibliotecii Naționale din Paris.

2. Charles Maurras, *Le romantisme feminin*, Paris, 1905.

volumul *Le cœur innombrable*, apărut în 1901) nu-și cunoaște nici ascendenți, nici descendenți". Afirmația nu este exactă. Istoriile literare cu pricina precizează, toate, că poeta era născută din tată român și mamă greacă.

Alți critici, români, au exprimat altă părere: „Putem încerca să explicăm exotismul geniului ei poetic prin originile ei; e ușor să-i legăm poemele și proza de Orient, căci conținutul, accentul, sursa lor i se potrivesc. Dar, în literatură, toate acestea rămân indisolubil legate de limba în care au fost concepute și exprimate [...], de aceea suntem obligați să recunoaștem că această scriitoare cu sânge strămoșesc atât de divers nu poate fi revendicată decât de literele franceze."[1]

Lovită de o boală necruțătoare, poeta s-a stins, după mari chinuri, pe 30 aprilie 1933. Avea 57 de ani. Moartea Annei de Noailles, care, conform comentariilor presei, „întruchipase în anumite clipe spiritul Patriei, luciditatea geniului francez", a fost prilejul unor grandioase funeralii oficiale organizate de guvern în onoarea uneia dintre puținele femei care, la acea dată, fusese decorată cu Legiunea de Onoare.

La slujba de înmormântare oficiată la biserica Madeleine a asistat o mulțime de peste zece mii de oameni.[2] S-au pronunțat multe și înfierbântate discursuri, de către ministrul instrucțiunii publice, Louis Barthou, de către președintele Societății Scriitorilor Francezi, atât din partea Academiei Franceze, cât și din cea a Academiei Regale a Belgiei. Doar soțul ei nu găsise puterea, cel puțin așa explicase, s-o însoțească pe Anna pe ultimul ei drum. Contesa nici nu a fost, de altfel, înmormântată în mausoleul familiei de Noailles, lângă Paris, ci în cavoul Bibeștilor, din cimitirul Père Lachaise. Familia era reprezentată de fiul și de nora ei, de fratele ei, prințul Brâncoveanu, de nepotul ei de soră, prințul Marc de Caraman-Chimay, și de prințul Anton Bibescu.

---

1. Ana Pierret Antoniu, „La comtesse de Noailles", în *Mélanges d'histoire litteraire et de litteratures comparee offerts à Charles Drouhet*, București, 1940, p. 274.

2. Edmee de La Rochefoucauld, *Anna de Noailles*, Paris, 1976.

Printre nenumăratele coroane de flori care acopereau sicriul se afla și o jerbă, de garoafe roșii, trimisă de Gabriele d'Annunzio. Poetul avea să-i supraviețuiască cinci ani celei care-i spusese odinioară: „noi, cei însetați de glorie“. La căpătâiul său se va găsi una dintre cărțile divinei contese, *Domination,* deschisă la pagina 260, unde cel mai mare scriitor al Italiei moderne subliniase următoarele rânduri:

„Eu cunosc acum înțelesul cuvintelor profunde, știu ce înseamnă trecutul, declinul și sfârșitul, știu ce înseamnă umbra cea rece; cunosc clipele vieții când omul, obosit, așezându-se între destin și moarte, dezgustat și de unul, și de cealaltă, contemplează, stupefiat, sufletul său întunecat și fără vlagă.“

Presa franceză, cea străină, ziarele de toate nuanțele politice au consemnat evenimentul, afirmând că amintirea poetei și prezența operei ei vor dăinui peste decenii, pe veșnicie chiar. Nu a fost să fie așa. Odată cu trecerea anilor s-a estompat și amintirea Annei de Noailles, chiar dacă, până astăzi, au continuat să apară biografii sau să se organizeze colocvii pe tema operei ei. Câteva licee îi poartă numele, în Franța, dar și în România.

Ar fi fastidios să repetăm aici entuziastele texte apărute în Franța cu ocazia morții acestei mari poete. Există bibliografii bogate în această privință. Dar este potrivit să nu lăsăm uitării faptul că până și presa bucureșteană de stânga a omagiat amintirea scriitoarei care în frageda ei tinerețe se aruncase cu patimă în lupta pentru dezvinovățirea căpitanului Dreyfus: „Chiar dacă opera ei nu va rămâne întreagă, versuri multe vor continua să trăiască, păstrate de sufletul de cald lirism, de sinceră durere, de tonurile noi de culoare pe care cu dărnicie le-au răspândit sensibilitatea ei neegalată și geniul ei.“[1]

---

1. B. Brănișteanu, „Opera contesei de Noailles“, în *Adevărul*, 20 mai 1934.

În elogiul funebru pe care i l-a dedicat cu mari accente lirice și românești, Nicolae Iorga scria:

„A murit cel mai mare poet francez, care era despre partea tatălui o româncă. Nu e locul în câteva rânduri, a doua zi după moartea ei, să se arate ce loc unic a câștigat în literatura franceză, în a lumii întregi, femeia care crease din belșugul sufletului ei, din tot ce poate da o ascendență intelectuală, din îndrăzneala de a face cu desăvârșire nou, din nespusa ei iubire de lumină și de viață, din eroica protestare contra întunericului și a morții, o sensibilitate poetică, pe care nimeni n-a putut-o imita, de care nimeni nu s-a putut apropia măcar și care e formula cea mai delicată a ceea ce are mai intim și mai misterios sufletul modern.

De la înaintașii români ea a avut acea moștenire de poezie care, prin bunica sa, soția lui Dumitrachi Bibescu, bun gospodar oltean, îi venea de la neamul, atât de înzestrat literar, al Văcărești lor. Tot romantismul ei vine de acolo. Dar simțul ales pentru formă are și o altă origine: tatăl mamei sale, ambasador al Turciei la Londra, Musurus, a fost traducătorul în grecește al lui Dante.

Pentru nu știu ce cuvinte spuse într-o clipă de capriciu smuls idealismului ei de acea amintire a Eladei care e în sufletul oricărui închinător al frumuseții, s-a aruncat împotriva ei, poetă franceză prin toată creșterea pe care o primise, printr-o înstrăinare de copilă de care nu era vinovată, învinuirea că și-a renegat națiа. Eu, care am propus și reușit ca Academia Română s-o numere printre membrii ei de onoare, cred cu toată convingerea că între cine cântă mediocru în românește după inspirații total străine și între cine aduce genial acordurile misterioase ale sufletului nostru într-una din cele mai mari literaturi ale lumii e de preferat cu admirație aceasta.“[1]

---

1. N. Iorga, „Ana Brâncoveanu, contesă de Noailles“, în *Neamul Românesc*, mai 1933, p. 8.

ELENA BIBESCU[1]

1. La data elaborării acestui text erau disponibile în revista *Muzica*, nr. 4/1998, pp. 97–111 și, respectiv, nr. 2/2001, pp. 117–124, două capitole dintr-o biografie a Elenei Bibescu („Salonul artistic al principesei Elena Bibescu" și „Pianista Elena Bibescu și Robert de Montesquiou"), pe care profesorul universitar C.D. Zeletin, cercetător literar și critic muzical, a și publicat-o între timp în volum: *Principesa Elena Bibescu, marea pianistă*, Editura Vitruviu, București, 2008.

Trăitoare în Franța cel puțin jumătate de an, familia Bibescu a jucat un rol de frunte în viața culturală a Parisului între anii 1880 și 1935. După figura, cunoscută, a prințului George Bibescu, urmată de aceea a fratelui său Alexandru, vom prezenta în continuare personalitatea soției acestuia, Elena (1854–1902), fiica fruntașului politic moldovean și bârlădean Emanoil Costaki-Epureanu. În salonul ei din Paris și-a început cariera europeană George Enescu. Tot acolo fiii Elenei, frații Emanuel și Anton Bibescu, l-au cunoscut pe Marcel Proust, devenind prietenii acestuia și apoi „eroi" ai universului proustian, din suita *În căutarea timpului pierdut*.

Celebrul ciclu românesc al lui Proust, unul dintre cei mai mari scriitori ai secolului XX, are drept cadru înalta societate a Franței de sub cea de-a Treia Republică, când guvernele erau republicane, dar societatea continua să fie dirijată de modelele nobiliare anterioare republicii.[1] O lume rafinată, trăind conform unei stări de fapt: „Regalitatea s-a dus, Curtea a rămas."[2] „Curtea" era societatea aristocratică a Parisului, mai precis acea parte a aristocrației care încă dispunea de suficientă avere pentru a trăi în belșug și care

1. René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps,* Paris, 1974, p. 7.

2. René Parisot, „«Le tout-Paris» des salons, des chapelles et des snobs. D'Anna de Noailles à Marie-Laure de Noailles", în *Memoires de l'Academie de Stanislas. Seance du 17 Octobre 1980*, Nancy, 1980–1981, 7e serie, tome IX, pp. 179–196. (Prin *„chapelles"* se înțelege „coterii".)

se definea prin sintagma „*le grand monde*" – „lumea mare". O lume în care pătrunsese și destulă burghezie bogată, o lume scutită de grija câștigării existenței prin muncă. Membrii ei n-aveau alt scop decât „să cultive frumosul", să-și satisfacă gusturile și să nu se preocupe decât de lucruri plăcute. Până și ajutorarea săracilor se făcea în același cadru, prin patronaj monden și prin baluri de binefacere.[1]

Semnificația istorică, socială și culturală a acelei *Belle Époque* este atestată până și de un scriitor aparținând unui mod de gândire cu totul diferit, Lev Troțki, teoreticianul revoluției permanente. Referindu-se la aceeași epocă – pe care, desigur, evită să o califice drept „*Belle Époque*", și care a precedat și Revoluția Rusă –, Troțki afirma: „Ca o lumină pe cale de a se stinge într-un nor de fum, aristocrația, clasă fără viitor, dispare aruncând o ultimă flacără, bruscă și strălucitoare."[2]

După doi ani de studii muzicale la Viena, Conservatorul Imperial i-a acordat Elenei Costaki-Epureanu o medalie și o diplomă de onoare. Ea a fost remarcată de Rubinstein[3], care a consimțit să-i dea lecții timp de un an, aducându-i consacrarea ca artistă.

Emanoil Costaki-Epureanu era ministrul justiției și președintele Consiliului de Miniștri când Elena s-a întors

---

1. Marius-Ary Leblond, *La societe française sous la Troisième Republique d'apres les romanciers contemporains,* Paris, 1905, p. 174; Catherine Bidou Zachariadou, „De la «maison» au salon. Des rapports entre l'aristocratie et la bourgeoisie dans le roman proustien", în *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 105, dec. 1994.

2. Citat de Andrew Sinclair, *The Last of the Best*, Londra, 1969, p. 56, *apud* Lev Troțki, *History of the Russian Revolution,* ediția americană, Ann Arbor University, 1932, p. 77. Despre sfertul de secol care a precedat Primul Război Mondial, și despre societatea totodată strălucitoare, dinamică și decadentă care l-a caracterizat: Philippe Jullian, *La Belle Époque,* Paris, 1978.

3. Anton Rubinstein (1829–1894), pianist de faimă mondială, director al Concertelor Imperiale Ruse și al Societății Muzicale din Petersburg, profesor la Conservatorul din Viena, a dat concerte și în Statele Unite.

la București, în 1873. „Publicul de elită al capitalei, dorind să asculte pe tânăra muziciană, a organizat un concert de binefacere și a rugat-o să-și închine talentul acestei serbări. Succesul ei a fost desăvârșit.“ Prințul Alexandru Bibescu, venit să asiste la concert, a fost cucerit de farmecul pianistei și a cerut să fie prezentat familiei Costaki-Epureanu. După două săptămâni cei doi tineri erau logodiți, uniți de pasiunea lor pentru muzică și de comuna lor admirație față de Rubinstein. Voiajul lor de nuntă a avut loc la Budapesta, pentru a-l vizita pe Franz Liszt.

Primul lor fiu va primi prenumele bunicului matern, Emanoil. Cel de-al doilea, Anton, îl va avea ca naș spiritual pe Anton Rubinstein.

„Stabilită apoi la Paris, prințesa Elena Bibescu frecventa, și primea, tot ce arta și literatura puteau oferi mai strălucit în privința inteligenței și talentului. Prietenii ei au fost Ambroise Thomas, Charles Gounod, Stephen Heller. Ea devine una dintre participantele seratelor muzicale foarte restrânse și de acces foarte exigent date de directorul Conservatorului de Muzică, creatorul unor spectacole de operă precum *Mignon*, *Hamlet* și *Francesca de Rimini*. Mulți alți muzicieni au fost prietenii și musafirii ei.“[1]

În locuința soților Bibescu din Paris s-a desfășurat în februarie 1881 o serată muzicală în timpul căreia maestrul Rubinstein și eleva sa au executat „într-un silențiu religios“ *Pasărea-profet* a lui Schumann, o baladă de Chopin, o sonată a lui Beethoven, un concerto de Haydn, precum și, lucru notabil, trei arii românești: *Bătuta*, *Olteneasca*, *Hora*.

În rândurile invitaților, la loc de onoare, contesa d'Haussonville, născută prințesă de Broglie, care era nepoata de fiică a doamnei de Staël, faimoasa scriitoare inamică a lui Napoleon. Se mai afla acolo, printre cei vreo treizeci de invitați, arhitectul Albert Galleron, coleg de studii al lui Alexandru

1. Claymoor, „La vie à Bucarest“, în *L'Independance Roumaine*, 30 mai 1882.

Bibescu. Și cronica artistică a vremii preciza: „*Cette brillante soirée s'est terminée par un grand souper assis.*"[1]

De numele Elenei Bibescu sunt legate primele concerte „naționale" organizate la București, în cadrul începuturilor unei vieți muzicale de nivel european. Astfel, la recitalul pe care l-a oferit la Teatrul Național, sub patronajul lui Carmen Sylva, și în prezența perechii regale, Elena Bibescu a participat, ca solistă, la executarea uverturii din *Wilhelm Tell*, a concertului de Weber și a *Rapsodiei ungare* a lui Liszt. Cu acea ocazie, casa Böesendorfer din Viena a trimis primul pian de acea marcă ce va fi utilizat în România.[2]

„Întreg Parisul cunoaște salonul artistic al prințesei Elena Bibescu din rue de Courcelles. Ultima serbare care a avut loc în acest vast muzeu, unde privirile rămân încântate de minunatele obiecte de artă răspândite din belșug peste tot, a fost dată în onoarea lui Rubinstein, maestrul dorit de întreg Parisul, dar pe care ea singură a știut să-l păstreze o zi și o seară întreagă. Maestrul nu și-a amintit decât de eleva sa. Dar câte amintiri nu s-au trezit atunci! Maestrul s-a depășit pe sine. De la ora nouă seara până la miezul nopții am ascultat o muzică sublimă; și pentru a încununa o astfel de serată domnul Legouve, de la Academia Franceză, a declamat versuri cu fermecătoarea dicțiune de care numai el dispune.

Prințesa Bibescu cântă în fiecare an pentru săraci. A concertat pentru ei la Viena, la Paris, la București și acum, la urmă, la Bârlad[3], unde încurajase formarea ansamblului coral și muzical «Armonia». Un ansamblu modest, dar cu mari merite, care vreme de zece ani a întreprins turnee în toate orașele Moldovei."

Un alt francez pe care Elena Bibescu l-a adus la București pentru a-l prezenta lui Carmen Sylva a fost Pierre Loti.

---

1. *L'Independance Roumaine*, 6/18 febr. 1881.
2. *L'Independance Roumaine*, 19 nov./1 dec. 1881; 5/17 dec. 1881.
3. Fenestrange, „La vie à Bucarest", în *L'Independance Roumaine*, 30 mai 1882.

Celebrul scriitor o va vizita deseori pe regina-poetă, schimbând cu ea și o interesantă corespondență.[1]

An de an, concertele și seratele muzicale ale Elenei Bibescu se vor desfășura, alternativ, la Paris și la București. În luna martie 1889, de exemplu, cotidianul parizian *Le Figaro*[2] relata despre un concert de Mendelssohn, interpretat la patru mâini de cele două cumnate, prințesa Ralu Brâncoveanu și prințesa Elena Bibescu, în prezența unei „asistențe alese", printre care se numărau soția poetului Leconte de Lisle și soția profesorului Jules Simon.[3]

La începutul lunii noiembrie 1889, ziarele românești anunțau sosirea la București a lui Paderewski, „geniu incomparabil, care întrunește perfecțiunea tehnică a lui Liszt, grandoarea lui Rubinstein, seducțiunea misterioasă a lui Chopin.[4] Marele pianist va concerta alături de prințesa Elena Bibescu, zâna care poartă două coroane: cea a muzicii și cea a foștilor voievozi".[5]

Emoția suscitată de prezența lui Paderewski în România se datora și faptului că recitalul său urma să aibă loc în noul palat al Ateneului Român. În loja regală luaseră loc regina

---

1. Pierre Loti, *L'exilée. Carmen Sylva,* 1893; Lesley Branch, *Pierre Loti,* Paris, 1986; Pierre Loti, *Cette éternelle nostalgie. Journal intime (1878–1911),* Paris, 1997; Alain Quelle-Villéger, *Pierre Loti le pèlerin de la planète,* Paris, 1998. Corespondența lui Carmen Sylva cu Elena Bibescu și Pierre Loti se păstrează în fondurile Arhivelor Naționale din București.

2. Articolul din *Le Figaro* a fost republicat în *L'Indépendance Roumaine*, 5/17 mart. 1889.

3. Jules Simon (1814–1896), profesor de istorie și filozofie la Sorbona; ministru al cultelor și instrucțiunii publice, 1870; președinte al Consiliului de Miniștri (1876–1877). Predecesorul său în toate aceste funcții fusese Victor Duruy, fostul preceptor al lui George Bibescu.

4. Ignacy Paderewski (1860–1941), unul dintre marii maeștri ai muzicii europene, intrat în cercul familiei Bibescu prin intermediul prințesei Ralu Brâncoveanu, foarte talentată pianistă, a cărei vilă pe lacul Léman se afla nu departe de vila lui Paderewski.

5. „Carnet du High-Life: Paderewski", în *L'Indépendance Roumaine*, 12 nov. 1889.

Elisabeta, împodobită cu un colier de briliante, principele moștenitor Ferdinand, domnișoara Elena Văcărescu și prințesa Elena Bibescu, „în șaten roșu incendiar și voal de Chantilly". Publicul din sală, „de o eleganță supremă, s-a lăsat copleșit de cântecul parcă al unor ființe supranaturale; pianul părea o voce umană și Paderewski un vrăjitor evocând măreție umbre".[1] Maestrul a executat un repertoriu demn de talentul său: *Apassionata* de Beethoven, *Impromptu* și *Menuetul* de Schubert, *Rapsodia ungară* de Liszt și propriul său menuet.

Tot de numele Elenei Bibescu sunt legate începuturile carierei lui George Enescu, „copilul-minune" pe care l-a ajutat de îndată ce a aflat de existența lui. Ea a început prin a-l aduce în salonul ținut de Charlotte Baignères, o englezoaică, la primirile căreia domnea o „atmosferă intelectuală, dar fără pretenții. Salonul era accesibil oricui doar în principiu, deoarece simplii mondeni erau de fapt excluși. Acolo nu ajungea, ca în lumea mare, să dai doar dovadă de politețe, de o bună creștere înnăscută și totuși să te porți, deși în intimitate, ca și cum ai fi pe scenă".[2]

La doamna Baignères nu se întâlnea decât o anume elită, „cea care putea dovedi o superioritate intelectuală sau o originalitate de bun-gust. Accesul în acest salon părea controlat de o barieră invizibilă, morală, care interzicea prezența celor mediocri sau anosti. Ei nu erau reținuți".[3]

Ca și prietena ei Elena Bibescu, Charlotte Baignères avea „religia culturii", știind, la primirile ei, să compună un amestec bine potrivit de lume mare și de artiști, favorabil pentru a crea o atmosferă de agreabil rafinament.

În 1897, în salonul Elenei, George Enescu, în vârstă de 16 ani, acum elev al compozitorului Fauré, era prezentat de compozitorul Saint-Saëns lui Édouard Colonne, influent

1. *L'Independance Roumaine*, 21 nov. 1889, p. 2.
2. Fernand Gregh, *L'âge d'or*, Paris, 1947, p. 187.
3. Gustave Claudin, *Mes souvenirs*, Paris, 1884, p. 16 (Claudin fusese secretarul poetului și omului politic Lamartine).

critic muzical, dirijor și creatorul unei formații concertante de renume. Puțin timp după aceea, la Sala Pleyel, Enescu executa *Poema Română*, întâmpinată cu mult succes, atât din partea publicului, cât și a criticii.

La un matineu muzical oferit de Elena Bibescu în onoarea ducesei de Vendôme, sora regelui Belgiei, gazda, la pian, și George Enescu, la vioară, au executat diferite compoziții. Asistența, dintre cele mai alese: ambasadorii Angliei și ai Rusiei, Lordul Monson și prințul Urusov, cu soțiile, contesa Tornielli, soția ambasadorului Italiei, ministrul României la Paris, contesa de Chateaubriand, marchizul spaniol de Casa Riera.[1]

În martie 1898, Elena Bibescu își însoțea protejatul, pe George Enescu, la București, unde oficialitățile îi pregătiseră tânărului o primire triumfală: o recepție la Consiliul de Miniștri, alta la ministrul Spiru Haret, o a treia la Palatul Regal, în cadrul unui concert organizat de Carmen Sylva.

Alte recitaluri au mai fost date de Elena Bibescu tot la Paris, împreună cu Vincent d'Indy, cu Enescu și Gabriel Fauré.[2]

La 5 decembrie 1899, Enescu, la vioară, și Elena Bibescu, la pian, dădeau un concert la Ateneul Român. De acum înainte, renumele tânărului Enescu era consolidat, iar meritul protectoarei sale mărturisit chiar de el prin scrisoarea de recunoștință, către prințesa Elena Bibescu, datată 2 august 1899 și scrisă în limba franceză.[3]

---

1. *L'Independance Roumaine*, 18/30 nov. 1898, p. 2.

2. *L'Independance Roumaine*, 28 dec. 1900, p. 2 și 14 febr.

3. G. Enescu, *Scrisori,* ediție critică de Viorel Cosma, vol. I, București, 1974. Romeo Drăghici, *George Enescu. Biografie documentară. Copilăria și anii de studii (1881–1900),* Bacău, 1973, nu aduce aproape nimic nou, folosind extensiv materialul găsit în lucrarea criticului francez Bernard Gavoty, *Les souvenirs de Georges Enesco,* Paris, 1955. Drăghici, raliat regimului comunist, aproape că nu menționează numele Elenei Bibescu (caracterizând-o totuși drept „o femeie superioară") și nu-i publică scrisorile către Enescu.

Pentru corespondența tânărului compozitor cu Bibeștii, se poate vedea și Elena Piru, „A propos de quelques lettres de Georges Enesco",

Viața Elenei Bibescu a fost curmată brusc. Relativ tânără, ea a decedat în mod subit la Iași. Moartea ei a lăsat un mare gol în lumea pariziană, unde era foarte iubită pentru calitățile ei de spirit și de suflet și apreciată pe drept cuvânt pentru marele ei talent de pianistă.[1]

În afară de rolul de inimoasă protectoare a lui Enescu, Elena Bibescu a avut un rol important și ca agent cultural, de europenizare, într-o Românie unde aproape nimeni, în afară de anturajul lui Carmen Sylva, nu cunoștea și nu știa să aprecieze muzica clasică. Invers, bună româncă, ea a încercat să prezinte și muzica românească, aflată încă la starea de folclor, lumii mult mai rafinate a Parisului. A făcut-o cu abilitate, căci la Paris, într-o „înaltă societate" cosmopolită, Elena Bibescu, franceză prin aculturație, dar legată prin originile ei etnice și prin educație de mai multe culturi, exprimând prea insistent specificul național ar fi avut parte de eșec. Ca și moda, curente artistice complexe treceau de la o influență la alta, iar Bibeștii înțelegeau cultura în termeni, înainte de toate, europeni. Totuși, evidențierea de către ei, atât cât se cuvenea și atunci când se ivea ocazia, a componentei românești din personalitatea lor a făcut ca numele de român să nu rămână pierdut în acea strălucită *Belle Époque* a civilizației europene.[2]

Dar nu numai în cadrul general al epocii, ci și în cazul specific al operei lui Marcel Proust, pentru că Elena și Anton

---

în *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art*, 1968, pp. 177–182, „unde se citează lucrările Fernandei Foni și doctorului I. Weinberg despre anii de ucenicie ai lui Enescu. În acest context, afirmația criticului literar marxist Z. Ornea cum că Enescu ar fi fost „exploatat de boieroaice" poate fi neglijată.

1. *Le Figaro*, 3 nov. 1902. Ca și mama ei, Elena Bibescu a murit la vârsta de 45 de ani. Ea se afla la Iași împreună cu sora ei pentru a legaliza ieșirea din indiviziune a moștenirii părintești. *Evenimentul* (Iași), 19 oct. 1902.

2. „Printre alte calități, prințesa Marthe Bibesco, a adus literaturii franceze poezia țării ei natale", scria editorul Gallimard prezentând volumul Marthei Bibesco, *Au bal avec Marcel Proust,* Paris, 1928 (reeditat în 1956).

Bibescu, Martha Bibescu, Anna Brâncoveanu de Noailles, adică urmașii români ai lui Gheorghe Vodă Bibescu, au jucat un rol primordial în biografia marelui scriitor, lucru pe care l-a declarat chiar el: „Nimeni nu m-a înțeles mai bine ca Antoine Bibesco“[1]; iar afirmația „pentru mine, Bibeștii nu sunt simple relații mondene, ci intelectuale“[2], întărește mărturia lui Jean Cocteau: „cele mai bune pagini despre Proust au fost scrise de prințesa Marthe Bibesco“. Astfel, sensul unei afirmații a unui istoric literar – „Proust a intrat în literatura română însoțit de Bibești și de Brâncoveni“[3] – trebuie extins înlocuind sintagma „literatura română“ cu aceea de „literatura universală“.

1. Marcel Proust, *Correspondance generale,* vol. II, Paris, 1976, p. 43.

2. *Ibidem*, vol. III, pp. 46–47.

3. Marin Bucur, „Proust et les lettres roumaines“, în *Europe. Revue mensuelle*, 49, nr. 501, ian. 1971, p. 144.

SNOBISMUL LUI MARCEL PROUST ȘI PRINȚII ROMÂNI

Dat fiind locul ocupat de familia Bibescu (mai întâi Elena Bibescu, apoi fiii ei, Emanuel și Anton, iar la sfârșit, Martha) în viața și opera lui Proust, nu trebuie uitată partea de snobism care a pecetluit legătura dintre ei și viitorul celebru autor al *Timpului pierdut,* cronicar al unei epoci dispărute.

Legătura dintre snobism, Proust și Bibești a fost formulată, de exemplu, de un scriitor care a prefațat scrisorile lui Proust către Anton Bibescu: „Se știe că opera lui Proust este nemiloasă [...], un labirint imens și periculos [...], ea poartă atâția fermenți înfricoșători, atâtea emanații stupefiante, atâtea miasme, atâtea forțe de rezistență internă față de puterea de descompunere pe care o conțin.

Prin ea, frivolitatea mondenă ni se impune ca o tragedie, ca imaginea căderii unei societăți."

De aceea, importanța lui Proust ca martor al epocii sale se explică și prin modul în care a reușit să surprindă acel moment istoric, definit în 1949 de unul dintre analiștii săi: „*În căutarea timpului pierdut* ne aduce brusc cu patruzeci de ani înapoi; dacă ne gândim la ce exista atunci, la ce s-a petrecut și la ce s-a dus de atunci, ne dăm seama că am ajuns în alt univers. Căci opera lui Proust aparține unei alte lumi; starea de lucruri datorită căreia s-a născut acea lume a fost de atunci distrusă din rădăcini. Și dacă întâmplări potrivnice ar fi făcut ca Proust să nu-și poată construi opera tocmai când acea lume își trăia ultimele clipe, atunci ar fi fost prea târziu: mărturia adusă de Proust despre o societate apusă, despre moravurile ei, este ca și postumă. Ea contemplează

un prezent dispărut și, pe când întreaga operă a lui Balzac este de anticipare, opera lui Proust reprezintă, înainte de toate, o supraviețuire."[1] Creația lui Proust e retrospectivă, ea descrie o societate terminată brusc în 1918, deși, atât el, cât și aproape toate modelele personajelor pe care le înfățișase mai trăiau atunci.[2]

În căutarea timpului pierdut este un monument ridicat în cinstea snobismului, mai precis a snobismului nobiliar, ceea ce a surprins-o până și pe contesa Anna de Noailles, care, în pofida marilor elogii pe care tot ea i le-a adus lui Proust, constata, mirată, „nebunia snobistică" prezentă în tot ciclul *În căutarea timpului pierdut.*

De la savurosul eseu al lui Thackeray, apărut în 1846[3], există o sumedenie de tratate și de analize ale snobismului. Astfel, într-o lucrare apărută în 1899[4] se afirma că „snobismul, urâtă împerechere a conformismului și a vanității, creează totuși o iluzie datorită căreia cultura înaintează, deoarece snobismul nu poate înflori decât într-un mediu social prosper și foarte cultivat".

Scriitorul Lucien Daudet, prieten intim al lui Proust, snob notoriu, găsea o justificare snobismului: „o formă de înjosire a sufletului, el poate fi câteodată și o dovadă de inteligență atunci când este căutată cunoștința unor ființe de excepție, datorită nașterii sau geniului lor".[5]

---

1. Thierry Maulnier, în prefața la *Lettres de Marcel Proust à Bibesco*, ed. cit., p. 17.

2. A. de Luppe, „Chez Marcel Proust, Snobs et mondains", în *Le Correspondant*, nr. 310, 25 mar. 1928, p. 542.

3. William Thackeray, *The Book of Snobs,* traducerea în limba română de Vera Călin, a apărut în 1964.

O trecere în revistă a definițiilor snobismului a fost făcută de N.I. Popa, „Snobi și snobism", în *Însemnări ieșene*, an IV, vol. XI, nr. 7, 1 iulie 1939, pp. 111–125.

4. Jules Lemaître, *Les contemporains. Etudes et portraits,* 7e série, Paris, 1899, p. 95.

5. Lucien Daudet, *Dans l'ombre de l'imperatrice Eugenie,* Paris, 1933, pp. 170–171. Arivistul acționează într-o lume reală, snobul într-o lume

Geniul lui Proust s-a concentrat, selectiv, asupra lumii saloanelor, adică asupra manifestărilor exterioare ale unei pături sociale care includea totuși și oameni ce aveau și alte preocupări decât cele mondene. Dar acea parte a nobilimii franceze care urmase studii serioase, care dovedise aptitudini intelectuale – inclusiv obținerea unor premii Nobel – nu l-a interesat pe Proust. „El studiase aristocrația așa cum zoologii clasifică insectele, înșelându-se asupra veritabilei naturi a concepțiilor ei, atât de ereditar complicate [...]; el nu se jenează în a-i descrie pe nobili ca pe niște proști, dar niște proști superiori, atitudine reprezentând esența însăși a snobismului; frecventându-i pe aristocrați, Proust dorea ca fantomele trecutului să fie așa cum nu mai erau."[1]

Aceleași fantasme au fost analizate și de alți critici: „Proust visa la prințese așa cum copiii visează la bomboane. El a studiat lumea mare când cobora, noaptea, din patul său de bolnav pentru a trece pragul recepțiilor, unde, cu câteva excepții, nu era considerat un mare scriitor. [...] El nu a știut să recunoască adevărata fire a aristocrației, ci doar codul ei de conduită mondenă, eleganța manierelor, confundându-i esența cu imaginea reflectată de oglinzile saloanelor."[2]

Într-o clipă de luciditate, Proust însuși i-ar fi mărturisit lui Cocteau: „Soarta mea a fost de a nu urmări decât fantome, ființe a căror realitate, în mare parte, nu se află decât în imaginația mea."[3]

Față de parvenitism, care, peste tot și în toate timpurile, urmărește avantaje materiale obținute prin noi relații, snobismul are un caracter mai „rafinat", mai „abstract". Pentru snobi, inclusiv snobii din *În căutarea timpului pierdut*,

---

imaginară. Jean d'Ormesson, „Arrivisme, snobisme, dandysme", în *Revue de Méthaphisique et de Morale*, 68, 1963, p. 448.

1. Jean Cocteau, *Le passé défini*, vol. I, 1951–1952, Journal, Paris, 1983, pp. 271, 275, 297.

2. Bernadette Morand, „L'aristocratie chez Proust", în *Europe*, 48, nr. 496–497, aug.–sept. 1970, pp. 37, 43, 44.

3. J. Cocteau, *op. cit.*

„criteriile ierarhice, valorile mondene n-aveau realitate decât datorită considerației pe care o anumită lume le-o atribuia; altfel spus, valorile mondene nu există decât în măsura în care există oameni care cred în ele".[1] Așa se explică de ce Proust a surprins atât de bine esența snobismului: „nimic altceva decât o religie a aparențelor, o epidemie din lumea mare, un donquijotism al vanității de care erau molipsite grupuri sociale întregi, care manevrează prin recepții și fac intrigi prin saloane".[2]

Gazdele celor mai reputate saloane organizau serate, primiri, dineuri, cu participarea obligatorie a câțiva intelectuali cunoscuți. Chiar și intelectualii cei mai puțin atrași de viața mondenă și de pierderea de timp pe care o implică se duceau la aceste primiri, „știind foarte bine că prin ele se fac cariere, inclusiv academice și universitare".[3] „O parte a elitei intelectuale, unii dintre cei mai mari artiști și dintre cei mai cunoscuți savanți frecventau acea societate, pe care Proust o socotea atunci ca fiind centrul tuturor valorilor, singura grupare selecționată a țării, echivalentul Curții din vremea lui Ludovic XIV. Numele aristocratice care apăreau acolo evocau pentru el istoria Franței. Proust, fascinat de mecanismele mondene, a descris cu amănunțime fastul lor găunos, regulile și convențiile lor sau pierderea «valorii» mondene a cutărui sau cutărui personaj în urma transformării, precum o modă, a codurilor care formau postamentul moral al salonului pe care-l frecventau."[4]

Mitul aristocratic era transpus de imaginația lui Proust asupra reprezentanților în viață ai aristocrației, pe care îi vedea din perspectiva unei feerii istorice. Este cunoscută

---

1. S. Gaubert, *Proust ou le roman de la difference*, Lyon, 1980, p. 17.
2. P.V. Zima, *Le desir du mythe. Une lecture sociologique de Marcel Proust*, Paris, 1973, p. 98.
3. Emilien Carassus, *Le snobisme et les lettres françaises de Paul Bourget à Marcel Proust*, Paris, 1966, p. 98.
4. Léon-Pierre Quint, *Marcel Proust, sa vie, son oevre*, Paris, 1925, p. 47.

relatarea pictorului Jacques-Émile Blanche, autorul unui bine-cunoscut portret al scriitorului: „L-am observat pe Marcel în compania unor tineri aristocrați, la care se uita ca la niște ființe minunate; îi măgulea, le adresa complimente, îi copleșea cu politețuri a căror nesinceritate bătea la ochi, le recita genealogia, titlurile de noblețe și înrudirile."[1] Părerea e confirmată cu ocazia descrierii salonului din Paris al Elenei Bibescu de către principalul cronicar monden din *Belle Époque*, „Proust avea pentru nobili un respect religios."[2]

Snoabă ea însăși, prințesa Martha Bibescu era de părere, totuși, că „snobismul lui Proust nu era decât un mijloc de prospectare în timp, spre a regăsi emoțiile pe care le studia. El nu a fost niciodată înșelat de aparențele mondene".[3] O părere adevărată doar în parte, dezmințită de multe pagini din *În căutarea timpului pierdut* și, de asemenea, de alt prieten al lui Proust, romancierul Paul Morand. Acesta contrazice afirmația lui André Maurois, care, în eseul său despre Proust, scrisese că snobismul acestuia a fost un păcat de tinerețe de care s-a debarasat apoi. „Fals!", spune Morand, „snobismul lui Proust a fost un complex sufletesc nevindecabil, fără de care opera lui Proust nu ar exista".[4]

Proust însuși, când voia să dea de înțeles că nu era snob, avea o atitudine ambiguă asupra snobismului, mărturisindu-i, de exemplu, lui Anton Bibescu: „snobismul este moartea spiritului"; ceea ce criticul român Dan Botta interpreta ca o barieră pusă de scriitor între propriul său „snobism social" și calitatea mult superioară a gândului și artei sale.[5]

---

1. Jacques-Émile Blanche, *Mes modeles,* Paris, 1928, p. 100. Pictorul a fost în mare vogă la vremea sa. Era fiul medicului alienist în sanatoriul căruia fusese internat I.C. Brătianu după descoperirea unui complot împotriva lui Napoleon III.

2. André de Fouquières, *Cinquante ans de panache,* Paris, 1951, p. 71.

3. Princesse Bibesco, *Au bal avec Marcel Proust,* Paris, 1928, reed. 1956, p. 119.

4. Paul Morand, *Journal inutile 1968–1972,* 1, Paris, 2001, p. 399.

5. Dan Botta, „Snobismul lui Proust", în *Rampa,* 29 nov. 1929, p. 3.

Că lucrurile nu stăteau așa, o spune alt critic român: „Tocmai faptul că Proust descrie atât de bine snobismul dovedește că îl purta în sine."[1]

Ca și Proust, Martha Bibescu avea aceeași viziune a unei lumi fermecate de razele snobismului; serbările aristocratice de la Paris și de la Londra erau asemuite de ea cu un sistem solar: „Acest univers, unde Emanuel și Anton [Bibescu] m-au introdus, la început aproape fără voia mea, avea Parisul drept planetă și arta drept luceafăr. Acolo, împreună, am evoluat unul lângă celălalt."[2]

Faptul că snobismul lui Proust nu a fost perceput în mod identic de critica occidentală și de cea română a fost surprins în 1929 de unul dintre cititorii români ai suitei *În căutarea timpului pierdut*. Acesta dă o explicație care așază citatul ce urmează în linia de gândire a lui Cioran: „La noi, snobismul nu e atât de mare ca în Occident din cauza lipsei de tradiție spirituală și intelectuală; ușurința noastră morală ne face inapți de tragism; atrofia sentimentului moral la noi, moravurile noastre politice, biciuite de Caragiale, sunt mai amuzante decât în Occident."[3]

Ce-ar fi spus Proust despre români dacă, în cele din urmă, s-ar fi hotărât să vină la Corcova, așa cum plănuise?

S-a scris atât de mult despre snobismul și despre divinizarea aristocrației din opera lui Proust încât, bineînțeles, critica de stânga a fost iritată. Așa, de exemplu, Jean-Paul Sartre, părintele existențialismului, vedea în autorul ciclului *În căutarea timpului pierdut* un „complice al propagandei nobiliare și burgheze"[4], ale cărui idei trebuiau combătute.

---

1. Ioan [Dobrogeanu] Gherea, „Snobismul lui Proust și românii", în *Adevărul Literar și Artistic*, 24 nov. 1929, p. 7.

2. *„Pourquoi j'ecris? De peur d'oublier la vie. Ainsi parla... la princesse Bibesco"*, ed. cit., p. 66.

3. Ioan [Dobrogeanu] Gherea, *op. cit.*

4. Citat de Catherine Bidou-Zachariassen, *Proust sociologue. De la maison aristocratique au salon bourgeois,* Paris, 1977, *apud* Jean-Paul Sartre, *Situations,* vol. II, Paris, 1948, p. 18.

De atunci *În căutarea timpului pierdut* a fost tradus până în Uniunea Sovietică și în China comunistă.

Părintele școlii structuraliste franceze, Roland Barthes, are, dimpotrivă, o părere elogioasă: „opera lui Proust aparține sociologiei, deoarece surprinde neîncetat o permutare care însuflețește viața socială, Proust descriind cu exactitate mecanismul promoției sociale, a mobilității claselor, într-atât încât viața mondenă poate fi definită prin continua răsturnare a situațiilor, a opiniilor, a valorilor, a sentimentelor, a limbajelor".[1]

Bogăția de concepție a *Căutării timpului pierdut,* precum și imensa corespondență a lui Proust inspiră în zilele noastre zeci de domenii în care se construiesc tezele universitare despre stilul, psihicul, modul de lucru, formele prieteniei, dreyfussismul, concepțiile artistice ale scriitorului, sexualitatea sa și multe altele.[2] Unele dintre aceste teme erau deja

---

1. Roland Barthes, „Une idée de recherche" în *Recherche de Proust*, Paris, 1980, p. 38.

2. În lumina celor de mai sus, apariția la București în anul 2001 a unei lucrări, de fapt o culegere de articole mai vechi, intitulată *Destinul unei întâlniri, Marcel Proust și românii,* reprezintă o mare decepție. Singurul capitol de substanță este cel consacrat receptării lui Proust de către lumea intelectuală din România, capitol scris în vremea când autoarea, dna Cornelia Ștefănescu, era cercetătoare la Institutul de Istorie și Teorie Literară, ajutată fiind, în acest caz, de colegii de acolo, cărora le mulțumește. Cât despre celelalte capitole din lucrarea sus-menționată, ele arată cum se poate scrie un text editat în condiții șleampete, traducând pe un ton mereu extaziat, doar cu note de subsol redactate acum multe decenii de editorul american al corespondenței lui Proust, depistate de doamna Ștefănescu grație remarcabilului indice alfabetic întocmit de responsabilii ediției. Românca fiind, doamna Ștefănescu nu face nici un efort pentru a completa sau a corecta informațiile date de Kolb despre românii – inclusiv despre Bibești sau prințesele Brâncoveanu – al căror nume este menționat de Proust. Cât despre efortul cerut pentru a imita metoda de lucru a lui Kolb, adică de a redacta un indice, nici autoarea românca, nici editura ei bucureșteană nu l-au făcut. Menționând achiziționarea de către doamna Cornelia Ștefănescu a costisitoarei *Corespondețe a lui Proust*, ce însuma nu mai puțin de 21 de volume, domnul Teodor Vârgolici îi

de actualitate în ziua morții lui Marcel Proust, autor de curând celebru, ucis de astm și de abuzul de morfină. Funeraliile sale, la biserica Saint-Pierre de Chaillot din Paris, au constituit o apoteoză a snobismului. S-a văzut acolo lume mare foarte multă și elegantă, „o lume trasă la patru ace, cu botine lustruite și frizuri pomădate, prinți, ducese, ambasadori, Jockey-Clubul, o mulțime de jobene, toată înalta evreime, marea pederastie dată cu fond de ten, scriitori iluștri, pălării de doliu la ultima modă". Ieșirea sicriului din biserică s-a făcut în sunetele lente și solemne al *Pavanei pentru o infantă defunctă* a lui Ravel. Cortegiul de zeci de automobile – cu șoferi – s-a transportat apoi către cimitirul Pere Lachaise, unde, „pe o zi cețoasă care murdărea mormintele, defileul condoleanțelor a durat foarte mult..."[1]

---

face publicitate sub titlul „Neștiutul sacrificiu", prezentând-o ca „exegeză" și „cunoaștere infinitezimală" a operei lui Proust. Sacrificiul achiziționării s-a concretizat prin nimic mai mult decât prin traducerea, nemărturisită, a acelor note de subsol care-i privesc pe corespondenții români ai scriitorului francez. Teodor Vârgolici, „Neștiutul sacrificiu", în *Adevărul Literar și Artistic*, 25 nov. 2003.

În aceste condiții, trebuie salutată publicarea de către Biblioteca Centrală „Mihai Eminescu" din Iași a lucrării doamnei Laura Guțanu, *Receptarea lui Proust în România 1920–1944*, Iași, 2003. Sunt enumerate 394 de titluri, urmate de un amănunțit indice de nume.

1. Maurice Martin du Gard, *Les mémorables 1918–1923*, Paris, 1957, pp. 263–264.

Cuprins

Argument 9

ANTON BIBESCU. O VIAȚĂ FĂRĂ FRONTIERE 13

„Singura creație a lui Antoine Bibesco a fost personalitatea sa“ 15
Vilegiaturiștii de la Grand Hôtel de Balbec 29
Londra. Anton Bibescu în lumea politică și literară 38
Washington. Rivalități între diplomații cei vechi și cei noi 48
Anii 1930 67
La Corcova. Mihail Sebastian, un oaspete ingrat 78
Ultimii ani 85

MARTHA BIBESCU 99

Șase mărturii despre prințesa Martha Bibescu 101
Mircea Eliade 101
Regina Maria a României 111
D.I. Suchianu 113
Mina Curtiss 116
Alfred Leslie Rowse 119
Alfred Fabre-Luce 120
Castelul de la Mogoșoaia 121

O FIICĂ A ORIENTULUI, CONTESA DE NOAILLES 131

Genealogia unei prințese „orientale“ 133
„Prietenia, parfumată ca un șerbet de trandafiri, între cei doi orientali, Anna și Proust“ 147

Nicolae Vaschide, ghidul contesei prin azilurile
de nebuni ale Parisului 155
„Je suis grecque, ma patrie est la Grece“ 160

ELENA BIBESCU 171

SNOBISMUL LUI MARCEL PROUST ȘI PRINȚII ROMÂNI 183

ISTORIE

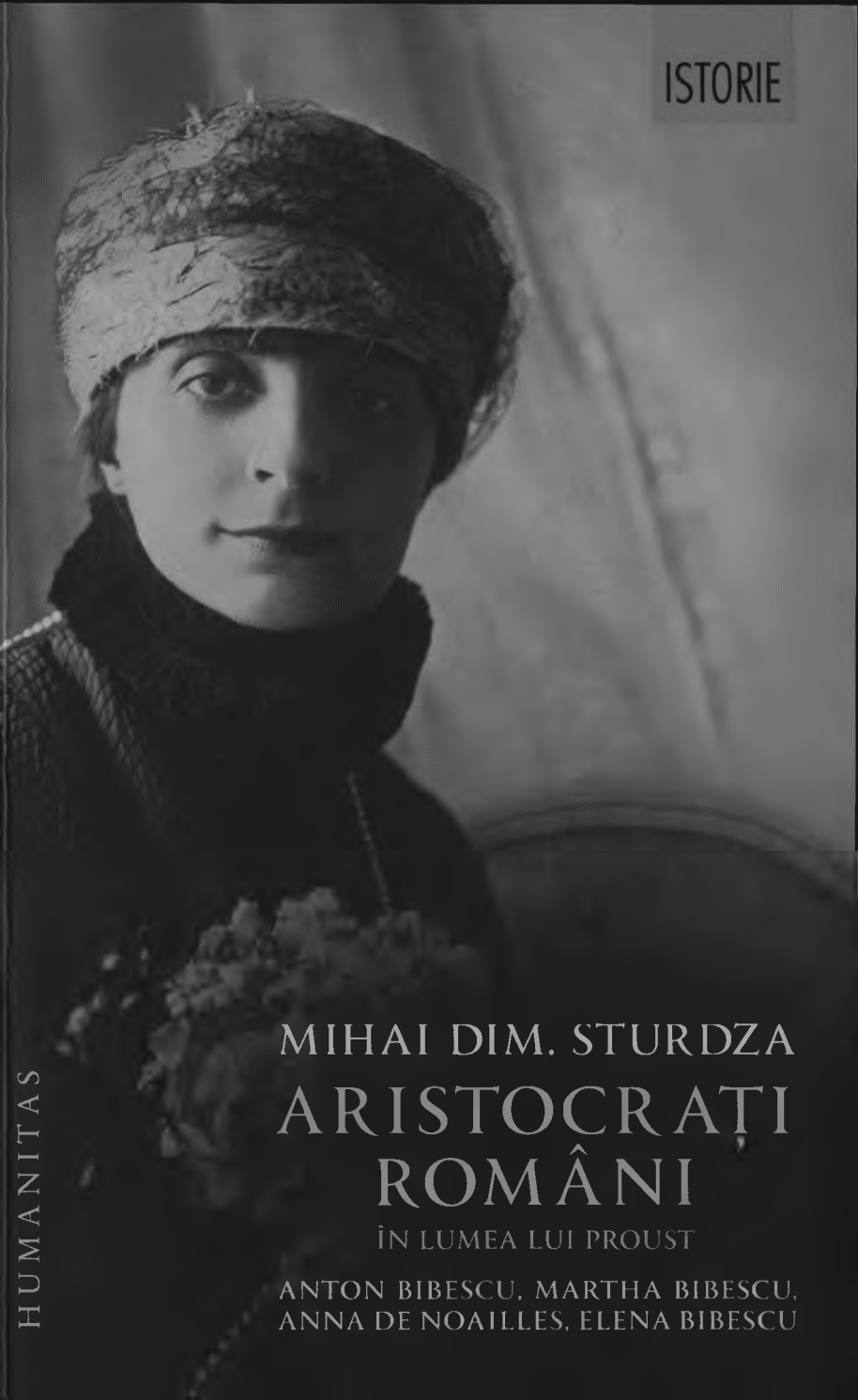

MIHAI DIM. STURDZA

ARISTOCRAȚI ROMÂNI

ÎN LUMEA LUI PROUST

ANTON BIBESCU, MARTHA BIBESCU,
ANNA DE NOAILLES, ELENA BIBESCU

HUMANITAS